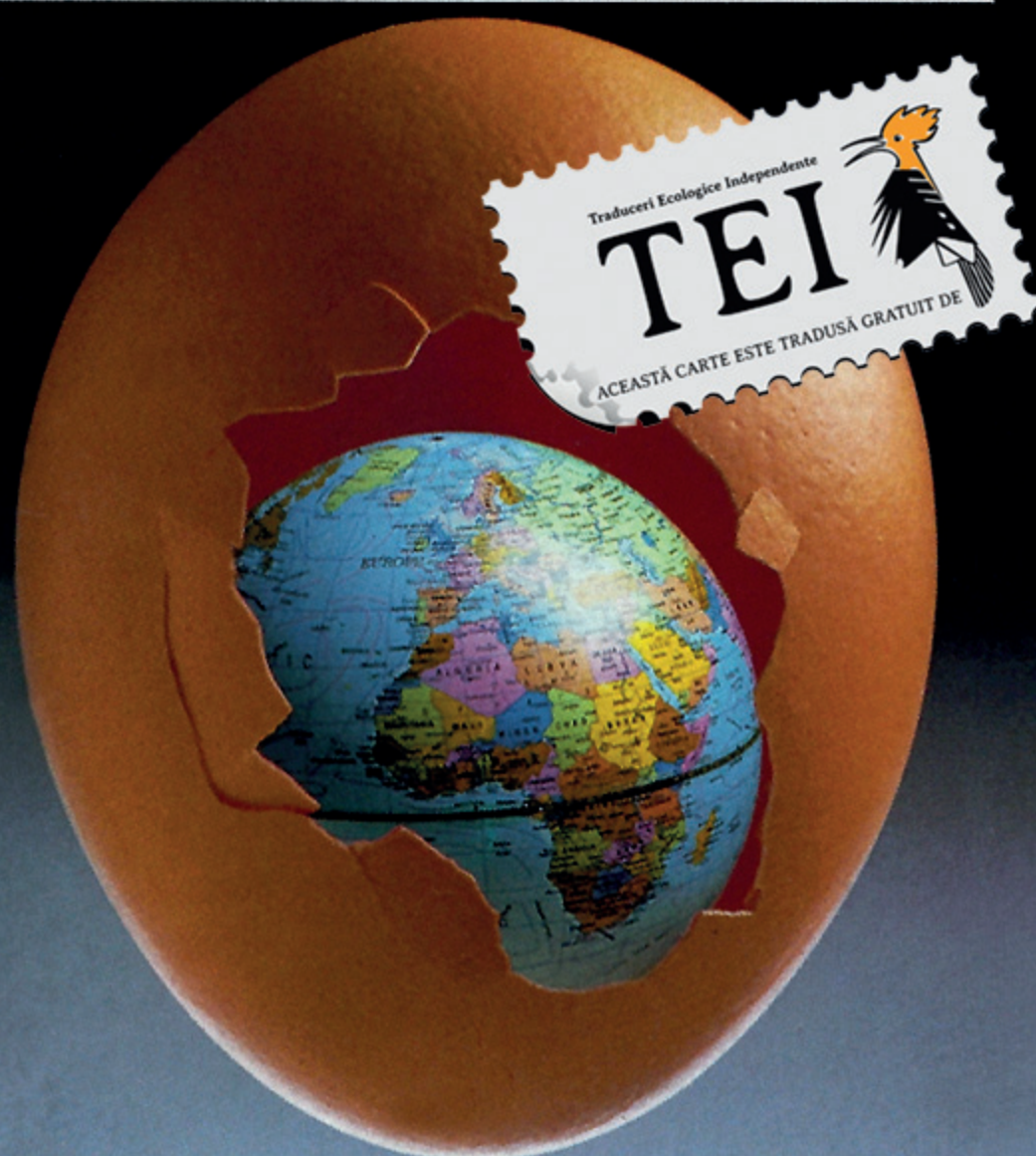

ABACUS

E.F.

SCHUMACHER

SMALL IS BEAUTIFUL

A STUDY OF ECONOMICS AS IF
PEOPLE MATTERED

Prima ediție a lucrării a fost publicată sub denumirea de
Small is beautiful: Economics as if people mattered
în anul 1973, la editura britanică Blond & Briggs Ltd., Londra.

E.F. SCHUMACHER

MIC ÎNSEAMNĂ FRUMOS
ECONOMIE CU CHIP UMAN

Cărțile traduse gratuit de TEI

2012

1. Sepp Holzer

Permacultura. Ghid practic pentru agricultura la scară mică

[Permacultură]

2013

2. Edward Faulkner

Nebunia aratului

[Agricultură sustenabilă]

3. Masanobu Fukuoka

Revoluție într-un spic

[Agricultură sustenabilă]

4. Ianto Evans, Leslie Jackson

Încălzitoare cu masă termică

[Tehnici și meșteșuguri]

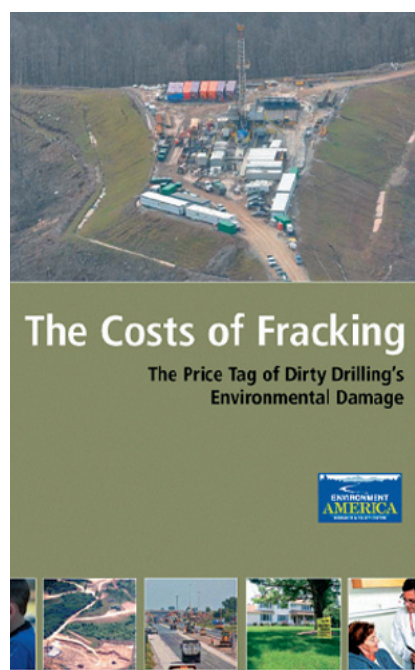
Următoarele lucrări traduse gratuit de TEI

Joël Carbonnel

Gestul corect

Tony Dutzik et. al

Adevăratul preț al gazelor de șist

E.F. SCHUMACHER

MIC ÎNSEAMNĂ FRUMOS
ECONOMIE CU CHIP UMAN

Ediția I în limba română

CINE SUNTEM ȘI CUI NE ADRESĂM

Pentru orice om lucid, este evident că România de astăzi se află în pragul colapsului, împreună cu sistemul global în care este angrenată. Dacă ar fi doar să enumerăm problemele pe care le avem, dimensiunile acestui cuvânt-înainte ar atinge cote nepermise. De la economie la cultură, de la agricultură la demografie, de la politică la ecologie, de la sănătate la învățământ, practic nu există domeniu în care să nu fie evident dezastrul în care ne aflăm – fie că vorbim, în particular, de „exodul creierelor“, de jaful politic generalizat, de raptul bancar, de rezultatele catastrofale la examenele de capacitate sau bacalaureat sau de calitatea precară a alimentelor pe care le consumăm; de febra consumeristă întreținută permanent de marile corporații, de pământul fertil vândut pe nimic, pe cale să fie otrăvit cu insecticide și pesticide, de izolarea profesioniștilor în favoarea incompetenților sau de profunda decădere morală. Problemele pe care le avem sunt atât de complexe și de interdependente încât a crede că există remedii globale pentru ele înseamnă o naivitate vecină cu orbirea.

Noi, cei din **TEI** , considerăm că **nu există decât soluții „la firul ierbii“** – soluții demarate și întreținute de oameni care nu așteaptă subvenții de la guvern și sponsorizări de la corporații pentru a face binele. Oameni lucizi și integri, care ridică semne de întrebare asupra direcției în care se îndreaptă lumea, cu noi cu tot.

Graba în care suntem siliți să trăim ne-a confiscat timpul de gândire – nu avem timp să discernem între bine și rău, între adevăr și simulacru, între informație și minciună. Iar graba noastră și dezinformarea sunt extrem de profitabile pentru cei care ne repetă zilnic, fără încetare, că soluțiile unice de supraviețuire în ziua de astăzi sunt: job-urile epuizante, creditele pe zeci de ani pentru autoturisme sau locuințe scumpe și ineficiente și consumul dus la maxim.

TEI s-a născut pentru a face accesibile **informațiile** care dinamitează acest mod de gândire. Cărțile traduse de noi demonstrează fără greș că suntem, zi de zi, captivi ai unei imense iluzii – aceea că nu putem trăi decât așa cum trăim acum: stresați, obosiți, vlăguți de viață, înstrăinați de valorile fundamentale care ne îndreptățesc să ne numim oameni.

În contra unui Sistem al cărui mod de funcționare implică inundarea constantă cu false informații, ne propunem să oferim publicului acele cunoștințe folositoare, ignorate în mod sistematic de „mainstream“ din simplul motiv că de pe urma lor au de câștigat numai oamenii, nu și corporațiile și guvernele. În loc de reziduuri de gândire ambalate ȕipător, oferim acces la cunoașterea practică. Absolut gratuit, dar din dar, fără pretenȕii, fără trufie și fără clauze ascunse. O bibliotecă a **independenȕei reale** față de Sistemul absurd în care am fost aruncați în ultimile decade. O serie de cărȕi care, nădăjduim, vor fi pașaportul de independenȕă în gândire și în fapte al fiecărui dintre noi.

Așadar, cui se adresează în principal cărȕile traduse de TEI? Oamenilor care știu că veșnicia nu s-a născut la sat ca să moară la oraș. Celor care s-au săturat de asfalt, de blocuri, de rate și de credite și care caută să iasă din acest angrenaj cât mai repede, dar încă nu au curaj, pentru că nu știu că **se poate** și încă nu știu **cum se face**. Celor care vor să acumuleze cunoștinȕe solide de agricultură sustenabilă, permacultură, arhitectură ecologică, energii alternative, tehnici și tehnologii domestice și meșteșuguri. Celor care simt șubrezenia sistemului și naufragiul global către care ne îndreptăm, oamenilor care au redus sau se pregătesc să reducă turaȕia motoarelor, pentru că știu că viteza nu va face decât să grăbească și să amplifice impactul inevitabil cu zidul. Celor care știu că revoluȕiile încep din pragul propriei case și tot acolo se termină. Ȑăranilor nescârbiȕi de sat și încă nedescurajaȕi, dar și orașenilor care încă stăpânesc mai bine tastatura decât grebla. În fine, tuturor celor care știu că orice bucată de pământ vine la pachet cu fâșia nemărginită de Cer de deasupra ei.

 TEI

aprilie 2013

Traduceri Ecologice Independente

TEI

AJUTĂ-NE SĂ AJUTĂM!

Cartea pe care o citești acum pe ecran sau o ții, deja tipărită, în mâini, este rezultatul a sute de ore de muncă migăloasă – traducere, verificare terminologică, adaptare, corectură, editare, punere în pagină și design. Nenumărate e-mailuri și mii de corecturi. **Nici un membru al grupului TEI – fie el traducător profesionist sau amator - nu este plătit pentru munca sa;** tot ceea ce facem, facem gratuit, fără să cerem burse, sponsorizări, fără să solicităm donații și fără să așteptăm medalii, diplome și, eventual, statui în fața ministerului agriculturii. Unii pot numi asta sacrificiu, alții civism, alții tâmpenie crasă și pierdere de timp.

TEI nu este umbrelă pentru nici un partid politic sau ONG; nici unul dintre noi nu are de gând să candideze la președinție sau măcar pentru un post la consiliul local la următoarele alegeri, nici unul dintre noi nu are fabrică de produs insecticide. Dar asta nu înseamnă că nu avem și noi, la rândul nostru, nevoie de ajutor. În schimbul faptului că, prin intermediul nostru, ai acces gratuit în limba română la cărți de importanță fundamentală, pe care nici o editură din România nu a avut puterea sau curajul să le traducă, te rugăm să ne dai o mână de ajutor. **Dacă te simți stăpân pe orice limbă de circulație internațională și îți poți jertfi câteva ore lunar pentru a traduce câteva pagini împreună cu noi, dă-ne de știre la adresa de mail: carti.din.tei@gmail.com.** Cu cât vom fi mai mulți, cu atât vom putea traduce mai multe volume într-un timp din ce în ce mai scurt – performanță pe care nici o editură, din România sau chiar din străinătate, probabil că n-a atins-o vreodată.

Și chiar dacă nu ești atât de deprins cu o limbă străină, tot ne poți fi de mare folos - dă mai departe cartea de față și celelalte cărți din colecția **TEI**, anunță-ți prietenii, recomand-o, tipărește-o, fă-o cadou, urmărește-ne pe **Facebook**, pe **Scribd** și oriunde vom mai apărea. Poți chiar să-ți enervezi socrii dându-le din când în când citate din cărțile traduse și publicate de noi, promitem că nu ne supărăm. Suntem siguri că, pe măsură ce crește numărul oamenilor care știu despre **TEI**, citesc și aplică cele scrise în cărțile noastre, vom fi o țară din ce în ce mai greu de mințit, de controlat și de cumpărat. Îți mulțumim! **TEI**

Pentru înscrieri, sugestii, recomandări, propuneri etc.:

carti.din.tei@gmail.com

[TEI Traduceri Ecologice Independente](#)

scribd.com/tei_independente

Puțini sunt cei care pot contempla fără un sentiment de entuziasm minunatele realizări ale energiei practice și abilităților tehnice care, începând cu ultima parte a secolului al XVII-lea, au transformat fața civilizației materiale și al căror curajos, dacă nu chiar prea scrupulos pionier, a fost Anglia. Totuși, chiar dacă ambițiile economice sunt buni servitori, ele sunt stăpâni nepotriviți.

„Cele mai evidente realități sunt cel mai repede uitate. Atât ordinea economică existentă cât și multe din proiectele înaintate pentru reconstrucția acesteia eșuează din cauza neglijării faptului că, întrucât chiar și oamenii destul de simpli au suflete, nici un fel de creștere a bunăstării materiale nu va compensa aranjamentele care le insultă stima de sine sau le restricționează libertatea. O evaluare rezonabilă a organizării economice trebuie să accepte ideea că, dacă industria nu va fi paralizată de repetatele revolte din partea umanității indignate, trebuie să satisfacă criteriile care nu sunt pur economice.“

R.H. Towney

Religion and The Rise of Capitalism

„Problema noastră în prezent este, în general, una de atitudine și de implementare. Remodelăm Alhambra cu excavatorul și suntem mândri de distanța parcursă. Nu trebuie să renunțăm la lopată, care are, până la urmă, meritele sale, dar avem nevoie de criterii mai blânde și mai obiective pentru a o folosi cu succes.“

Aldo Leopold

A Sand County Almanac

CUPRINS

Partea Întâi LUMEA MODERNĂ

UNU Problema producției	1
DOI Pace și permanență	7
TREI Rolul economiei	18
PATRU Științele economice buddhiste	25
CINCI O chestiune de mărime	31
ȘASE Cea mai mare resursă - educația	39

Partea a Doua RESURSE

ȘAPTE Utilizarea adecvată a pământului	53
OPT Resurse pentru industrie	62
NOUĂ Energia nucleară – salvare sau condamnare	72
ZECE Tehnologia cu față umană	80
UNSPREZECE Dezvoltarea	89

Partea a Treia LUMEA A TREIA

DOISPREZECE Problemele sociale și economice care necesită dezvoltarea tehnologiei intermediare	94
TREISPREZECE Două milioane de sate	106
PAISPREZECE Problema șomajului în India	115
CINCISPREZECE O mașină pentru prezicerea viitorului	125

Partea a Patra ORGANIZAȚIE ȘI PROPRIETATE

ȘAISPREZECE Către teoria organizației de mari dimensiuni	136
ȘAPTESPREZECE Socialism	144
OPTSPREZECE Proprietatea	149
NOUĂSPREZECE Modele noi de proprietate	155

Epilog	169
--------	-----

Partea Întâi

Lumea modernă

UNU

Problema producției

Una din cele mai mari greșeli ale epocii noastre este convingerea că „problema producției” a fost rezolvată. Nu numai că această convingere este susținută vehement de oameni care nu au nici o legătură cu producția și deci, din punct de vedere profesional, nu sunt familiarizați cu informațiile, dar e susținută de practic toți experții, conducătorii industriei, managerii economici ai tuturor guvernelor din lume, economiștii academicieni și pseudoacademicieni, ca să nu mai menționăm jurnaliștii economici. Se pot contrazice în multe privințe, dar cu toții sunt de acord că problema producției a fost rezolvată; că omenirea în sfârșit s-a maturizat. Pentru țările bogate, zice-se, cea mai importantă sarcină este acum „educarea relaxării” iar pentru țările sărace, „transferul tehnologiei”.

Că lucrurile nu merg atât de bine precum ar trebui se datorează, probabil, ticăloșiei umane. În consecință, trebuie să construim un sistem politic atât de desăvârșit încât ticăloșia umană să dispară și toată lumea să se comporte bine, indiferent câtă ticăloșie zace în om. De fapt, este o credință generală că oamenii se nasc buni; dacă unul din ei se transformă în criminal sau exploatare, este din cauza unei erori în „sistem”. Fără îndoială că sistemul este defect în multe feluri și trebuie schimbat. Unul din principalele motive pentru care este defect, dar încă poate supraviețui în ciuda defectelor, este viziunea sa eronată cum că „problema producției” a fost rezolvată. Pe măsură ce această eroare pătrunde în toate sistemele actuale, devine din ce în ce mai greu, în momentul de față, să alegem între ele.

Răspândirea acestei erori, atât de stridentă și de ferm înrădăcinată, e strâns legată de schimbările filosofice, ca să nu spunem religioase, din ultimele trei sau patru veacuri, în atitudinea omului față de natură. Probabil ar trebui să spun: atitudinea occidentalului față de natură, dar, dat fiind că întreaga lume se află în proces de occidentalizare, afirmația mai generală pare să fie întemeiată. Omul modern nu se vede percepe pe el însuși ca fiind parte a naturii, ci mai degrabă ca pe o forță exterioară destinată să domine și să cucerească. Vorbește, de asemenea, despre o luptă cu natura, uitând că, dacă ar fi să intre această luptă, s-ar afla de partea învinșilor.

Până de curând, bătălia cu natura părea să meargă atât de bine încât îi dădea iluzia puterilor nelimitate, dar nu într-atât de bine încât să aducă în discuție posibilitatea victoriei. Acest lucru începe acum să fie luat în vedere și un mare număr de oameni, chiar dacă numai o minoritate începe să conștientizeze ce înseamnă asta pentru existența în continuare a umanității. Iluzia puterii nelimitate, hrănită de uimitoarele realizări științifice și tehnologice, a produs iluzia concurentă de a fi rezolvat problema producției. Această ultimă iluzie se bazează pe eșecul de a deosebi venitul de capital, acolo unde această distincție contează cel mai mult. Fiecare economist sau om de afaceri este familiarizat cu această distincție și o aplică cu conștiinciozitate și subtilitate în toate afacerile economice – exceptând acolo unde contează cu adevărat – și anume capitalul de neînlocuit pe care omul nu l-a creat, doar l-a găsit, și fără de care nu poate face nimic.

Un om de afaceri nu ar considera că o firmă și-a rezolvat problema producției și a devenit viabilă dacă ar vedea că își consumă cu rapiditate capitalul. Cum putem, atunci, trece cu vederea acest fapt esențial când vine vorba despre acea mare companie, economia Navei Pământ și, în particular, economiile pasagerilor săi bogați?

Un motiv pentru care trecem cu vederea acest lucru esențial este faptul că suntem alienați când vine vorba de realitate și înclinați să considerăm fără valoare tot ceea ce nu am creat noi înșine. Până și marele Dr. Marx a căzut în această gravă eroare atunci când a formulat așa-zisa teorie a valorii bazate pe muncă. Am muncit, într-adevăr, să realizăm o parte din capitalul care astăzi ne ajută să producem – o mare parte din fondul de cunoștințe științifice, tehnologice și de altă natură; o infrastructură fizică elaborată; nenumărate tipuri de echipament sofisticat de capital etc. - dar toate acestea sunt doar o mică parte din capitalul pe care îl folosim. Mult mai mare este capitalul asigurat de natură, nu de către om – și nu este recunoscut ca fiind așa. Această mare parte este în prezent consumată într-un ritm alarmant și de aceea este o greșeală absurdă și suicidală să crezi și să acționezi conform convingerii că problema producției a fost rezolvată.

Haideți să privim mai îndeaproape acest „capital natural“. În primul rând, și cel mai evident, sunt combustibilii fosili. Nimeni, sunt convins, nu va nega faptul că îi tratăm ca elemente de venit deși ei reprezintă, indiscutabil, elemente de capital. Dacă i-am trata ca elemente de capital, ar trebui să fim preocupați de conservare: ar trebui să facem tot ce ne stă în putere pentru a le minimiza rata actuală de consum; am putea spune, spre exemplu, că banii obținuți din valorificarea acestor bunuri – bunuri de neînlocuit – trebuie depuși într-un fond special pentru a fi alocați exclusiv evoluției metodelor de producție și modurilor de trai care nu depind deloc sau depind în foarte mică măsură de combustibilii fosili. Aceste lucruri și multe altele ar trebui făcute dacă am trata combustibilii fosili ca fiind capital, nu ca venit. Și nu facem nici unul din ele, ba chiar facem contrarul fiecăruia: nu ne interesează câtuși de puțin conservarea; maximizăm în loc să minimalizăm rata actuală de consum; și, departe de a fi interesați să studiem posibilitățile metodelor alternative de producție și modurile de viață alternative – pentru a părăsi acest traseu de coliziune pe care mergem cu viteză din ce în ce mai mare – vorbim cu bucurie despre progres nelimitat urmând calea bătută a „educației pentru relaxare“ în țările bogate și „transferul tehnologiei“ în cele sărace.

Lichidarea acestui capital se produce cu o asemenea rapiditate, încât până și în cea mai bogată țară din lume, care se spune că ar fi Statele Unite ale Americii, există mulți oameni îngrijorați, până la nivelul Casei Albe, care solicită înlocuirea masivă a cărbunelui cu petrol și gaz, pentru că necesită eforturi din ce în ce mai mari pentru căutarea și exploatarea comorilor rămase pe pământ. Priviți cifrele ce sunt înaintate sub titlul „Necesarul Mondial de Combustibil în Anul 2000”. Dacă acum utilizăm aproximativ 7 miliarde de tone combustibil convențional¹, necesarul în 28 de ani va fi de trei ori mai mare – aproximativ 20 de miliarde de tone. Ce înseamnă 28 de ani? Privind în urmă, aceștia ne poartă în jurul sfârșitului celui de-al Doilea Război Mondial iar de atunci, firește, consumul de combustibil s-a triplat; dar triplarea implică o creștere de mai puțin de 5 miliarde de tone combustibil convențional. Acum vorbim liniștiți despre o creștere de trei ori mai mare.

Lumea întreabă: este posibil așa ceva? Iar răspunsul vine: trebuie să fie și deci va fi! Se poate spune (cu scuzele de rigoare lui John Kenneth Galbraith) că este un caz în care orbii îi conduc pe orbi. Dar de ce să criticăm? Întrebarea însăși este greșit formulată, pentru că implică presupunerea că avem de-a face cu venituri, nu cu capital. Ce este atât de special la anul 2000? Ce să mai zicem de anul 2028, când copilașii de astăzi își vor plănuși pensionarea? Încă o triplare până atunci? Toate aceste întrebări și răspunsuri la ele devin absurde atunci când ne dăm seama că avem de-a face cu capital, nu cu venit: combustibilii fosili nu sunt produși de om; nu pot fi reciclați. Odată ce au dispărut sunt pierduți pe vecie!

Dar ce e – se va întreba – cu combustibilii ce reprezintă venit? Într-adevăr, ce e cu ei? Actualmente, ei contribuie (calculat în calorii) la mai puțin de 4% din totalul la nivel mondial. În viitorul apropiat ei vor trebui să reprezinte 70%, 80%, 90%. Să faci ceva la scară mică e una, să o faci la o scară gigantică e cu totul alta, iar, pentru a avea impact la nivelul problemei mondiale a combustibilului, contribuțiile trebuie să fie enorme. Cine va mai putea spune că problema producției a fost rezolvată atunci când vine vorba de combustibili priviți ca venit, necesari la scară cu adevărat gigantică?

Combustibilii fosili sunt numai o parte a „capitalului natural” pe care insistăm în mod constant să îl tratăm ca fiind extensibil, ca și cum ar fi un venit, și sub nici o formă partea cea mai importantă. Dacă risipim combustibilii fosili, amenințăm civilizația; dar, dacă risipim capitalul reprezentat de natura înconjurătoare, amenințăm viața însăși. Oamenii dau piept cu această problemă și cer ca poluarea să înceteze. Privesc poluarea mai degrabă ca pe un obicei urât în care oamenii nepăsători sau lacomi se complac, aruncându-și gunoiul peste gard în curtea vecinului. Își dau seama că un comportament mai civilizat ar atrage costuri mai ridicate și de aceea avem nevoie de creștere economică într-un ritm mai rapid, pentru a putea plăti aceste costuri. De-acum înainte, spun ei, ar trebui să folosim măcar o parte din roadele productivității aflate mereu în creștere, nu doar pentru a crește cantitatea consumului, ci pentru a îmbunătăți „calitatea vieții”.

Toate acestea sunt corecte, dar ating doar latura exterioară a problemei. Și, ca să ajungem la esența problemei, ar trebui să ne întrebăm de ce toți acești termeni – poluare,

¹ Unitate de măsură reprezentând energia generată prin arderea unei tone metrice (1000 de kilograme) de cărbune, echivalent cu energia obținută din arderea a 700 kg de petrol sau 890 metri cubi de gaze naturale [TEI]

mediu, ecologie etc. – au devenit dintr-o dată atât de proeminente. Avem, la urma-urmelor, un sistem industrial de ceva vreme și totuși până acum cinci sau zece ani aceste cuvinte erau, practic, necunoscute. Să fie un moft subit, o modă aiurită sau poate o bruscă descurajare?

Explicația nu este greu de găsit. În privința combustibililor fosili, am trăit, într-adevăr, de ceva timp din capitalul naturii vii, dar într-un ritm destul de modest. Abia de la sfârșitul celui de-Al Doilea Război Mondial am reușit cu succes să creștem această rată la proporții alarmante. În comparație cu ce se întâmplă acum și ce s-a întâmplat progresiv în decursul ultimului sfert de secol, toate activitățile industriale ale omenirii de până la și din timpul celui de-Al Doilea Război Mondial nu reprezintă nimic. Următorii patru sau cinci ani vor vedea, probabil, mai multă producție industrială, luând lumea ca un tot unitar, decât a realizat întreaga omenire până în 1945. Cu alte cuvinte, deși majoritatea noastră a devenit doar de curând oarecum conștientă de aceste lucruri, s-a produs un salt cantitativ excepțional în producția industrială.

Parțial ca o cauză, dar și ca un efect, s-a produs, de asemenea, un salt calitativ excepțional. Oamenii noștri de știință și specialiștii în tehnologie au învățat să creeze substanțe necunoscute naturii și în fața multora dintre ele natura e realmente lipsită de apărare. Nu există agenți naturali care să le atace și să le descompună. E ca și cum aborigenii ar fi brusc atacați cu focuri de mitraliere: arcurile și săgețile lor nu ar fi de nici un folos. Aceste substanțe, necunoscute naturii, își datorează miraculoasa eficiență tocmai lipsei de apărare a naturii – fapt răspunzător și pentru amenințatorul lor impact ecologic. Abia în ultimii circa douăzeci de ani acestea și-au făcut apariția în masă. Pentru că nu au inamici naturali, tendința este să se acumuleze, iar consecințele acestei acumulări pe termen lung sunt cunoscute a fi, în multe cazuri, extrem de periculoase, iar în alte cazuri, total imprevizibile.

Cu alte cuvinte, schimbările din ultimii douăzeci și cinci de ani, atât în cantitatea cât și în calitatea proceselor industriale, au produs o cu totul altă situație – o situație rezultată nu din eșecurile noastre, ci din ceea ce credeam că sunt cele mai mari succese ale noastre. Iar acestea au venit atât de neașteptat încât aproape nu am observat că ne irosim cu rapiditate un anume tip de bunuri capitale de neînlocuit, și anume marjele de toleranță asigurate mereu de natura inofensivă.

Dați-mi voie să revin acum la chestiunea „combustibililor ca venit“ pe care am tratat-o mai devreme într-o manieră oarecum nonșalantă. Nimeni nu sugerează că sistemul industrial mondial prevăzut să opereze în anul 2000, cu o generație după noi, va fi susținut în primul rând de energia produsă de vânt sau apă. Nu, ni se spune că ne îndreptăm cu rapiditate spre era nucleară. Firește, aceasta este povestea de ceva timp, de peste douăzeci de ani, și totuși contribuția energiei nucleare la totalul necesarului de combustibil și energie este încă minusculă. În 1970, cumula 2,7% în Marea Britanie; 0,6% în Comunitatea Europeană; și 0,3% în Statele Unite, ca să menționăm doar țările care au mers cel mai departe. Putem presupune, poate, că marjele de toleranță ale naturii vor putea face față unor asemenea mici inconveniente, cu toate că există și astăzi mulți oameni profund îngrijorați, iar Dr. Edward D. David, consilierul științific al președintelui Nixon, vorbind despre depozitarea deșeurilor

radioactive, spune că „te ia cu amețeală când te gândești la ceva ce trebuie să stea în subteran și să fie destul de bine sigilat vreme de 25.000 de ani înainte să devină inofensiv.“

Oricum ar fi, ideea pe care vreau să o subliniez este una foarte simplă: propunerea de a înlocui miliarde de tone de combustibili fosili, în fiecare an, cu energie nucleară înseamnă să „rezolvi“ problema combustibilului prin crearea unei probleme ecologice și de mediu de o magnitudine atât de monstruoasă încât Dr. David nu va fi singurul pe care îl va lua amețeala. Înseamnă să rezolvi o problemă prin deplasarea ei într-un alt sector – unde va crea o problemă infinit mai mare.

Acestea fiind spuse, sunt convins că voi fi confruntat cu o altă propunere chiar și mai îndrăzneță: și anume că oamenii de știință și specialiștii în tehnologie vor fi capabili să conceapă reguli de siguranță și precauție atât de stricte încât utilizarea, procesarea și depozitarea materialelor radioactive în cantități tot mai mari vor fi în întregime sigure; că va fi, de asemenea, sarcina politicienilor și sociologilor să creeze o societate în care nu vor putea apărea războaie sau frământări sociale. Din nou, este o propunere de rezolvare a unei probleme prin deplasarea ei în alt sector, acela al comportamentului uman cotidian. Și asta ne aduce la a treia categorie de „capital natural“ pe care îl risipim cu nesăbuință pentru că îl tratăm ca fiind venit: ca și cum ar fi ceva ce noi înșine am creat și pe care îl putem înlocui datorită prealăudatei noastre productivități aflată în creștere rapidă.

Nu este evident că actualele noastre metode de producție mistuie deja pe dinăuntru însăși esența omului industrial? Pentru mulți oameni acest lucru nu este deloc evident. Când am dus-o mai bine, spun ei, decât acum, că am rezolvat problema producției? Nu suntem mai bine hrăniți, mai bine îmbrăcați, mai bine adăpostiți ca niciodată și mai bine educați? Bineînțeles că suntem; cei mai mulți dintre noi, dar în nici un caz toți: doar cei din țările bogate. Dar nu la asta mă refer când spun „substanță“. Substanța omului nu poate fi măsurată prin Produsul Național Brut. Probabil că nu poate fi măsurată prin nimic, cu excepția anumitor simptome ale pierderii sale. Totuși, nu e cazul să intrăm aici în statisticile acestor simptome, precum crima, dependența de droguri, vandalismul, căderea nervoasă, rebeliunea și așa mai departe. Statisticile nu dovedesc niciodată nimic.

Am început prin a spune că una dintre cele mai grave erori ale epocii noastre este credința că problema producției a fost rezolvată. Am sugerat că această iluzie este datorată în principal inabilității noastre de a recunoaște că sistemul industrial modern, cu tot rafinamentul său intelectual, consumă tocmai temelia pe care a fost construit. Ca să folosim limbajul economistului, se alimentează dintr-un capital ce nu poate fi suplinat, pe care îl tratează ca venit. Am specificat trei categorii ale acestui capital: combustibilii fosili, marjele de toleranță ale naturii și substanța umană. Chiar dacă unii cititori vor refuza să accepte toate cele trei părți ale argumentului meu, consider că oricare din ele este suficientă pentru a-mi susține punctul de vedere.

Și care e punctul meu de vedere? Că trebuie să părăsim traseul de coliziune, pur și simplu. Și cine se află acolo pentru a ataca o asemenea problemă? Cred că fiecare dintre noi, tânăr sau bătrân, puternic sau lipsit de putere, bogat sau sărac, cu sau fără influență. Să

vorbești despre viitor este util doar dacă duce la acțiunea imediată. Și ce putem face imediat, cât încă ne aflăm în postura de a o duce mai bine ca niciodată?

Cel puțin – ceea ce e deja foarte mult – trebuie să înțelegem pe de-a întregul problema și să începem să vedem posibilitatea de a dezvolta un nou stil de viață, cu noi metode de producție și noi modele de consum: un stil de viață proiectat pentru permanență. Ca să dau numai trei exemple preliminare: în agricultură și horticultură ne putem concentra interesul pe perfecționarea unor metode de producție ce sunt sigure din punct de vedere biologic, ce măresc fertilitatea solului și creează sănătate, frumusețe și permanență. Atunci productivitatea va avea grijă de ea însăși. În industrie, ne putem concentra interesul pe dezvoltarea unor tehnologii la scară mică, relativ nonviolente, tehnologii „cu chip uman”, astfel încât oamenii să aibă șansa de a se delecta cu munca în loc să muncească exclusiv pentru salariu, sperând, de cele mai multe ori deznădăjduiți, să se bucure numai în timpul liber. Și tot în ceea ce privește industria – iar industria este, cu siguranță, cea care reglează mersul vieții moderne – ne putem axa interesul pe noi forme de parteneriate între oameni și conducere, ba chiar forme de proprietate comună.

Auzim adesea că intrăm în era „Societății Cunoașterii”. Să sperăm că e adevărat. Încă mai avem de învățat cum să trăim pașnic, nu doar alături de semenii noștri, ci și alături de natură și, mai presus de orice, cu acele Puteri Supreme care au creat natura și ne-au creat pe noi; deoarece, cu siguranță, nu am apărut dintr-un accident și, firește, nu ne-am autocreat.

Temele ce au fost doar atinse în acest capitol vor trebui elaborate pe măsură ce înaintăm. Puțini oameni vor fi cu ușurință convinși că amenințările la adresa viitorului nostru nu pot fi înfruntate prin mici ajustări ici-colo, sau, posibil, prin schimbarea sistemului politic.

Următorul capitol reprezintă o încercare de a privi din nou întreaga situație prin prisma păcii și permanenței. Acum, că omul a obținut mijloacele fizice pentru autodistrugere, problema păcii apare mai mare ca oricând în istoria omenirii. Și cum poate fi obținută pacea fără o oarecare garanție a permanenței în ceea ce privește viața economică?

DOI

Pace și permanență

Opinia dominantă în prezent este că fundamentul cel mai solid al păcii ar fi prosperitatea universală. Se pot căuta în zadar dovezi istorice cum că bogații au fost de regulă mai pașnici decât cei săraci, dar atunci se poate argumenta că bogații nu s-au simțit niciodată în siguranță lângă cei săraci; că agresivitatea lor derivă din frică; și că situația ar fi cu totul diferită dacă toată lumea ar fi bogată. De ce ar recurge un om bogat la război? Nu ar avea nimic de câștigat. Nu este mai probabil ca săracii, exploatații și asupriții să o facă, deoarece nu au nimic de pierdut în afara lanțurilor? Calea spre pace, se spune, este să urmezi calea spre belșug.

Această convingere modernă dominantă are un farmec aproape irezistibil întrucât sugerează: cu cât obții mai repede lucrul pe care ți-l dorești, cu atât vei fi mai sigur că vei obține un altul. Atractivitatea ideii este de două ori mai mare deoarece trece complet cu vederea problema eticii: sacrificiul și renunțarea nu-și au nici un rost; ba dimpotrivă! Avem știința și tehnologia care să ne conducă pe calea bunăstării și a păcii și tot ceea ce ni se cere e să nu ne comportăm stupid, irațional, tăind în propria carne. Mesajul pentru săraci este să nu se grăbească să se supere sau să omoare gășca ce, la momentul potrivit, cu siguranță va face și pentru ei ouă de aur. Iar mesajul pentru cei bogați e să aibă inteligența ca din când în când să îi ajute pe cei săraci pentru că asta e calea prin care se vor îmbogăți și mai mult.

Gandhi obișnuia să vorbească cu dispreț despre „visul unor sisteme atât de perfecționate încât nimeni nu va mai fi nevoit să fie bun“. Dar nu e exact acesta visul pe care îl putem implementa în realitate cu minunatele puteri ale științei și tehnologiei? De ce să ceri virtuți pe care s-ar putea ca omul să nu le dobândească niciodată când tot ceea ce ne trebuie se regăsește în raționamentul științific și competențele tehnice?

Decât să-l ascultăm pe Gandhi, nu suntem oare mai înclinați să îl ascultăm pe unul dintre cei mai influenți economiști ai secolului nostru, marele Lord Keynes²? În 1930, în timpul crizei economice mondiale, a simțit nevoia să facă speculații cu privire la „posibilitățile economice ale nepoților noștri“ și a concluzionat că ziua în care toată lumea va fi bogată ar putea fi aproape. Atunci, spune el, vom „prețui încă o dată rezultatele în detrimentul mijloacelor și vom prefera binele în ciuda utilului“.

„Dar aveți grijă!“ a continuat. „Nu e încă timpul pentru toate acestea. Pentru cel puțin încă o sută de ani trebuie să ne spunem nouă înșine și tuturor celorlalți că dreptul e rău și răul e drept; pentru că răul e folositor iar dreptul nu e. Avariția, camăta și prudența trebuie să fie zeii noștri încă un timp. Deoarece numai ei ne pot conduce către lumină din tunelul nevoilor economice.“ Acestea au fost scrise acum patruzeci de ani și de atunci, firește, lucrurile s-au precipitat

2 John Maynard Keynes, Primul Baron Keynes de Tilton (n. 5 iunie 1883, Cambridge — d. 21 aprilie 1946) a fost un economist britanic ale cărui idei radicale numite economie keynesiană au avut un impact major, atât asupra teoriei politice și economice moderne, cât și asupra politicilor fiscale ale multor guverne. Este cunoscut în mod special pentru pledoaria sa în favoarea politicilor guvernamentale intervenționiste, prin care guvernul ar folosi măsuri fiscale și monetare în scopul temperării efectelor adverse ale recesiunilor, crizelor și boom-urilor economice. Este considerat de mulți economiști unul dintre principalii fondatori ai macroeconomiei teoretice moderne. Populara expresie a lui Keynes „Pe termen foarte lung suntem toți morți“ este încă citată. [TEI]

considerabil. Poate că nu va trebui să mai așteptăm încă șaiszeci de ani până când se va atinge belșugul universal. În orice caz, mesajul keynesian este foarte clar: Aveți grijă! Respectul față de etică nu este doar irelevant ci reprezintă un real obstacol, „pentru că răul e folositor iar dreptul nu e.” Nu este încă vremea pentru corectitudine. Calea spre rai e pavată cu intenții rele.

Vom analiza această propunere acum. Acesta poate fi împărțită în trei părți:

Prima: că prosperitatea universală este posibilă;

A doua: faptul că atingerea ei este posibilă, pe baza filosofiei materialiste a „îmbogățirii personale”;

A treia: faptul că aceasta este calea spre pace.

Întrebarea cu care vreau să-mi încep investigația este, evident, aceasta: există suficient pentru toată lumea? Întâmpinăm îndată o problemă serioasă: ce înseamnă „suficient”? Cine ne poate spune? Cu siguranță nu economiștii ce urmăresc „creșterea economică” pe post de valoare supremă și drept urmare nu au nici o noțiune a conceptului „suficient”. Există societăți sărace care au prea puțin; dar unde este acea societate bogată care să spună: „Stop! Avem destul”? Nu există.

Poate că, renunțând să ne mai gândim la „suficient”, ne putem mulțumi analizând creșterea cerințelor privind resursele lumii ce se naște atunci când toată lumea pur și simplu se zbate să aibă „din ce în ce mai mult”.

Din cauză că nu putem studia toate resursele, propun să ne concentrăm atenția pe un singur tip de resurse care ocupă o poziție oarecum centrală – combustibilul. Mai multă prosperitate înseamnă, fără îndoială, un consum mai mare de combustibil. În prezent, diferența dintre săracii acestei lumi și bogați este extrem de mare, iar acest lucru este foarte clar prezentat de consumul acestora de combustibil. Să considerăm ca fiind „bogate” toate populațiile din țările cu un consum mediu de combustibil – în 1966 – de peste o tonă metrică de combustibil convențional (abreviat: t.c.c.) pe cap de locuitor și ca „săraci” pe toți cei sub acest nivel. Conform acestor definiții, putem întocmi tabelul de mai jos (folosind cifrele Organizației Națiunilor Unite):

TABEL 1 (1966)

	Bogați (%)	Săraci (%)	Global (%)
POPULAȚIA (milioane)	1.060 (31)	2.284 (69)	3.384 (100)
CONSUM DE COMBUSTIBIL (milioane t.c.c.)	4.788 (87)	721 (13)	5.509 (100)
CONSUM DE COMBUSTIBIL PE CAP DE LOCUITOR (t.c.c.)	4,52	0,32	1,65

Consumul mediu de combustibil pe cap de locuitor în țările „sărace” este de numai 0,32 tone – aproximativ a paisprezecea parte din consumul „bogaților”, și sunt foarte mulți „săraci” pe lumea asta – după aceste definiții aproape șapte zecimi din populația mondială.

Dacă „săracii“ ar începe brusc să folosească tot atât de mult combustibil precum „bogații“, consumul mondial de combustibil s-ar tripla instantaneu.

Dar acest lucru nu se poate întâmpla pentru că totul necesită timp. Iar în timp, atât „bogații“ cât și „săracii“ vor crește în număr și în dorințe. Așa că haideți să facem un calcul. Dacă populațiile „bogate“ cresc cu o rată de 14% iar populațiile „sărace“ cu o rată de 2,5% pe an, populația mondială va crește la 6,9 miliarde până în anul 2000 – o cifră nu foarte diferită de previziunile actuale ale autorităților. Dacă în același timp, consumul de carburant pe cap de locuitor al populațiilor „bogate“ crește cu 23%, în timp ce consumul „săracilor“ crește cu 41% pe an, următoarele cifre se relevă pentru anul 2000:

TABEL 2 (2000)

	Bogați (%)	Săraci (%)	Global (%)
POPULAȚIA (milioane)	1.617 (23)	5.292 (77)	6.909 (100)
CONSUM DE COMBUSTIBIL (milioane t.c.c.)	15.558 (67)	7.568 (33)	23.156 (100)
CONSUM DE COMBUSTIBIL PE CAP DE LOCUTOR (t.c.c.)	9,64	1,43	3,35

Rezultatul total al consumului mondial de combustibil ar fi o creștere de la 5,5 miliarde de t.c.c. în 1966, la 23,2 miliarde în anul 2000 - o creștere cu un factor de mai mult de patru, din care jumătate ar fi atribuită creșterii populației și jumătate creșterii consumului pe cap de locuitor.

Această împărțire în jumătate este destul de interesantă. Dar discrepanța între „bogați“ și „săraci“ este și mai interesantă. Din creșterea totală a consumului mondial de combustibil de la 5,5 miliarde de t.c.c. până la 23,2 miliarde de t.c.c., adică o creștere cu 17,7 miliarde de tone, „bogații“ ar fi răspunzători pentru aproape două treimi iar „săraci“ pentru puțin peste o treime. În decursul întregii perioade de treizeci și patru de ani, populația planetei ar folosi 425 de miliarde de t.c.c., „bogații“ utilizând 321 de miliarde t.c.c. sau 75%, iar „săracii“ 104 miliarde.

Nu pune acest lucru întreaga situație într-o lumină nouă? Aceste cifre nu sunt, desigur, previziuni: ele sunt ceea ce am putea numi extrapolare. Am presupus o creștere foarte modestă a populației „bogate“, precum și o rată de creștere a populației „sărace“ de două ori mai mare; cu toate acestea, nu cei „săraci“, ci „bogații“ sunt cei ce produc, de departe, cele mai multe daune – dacă le putem numi „daune“. Chiar dacă populațiile clasificate ca „sărace“ ar crește numai cu rata presupusă pentru „bogați“, efectul asupra necesarului total mondial de combustibil ar fi aproape nesemnificativ – o reducere de puțin peste 10%. Dar dacă bogații ar decide că – și nu spun că acest lucru este probabil – rata actuală de consum a principalului combustibil este suficient de mare și nu trebuie să i se mai permită să crească, ținând cont că este deja de paisprezece ori mai mare decât cea a „săracilor“ – acest lucru ar face o diferență: în ciuda presupusei creșteri a populațiilor „bogate“, ar reduce cu peste o treime necesarul mondial total de combustibil în anul 2000.

Cu toate acestea, cel mai important comentariu este o întrebare: este plauzibil să presupunem că ar putea crește consumul mondial de combustibil până la 23 de miliarde de tone c.c. pe an, până în anul 2000, folosind 425 de miliarde de tone c.c. în cei treizeci și patru de ani în cauză? Prin prisma cunoștințelor noastre actuale privind rezervele de combustibil fosil aceasta este o cifră neplauzibilă, chiar dacă presupunem că un sfert sau o treime din totalul mondial va veni de la fisiunea nucleară.

Este limpede că „bogații” se află în proces de sărăcire a lumii de zestrea unică de combustibili relativ simpli și ieftini. Creșterea economică continuă este cea care produce o cerere tot mai mare de combustibili, cu rezultatul că acești combustibili simpli și ieftini ar putea deveni cu ușurință costisitori și insuficienți cu mult timp înainte ca țările sărace să obțină bunăstarea, educația, rafinamentul industrial, precum și puterea de acumulare a capitalului necesar pentru utilizarea combustibililor alternativi la scară semnificativă.

Extrapolările nu dovedesc nimic, desigur. O previziune la adresa viitorului este, oricum, imposibilă și a fost remarcat cu înțelepciune că nicio previziune nu este fiabilă, în special cele cu privire la viitor. Este nevoie de discernământ iar extrapolările ne pot, cel puțin, informa. În orice caz, calculele noastre subestimează în mare măsură magnitudinea problemei. Nu este realist ca lumea să fie tratată ca un întreg. Resursele de combustibil sunt foarte inegal distribuite și orice lipsă de provizii, indiferent cât de mică, ar diviza imediat lumea în „cei care au” și „cei care nu au” conform unor criterii complet neașteptate. Zonele cele mai favorizate, cum ar fi Orientul Mijlociu și Africa de Nord, ar atrage invidia la o scară cu greu imaginabilă astăzi, în timp ce unele zone în care consumul de combustibili este ridicat, cum ar fi Europa de Vest și Japonia, s-ar trezi în poziția de neînvidiat a moștenitorilor reziduali. Iar aceasta ar fi una din cele mai mari surse de conflict.

Cum nimic nu poate fi dovedit în privința viitorului - nici măcar în ceea ce privește viitorul apropiat al următorilor 30 de ani - e întotdeauna posibil să neglijezi până și cele mai amenințătoare probleme sub pretextul că va apărea ceva ce va soluționa problema. S-ar putea descoperi rezerve enorme și cu totul necunoscute de petrol, gaze naturale sau chiar cărbune. Și de ce ar trebui ca energia nucleară să se limiteze la furnizarea unui singur sfert sau unei treimi din nevoile totale? Problema poate fi astfel transferată într-un alt plan, fără a dispărea, totuși. Deoarece consumul de combustibil la scara indicată - presupunând că nu ar exista dificultăți insurmontabile de aprovizionare cu combustibil - ar produce dezastre ecologice fără precedent.

Să luăm energia nucleară. Unii oameni spun că resursele mondiale de uraniu concentrat sunt relativ insuficiente pentru a susține un program nuclear foarte mare - suficient de mare pentru a avea un impact semnificativ asupra problemei mondiale a combustibilului, caz în care ar trebui să luăm în calcul miliarde, nu doar milioane de tone de combustibil convențional. Dar să presupunem că acești oameni se înșală. Se va găsi suficient uraniu; va fi adunat din cele mai îndepărtate colțuri ale pământului, adus în principalele centre ale populației și făcut să fie extrem de radioactiv. E greu de imaginat o amenințare biologică mai mare, ca să nu mai vorbim de pericolul politic ca o anumită persoană să se folosească de o mică parte din această cumplită substanță în scopuri mai puțin pașnice.

Pe de altă parte, dacă noi descoperiri fantastice de combustibili fosili ar face inutilă accelerarea ritmului energiei nucleare, am avea o problemă de poluare termică la o scară total diferită de orice am întâlnit până în prezent.

Indiferent de combustibil, creșterea consumului de patru ori, apoi de cinci ori, de șase ori ... nu există nici un răspuns plauzibil la problema poluării. Am luat combustibilul doar ca pe un exemplu, pentru a ilustra o teză foarte simplă: creșterea economică ce văzută din perspectiva economiei, fizicii, chimiei și tehnologiei nu are o limită concretă, va intra în mod sigur în blocaj decisiv atunci când e privită din perspectiva științelor de mediu. O atitudine în fața vieții care caută împlinirea în urmărirea oarbă a avuției – pe scurt, materialismul – nu se încadrează în această lume, pentru că nu include principiul limitării, iar mediul în care există are limite stricte. Încă de pe-acum mediul încearcă să ne transmită mesajul că anumite tensiuni devin excesive.

De îndată ce o problemă este „rezolvată“ apar alte zece probleme noi ca rezultat al primei „soluții“. Așa cum subliniază profesorul Barry Commoner, noile probleme nu sunt consecințele eșecurilor întâmplătoare, ci ale succesului tehnologic. Și totuși, din nou, mulți vor insista să abordeze aceste probleme doar din postura optimistului și a pesimistului, mândrindu-se de propriul optimism cu care sunt convinși că „știința va găsi o cale de ieșire“. Ar putea avea dreptate, presupun, dacă ar avea loc o schimbare conștientă și fundamentală a direcției în care sunt orientate eforturile științifice. În ultimele veacuri, știința și tehnologia au evoluat de așa manieră încât pericolele au crescut mai repede decât oportunitățile. Vom discuta mai multe despre aceasta, dar mai târziu.

Există deja dovezi copleșitoare că sistemul de autoreglare a naturii devine din ce în ce mai dezechilibrat în anumite privințe și în unele puncte cheie. Ne-ar lua prea mult să încercăm să dovedim acest lucru aici. Situația Lacului Erie³, asupra căruia profesorul Barry Commoner, printre alții, ne atrage atenția, ar trebui să servească drept avertisment suficient. Încă un deceniu sau două, și toate sistemele interioare de apă ale Statelor Unite ar putea fi într-o situație similară. Cu alte cuvinte, poate că starea de dezechilibru nu va mai fi, atunci, valabilă doar în anumite privințe, ci se va generaliza. Cu cât i se va permite acestei probleme să avanseze, cu atât va fi mai greu de schimbat, dacă, într-adevăr, nu am trecut deja de punctul în care nu mai există cale de întoarcere.

Considerăm, prin urmare, că ideea creșterii economice nelimitate, din ce în ce mai mult până când toată lumea e saturată de avere, trebuie pusă sub semnul întrebării la modul cel mai serios din cel puțin două motive: disponibilitatea resurselor de bază și, adițional sau alternativ, capacitatea mediului de a face față gradului implicit de interferență.

Atât despre aspectul fizic-material al problemei. Să ne întoarcem acum la anumite aspecte nonmateriale. Nu există nici o îndoială că ideea de îmbogățire personală este deosebit de fermecătoare pentru natura umană. Keynes, în eseul din care am citat deja, ne-a sfătuit că nu a venit încă vremea pentru „întoarcerea la unul din cele mai sigure și categorice principii

3 Ecologistul Barry Commoner vorbește în cartea sa „The Closing Circle“ despre „uciderea“ lacului Erie, din cauza scurgerilor excesive de azot [TEI]

ale religiei și virtuții tradiționale – că avariția e un viciu, că suma pretinsă de cămătărie este un delict și că dragostea de bani este ceva detestabil.“

Progresul economic, ne sfătuiește el, se poate obține numai dacă dăm curs acestor porniri egoiste umane, cărora religia și înțelepciunea tradițională ne cer să le rezistăm. Economia modernă este propulsată de o lăcomie nestăpânită și se complăce într-o orgie de invidie, iar acestea nu sunt caracteristici accidentale, ci însăși cauzele succesului expansiunii sale. Întrebarea e dacă aceste cauze pot avea efect pe termen lung sau dacă ascund în interiorul lor sâmburii autodistrugerii. Dacă Keynes ne spune că „răul e folositor iar dreptul nu e“, el propune o declarație de fapt care poate fi adevărată sau falsă; sau poate părea adevărată pe termen scurt dar se dovedește a fi falsă pe termen mai lung.

Care din aceste variante să fie? Consider că exista suficiente dovezi acum pentru a demonstra într-un mod direct și practic că afirmația este falsă. Dacă viciile umane precum lăcomia și invidia sunt cultivate în mod sistematic, rezultatul inevitabil nu este nimic altceva decât decăderea inteligenței. Un om condus de lăcomie sau invidie își pierde capacitatea de a vedea lucrurile așa cum sunt ele, de a vedea lucrurile în deplinătatea și întregimea lor și însăși succesele lui devin eșecuri. Dacă societăți întregi devin infectate cu aceste vicii, ar putea într-adevăr realiza lucruri uimitoare însă vor ajunge din ce în ce mai incapabile să rezolve cele mai elementare probleme ale existenței de zi cu zi. Produsul Național Brut ar putea crește rapid: așa cum e măsurat de statisticieni, însă nu cum este resimțit de oameni, care se trezesc asupriți de frustrări crescânde, alienare, nesiguranță și așa mai departe. După un timp până și Produsul Național Brut refuză să mai crească, nu din cauza nereușitelor științifice sau tehnologice, ci din cauza paraliziei indusă de lipsa de colaborare, așa cum se manifestă ea în diferite moduri de evadare din realitate⁴ nu numai în cazul celor exploatați și asupriți, ci și în cazul celor mai privilegiate grupuri.

Se poate deplânge mult timp iraționalitatea și prostia bărbaților și femeilor din funcții înalte sau joase – „Dacă oamenii și-ar da seama unde se situează adevăratele lor interese!“ Dar de ce nu conștientizează asta? Fie pentru că inteligența lor a fost estompată de invidie și lăcomie, fie pentru că în adâncul sufletului realizează că interesele lor se află în cu totul altă parte. Există o zicală revoluționară care spune că „Omul nu va trăi numai cu pâine, ci cu fiecare cuvânt al lui Dumnezeu“.

Aici, de asemenea, nu poate fi „dovedit“ nimic. Dar mai pare încă plauzibil sau probabil ca gravele boli sociale care infectează în prezent multe societăți bogate să fie doar fenomene trecătoare pe care un guvern capabil – of, dacă am putea avea un guvern capabil! – le-ar putea eradica prin simpla folosire mai rapidă a științei și tehnologiei sau prin folosirea mai radicală a sistemului penal?

Sugaram că fundamentul păcii nu poate fi clădit de prosperitatea universală, în sensul modern al cuvântului, deoarece dacă aceasta poate fi obținută, poate fi obținută numai prin cultivarea unor imbolduri precum lăcomia și invidia, ce distrug inteligența, fericirea, liniștea lăuntrică și, astfel, pacea omului. Ar putea fi adevărat că oamenii bogați prețuiesc pacea mai

4 aici autorul folosește cuvântul „escapism“ care se referă la tendința tot mai accentuată a indivizilor de a evada din realitate prin mass-media, jocuri pe calculator, droguri, alcool etc. [TEI]

mult decât săracii, dar numai atunci când se simt absolut în siguranță – iar aceasta este o contradicție în termeni. Bogăția lor depinde de satisfacerea unor pretenții deosebit de mari de la resursele limitate ale lumii și îi plasează, astfel, pe un inevitabil traseu de coliziune – nu cu săracii (care sunt slabi și fără apărare) ci cu alți oameni bogați.

Pe scurt, putem spune astăzi că omul este mult prea deștept pentru a supraviețui fără înțelepciune. Nimeni nu poate lupta pentru pace dacă nu luptă, mai întâi, pentru restaurarea înțelepciunii. Afirmatia că „răul e util iar dreptul nu e” reprezintă antiteza înțelepciunii. Speranța că năzuința spre bunătate și virtute poate fi amânată până când am vom fi obținut prosperitatea universală și că, prin simpla urmărire a bunăstării, fără a ne mai bate capul cu probleme spirituale și de morală, putem instaura pacea pe pământ, este o speranță nerealistă, neștiințifică și irațională. Excluderea înțelepciunii din economie, știință și tehnologie ar putea fi ceva cu care să ne strecurăm neobservați o perioadă, atât timp cât nu avem succes; dar acum, că avem mare succes, problema adevărului spiritual și moral trec în centrul atenției.

Dintr-un punct de vedere economic, conceptul central al înțelepciunii este permanența. Trebuie să studiem economia permanenței. Nimic nu are sens din punct de vedere economic dacă continuitatea-i pe termen lung nu poate fi planificată fără a te lovi de absurdități. Poate exista „creștere” spre un obiectiv fix, dar nu poate exista creștere nelimitată generalizată. Este mai mult decât probabil, așa cum Gandhi spunea, că „Pământul produce suficient pentru satisfacerea nevoilor fiecărui om, însă nu pentru lăcomia fiecăruia.” Permanența este incompatibilă cu o atitudine de prădător care sărbătorește faptul că „ceea ce pentru părinții noștri însemna lux, pentru noi a devenit necesitate”.

Cultivarea și expansiunea nevoilor reprezintă antiteza înțelepciunii. Este, de asemenea, antiteza libertății și păcii. Fiecare creștere a nevoilor tinde să mărească dependența omului de forțele exterioare asupra cărora nimeni nu are control și astfel intensifică frica existențială. Numai prin reducerea nevoilor se poate determina reducerea acelor tensiuni ce reprezintă cauza decisivă a conflictelor și războaielor.

Economia permanenței presupune o profundă reorientare a științei și tehnologiei, care trebuie să-și deschidă porțile în fața înțelepciunii și, de fapt, trebuie să includă înțelepciunea în însăși structura lor. „Soluțiile” tehnologice sau științifice ce otrăvesc mediul sau degradează structura socială și omul însuși, nu sunt de niciun folos, indiferent de cât de genial sunt concepute sau cât de mare le este farmecul superficial. Mașinile tot mai mari, care conduc la concentrații tot mai mari ale puterii economice și la exercitarea tot mai intensă violenței împotriva mediului, nu reprezintă un progres: ele sunt o negare a înțelepciunii.

Înțelepciunea cere o nouă orientare a științei și tehnologiei spre organic, blând, nonviolent, elegant și frumos. Pacea, așa cum a fost adesea spus, este indivizibilă – cum ar putea fi pacea construită, atunci, pe fundația științei nechibzuite și a tehnologiei violente? Trebuie să căutăm o revoluționare a tehnologiei din care să obținem mașini și invenții pentru a inversa tendințele distructive care ne amenință acum pe toți.

Ce nevoi avem cu adevărat de la oamenii de știință și specialiștii în tehnologie? Ar trebui să răspund: avem nevoie de metode și echipamente ce sunt

- suficient de ieftine pentru ca toată lumea să poată avea acces la ele;
- potrivite pentru aplicarea la scară mică; și
- compatibile cu nevoia de creativitate a omului.

Din aceste trei caracteristici se naște nonviolența și relația omului cu natura ce garantează permanența. Dacă numai una din aceste trei e neglijată, lucrurile cu siguranță nu vor merge bine. Să le luăm pe rând.

Metode și mașini suficient de ieftine pentru a fi accesibile tuturor - de ce ar trebui să credem că oamenii noștri de știință și tehnologii nu sunt în măsură să le dezvolte? Aceasta a fost principala preocupare a lui Gandhi: „Vreau ca milioanele de așa-ziși proști din țara noastră să fie sănătoși și fericiți și vreau ca ei să crească spiritual Dacă simțim nevoia să avem mașini, cu siguranță le vom avea. Fiecare mașină care ajută fiecare individ are locul său“, spune el, „dar nu ar trebui să existe loc pentru mașinile care concentrează puterea în câteva mâini și transformă masele în supraveghetori ai mașinilor, sau chiar îi lasă șomeri.“

Să presupunem că scopul recunoscut al inventatorilor și inginerilor, așa cum a observat Aldous Huxley, ar deveni acela de a asigura oamenilor obișnuiți mijloacele de a „desfășura o muncă profitabilă și importantă din punct de vedere intrinsec, de a ajuta femeile și bărbații să obțină independență în fața șefilor, astfel încât să poată deveni proprii lor angajați sau membri ai unui grup care se autoguvernează, cooperează, muncind pentru subzistență și o piață locală acest progres tehnologic orientat diferit (va rezulta în) o descentralizare progresivă a populației, a accesibilității terenului, a dreptului de proprietate asupra mijloacelor de producție, a puterii politice și economice“. Alte avantaje ar fi, spune Huxley, „o viață mult mai satisfăcătoare din punct de vedere uman pentru mai mulți dintre oameni, un grad mai mare de democrație autentică și autoguvernare și o binecuvântată libertate în fața educației proaste și periculoase pe care masele de producători de bunuri de larg consum o fac adulților prin intermediul reclamelor“.

Dacă mașinile și metodele ar fi suficient de ieftine pentru a fi general accesibile, ar însemna că prețul lor este într-o relație directă cu nivelul veniturilor din acea societate în care urmează a fi folosite. Am ajuns la concluzia că limita superioară a valorii medii a investițiilor de capital pe loc de muncă este, probabil, dată de câștigurile salariale anuale ale unui muncitor industrial capabil și ambițios. Ce vreau să spun este că, dacă un astfel de om poate câștiga în mod normal să spunem 5.000 de dolari pe an, costul mediu al înființării locului său de muncă nu ar trebui să fie în niciun caz mai mare de 5.000 de dolari. Dacă acest cost este semnificativ mai mare, societatea în cauză ar întâmpina, probabil, probleme serioase, precum o concentrație excesivă a bogăției și a puterii printre puținii privilegiați; o problemă crescândă a dezmoșteniților sorții ce nu pot fi integrați în societate și constituie o amenințare din ce în ce mai mare; șomajul „structural“; distribuția nepotrivită a populației ca urmare

a urbanizării excesive; frustrare și alienare generală, cu rate ale criminalității tot mai mari și așa mai departe.

A doua condiție este adecvarea la o aplicare la scara redusă. Privind problema „scării“, profesorul Leopold Kohr a scris strălucit și convingător; relevanța acesteia pentru economia de permanență este evidentă. Operațiunile la scară mică, indiferent cât de numeroase ar fi, sunt întotdeauna mai puțin susceptibile de a fi dăunătoare pentru mediul natural decât cele de mare amploare, pur și simplu pentru că forța lor individuală este mică în raport cu forțele de recuperare ale naturii.

Există înțelepciune în mărimea redusă, chiar dacă numai ținând cont de caracterul mic și eterogen al cunoașterii umane, care se bazează pe experiment mult mai mult decât pe înțelegere. Cel mai mare pericol rezultă, invariabil, din aplicarea nemiloasă, la scară largă, a cunoașterii parțiale, așa cum asistăm în prezent la aplicațiile energiei nucleare, noii chimii în agricultură, tehnologiei transporturilor și nenumăratelor altor lucruri.

Chiar dacă și micile comunități se fac uneori vinovate de producerea unor eroziuni grave, ca rezultat al ignoranței, în general, acest lucru este lipsit de importanță comparativ cu devastările cauzate de grupurile gigantice motivate de lăcomie, invidie și sete de putere. În plus, este evident că oamenii organizați în grupuri mici vor avea mai multă grijă de bucățile lor de teren sau de celelalte resurse naturale decât societățile anonime sau guvernele megalomane care pretind că întregul univers este sursa lor legitimă de exploatare.

A treia cerință este, probabil, și cea mai importantă – aceea că metodele și echipamentele ar trebui să fie în așa fel încât să poată face loc creativității umane. De-a lungul ultimei sute de ani nimeni nu a vorbit mai insistent și mai alarmant despre acest subiect decât au făcut-o pontifii romani. Ce se întâmplă cu omul, dacă procesul de producție „răpește muncii orice indiciu al umanității, făcând din ea o activitate pur mecanică?“ Lucrătorul însuși este transformat într-o pervertire a unei ființe libere. „Și astfel munca fizică (a spus Pius al XI-lea), care, chiar și după ce păcatul originar a fost decretat de către Providență a fi spre binele organismului și sufletului uman, este, în multe cazuri, transformată într-un instrument de perversiune; deoarece materia moartă iese din fabrică îmbunătățită, în timp ce oamenii sunt corupți și degradați.“

Repet, subiectul este atât de vast încât tot ceea ce pot face e să îl ating. Mai presus de orice altceva este nevoie de o filosofie corectă a muncii, care vede munca nu ca pe ceea ce, într-adevăr, a devenit, o corvoadă inumană care va fi eliminată prin automatizare cât mai curând posibil, ci ca pe ceva „decretat de Providență a fi pentru binele organismului și sufletului uman.“ Alături de familie, locul de muncă și relațiile stabilite prin muncă sunt fundamentele reale ale societății. În cazul în care fundațiile sunt nesănătoase, cum ar putea fi societatea sănătoasă? Și dacă societatea este bolnavă, cum ar putea acest lucru să nu fie un pericol pentru pace?

„Războiul este o sentință“, spunea Dorothy I. Sayers, „care pune stăpânire pe societăți atunci când acestea au trăit după principii care contrazic mult prea violent legile ce guvernează universul. A nu se crede că războaiele sunt catastrofe iraționale: ele apar atunci

când moduri greșite de viață și gândire atrag după sine probleme intolerabile. Din punct de vedere economic, modul nostru greșit de viață constă în principal în cultivarea sistematică a lăcomiei și invidiei și astfel, în construirea unei game largi de dorințe total nejustificabile. Păcatul lăcomiei este cel care ne-a predat puterii mașinii. Dacă lăcomia nu ar fi stăpâna omului modern – iscusit asistată de invidie – cum se întâmplă că frenezia economismului nu se diminuează pe măsură ce sunt obținute „standarde de viață” mai ridicate, și tocmai societățile bogate sunt cele care urmăresc cu cea mai mare cruzime avantajele economice? Cum putem explica refuzul aproape universal al conducătorilor societăților bogate – fie că sunt organizate în jurul întreprinderilor private sau colectiviste – de a face eforturi pentru umanizarea muncii? Nu este necesar decât să se afirme că „nivelul de trai” ar putea fi redus și orice dezbatere este închisă instantaneu. Că munca lipsită de sens, care distruge sufletul, mecanică, monotonă și cretină este o insultă la adresa naturii umane, care va produce în mod necesar și inevitabil fie escapism, fie agresiune, și că nici o cantitate de „pâine și circ”⁵ nu poate compensa pentru prejudiciul adus – acestea sunt adevăruri care nu sunt nici respinse, nici recunoscute, doar întâmpinate de o conspirație a tăcerii insurmontabilă – deoarece a le nega ar fi de o absurditate mult prea evidentă și a le recunoaște ar condamna principala preocupare a societății moderne ca pe o crimă la adresa umanității.

Neglijarea și respingerea înțelepciunii au mers atât de departe încât majoritatea intelectualilor nu au nici cea mai vagă idee ce ar putea să însemne acest termen. Rezultatul este că aceștia încearcă mereu să vindece o boală prin accentuarea cauzelor sale. Boala fiind cauzată de inteligența căreia i s-a permis să destituie înțelepciunea, nici o cantitate de cercetări inteligente nu vor produce un remediu. Dar ce e înțelepciunea? Unde poate fi găsită? Aici ajungem la miezul problemei: putem citi despre ea în numeroase publicații, dar nu o putem găsi decât în interiorul nostru. Pentru a fi capabili să o găsim, trebuie mai întâi să ne eliberăm de stăpâni precum lăcomia și invidia. Liniștea găsită în urma eliberării - chiar dacă numai de moment – provoacă străfulgerări de înțelepciune care nu pot fi obținute în nici un alt mod.

Ele ne permit să vedem goliciunea și insatisfacția fundamentală a unei vieți dedicate în primul rând urmăririi scopurilor materiale, până la neglijarea spiritualului. O astfel de viață pune omul împotriva omului și o națiune împotriva altei națiuni, pentru că nevoile omului sunt infinite iar infinitatea poate fi atinsă numai pe tărâmul spiritualului, nicidecum în material. Cu siguranță omul trebuie să se ridice deasupra acestei „lumi” materiale; înțelepciunea îi arată calea pe care să o urmeze; fără înțelepciune, este condus către construirea unei economii monstruoase care distruge lumea și către căutarea de satisfacții fantastice, precum a pași pe lună.

În loc să depășească „lumea” prin deplasarea către sacralitate, încearcă să o depășească prin câștigul superiorității în ceea ce privește averea, puterea, știința sau chiar orice „sport” imaginabil.

Acestea sunt adevăratele cauze ale războiului și este iluzoriu să așterni fundațiile păcii fără să le îndepărtezi pe acestea mai întâi. Este de două ori mai iluzoriu să clădești pace pe

5 metaforă prin care se sugerează obținerea aprobării sociale prin mijloace superficiale, prin diversiune, distragerea atenției sau satisfacerea unor dorințe imediate și puțin importante [TEI]

fundații economice care, la rândul lor, sunt așezate pe cultivarea sistematică a lăcomiei și invidiei, întocmai forțele care mână oamenii spre conflict.

Cum am putea măcar începe să dezarmăm lăcomia și invidia? Poate prin a fi mult mai puțin lacomi și invidioși noi înșine; poate prin a rezista tentației de a permite desfătărilor noastre să devină nevoi; și poate chiar prin scrutarea nevoilor noastre pentru a vedea dacă ele nu pot fi simplificate și reduse. Dacă nu avem tăria să facem oricare dintre acestea, am putea cumva înceta să aplaudăm tipul de „progres” economic căruia îi lipsește în mod palpabil baza unei durabilități și să dăm sprijinul, oricât de modest ar fi, acelor care, fără să se teamă de a fi învinuiți că sunt excentrici, militează pentru nonviolență: ca și conservatoriști, ecologiști, protectori ai vieții sălbatice, inițiatori ai agriculturii organice, distribuțiști, fabricanți de colibe și așa mai departe? Un gram de practică valorează în general mai mult decât o tonă de teorie.

Însă va fi nevoie de multe grame pentru a așterne fundațiile economice ale păcii. Unde poate găsi cineva tăria de a continua munca împotriva unor sorți vădit înspăimântători? Mai mult: unde poate găsi cineva tăria de a depăși violența lăcomiei, invidiei, urii și voluptății din sine însuși? Cred că Ghandi a dat răspunsul: „Trebuie recunoscută existența sufletului separat de trup și a caracterului durabil al acestuia, iar această recunoaștere trebuie să alcătuiască o credință vie; în ultimă instanță, nonviolența nu folosește acelor care nu au o credință vie în Zeul Dragostei”.

TREI

Rolul economiei

Să afirmi că viitorul nostru economic este determinat de economiști ar fi o exagerare; dar cu greu poate fi pus la îndoială că influența lor, sau în orice caz influența științelor economice este cuprinzătoare. Științele economice joacă un rol fundamental în modelarea activităților lumii moderne, într-atât încât furnizează criteriile a ceea ce este „economic” și ce este „ne-economic” și nu există un alt set de principii care să exercite o influență mai mare asupra acțiunilor indivizilor și a grupurilor precum și asupra acțiunilor guvernelor. Se poate considera, prin urmare, că ar trebui să ne îndreptăm spre economiști pentru sfaturi despre cum să depășim pericolele și dificultățile în care se află lumea modernă și cum să realizăm acorduri economice care garantează pacea și durabilitatea.

Cum se raportează științele economice la problemele discutate în capitolele anterioare? Când economistul dă un verdict pentru o activitate sau alta ca fiind „stabilă din punct de vedere economic” sau „neeconomică”, se ivesc două întrebări importante și strâns legate între ele: mai întâi, ce înseamnă acest verdict? Și, mai apoi, este verdictul conclusiv în sensul în care acțiunea practică chibzuită să se poate baza pe el?

Întorcându-ne în istorie ne putem aminti că atunci când s-a vorbit despre întemeierea unei catedre de economie politică la Oxford acum 150 de ani, mulți nu au fost câtuși de puțin fericiți de perspectivă. Edward Copleston, marele rector al Facultății Oriel, nu a vrut să admită în planul de învățământ al Universității o știință „atât de dispusă să le uzurpe pe celelalte”; până și Henry Drummond din Parcul Albury, care a înzestrat catedra în 1825, a considerat necesar să precizeze că se așteaptă ca Universitatea să țină noul obiect de studiu „la locul cuvenit”. Primul profesor, Nassau Senior, cu siguranță nu era de ținut într-un loc inferior. De îndată, în prelegerea inaugurală, a prevestit că noua știință „se va clasa în opinia publicului printre primele științe morale ca interes și utilitate” și a pretins că „urmărirea bogăției ... este, pentru masele de oameni, marea sursă de îmbunătățire morală”. Negreșit, nu toți economiștii au ținut atât de sus prin afirmațiile lor. John Stuart Mill (1806-1873) a privit economia politică „nu ca un lucru de sine stătător, dar ca un fragment dintr-un întreg mai mare; o ramură a filosofiei sociale, atât de conjugată cu toate celelalte ramuri încât concluziile ei, chiar și în propria sferă specifică, sunt adevărate doar condițional, pasibile de intervenție și contracarare din cauze care nu sunt direct în cadrul său de aplicare”. Și chiar și Keynes, în contradicție cu propriul său sfat (deja citat) că „zgârcenia, camăta și precauția trebuie să fie zeii noștri pentru încă un pic mai mult”, ne-a povățuit să nu „supraapreciem importanța problemei economice sau să îi sacrificăm presupuselor sale nevoi alte chestiuni de o însemnătate mai mare și mai permanentă”.

Cu toate acestea, asemenea voci arareori sunt auzite astăzi. Nu exagerăm deloc când spunem că, cu o afluență crescândă, științele economice s-au mutat chiar în centrul interesului public, iar randamentul economic, dezvoltarea economică, expansiunea economică ș.a.m.d. au devenit interesul statornic, dacă nu obsesia tuturor societăților moderne. În vocabularul actual al cuvintelor incriminatoare există foarte puține cuvinte la fel de decisive și

finale precum cuvântul „neeconomic“. Dacă o activitate a fost marcată ca fiind neeconomică, dreptul său la existență nu este doar pus la îndoială, ci este negat energetic. Orice este găsit a fi un impediment în creșterea economică este un lucru rușinos, iar dacă oamenii se agață de el, sunt considerați fie sabotori, fie nebuni. Numește un lucru imoral sau urât, distrugător de suflete sau o degradare umană, un pericol pentru pacea lumii sau pentru bunăstarea generațiilor următoare: atât timp cât nu l-ai demonstrat ca fiind „neeconomic“ nu i-ai pus cu adevărat la îndoială dreptul de a exista, de a se dezvolta și a prospera.

Dar ce înseamnă când spunem despre ceva că este neeconomic? Nu întreb ce are în vedere majoritatea când spun asta: este suficient de clar. Vor pur și simplu să spună că este ca o boală: ți-e mai bine fără. Economistul se presupune a fi capabil să diagnosticheze boala și apoi, cu noroc și iscusință, s-o îndepărteze. După cum se știe, economiștii adeseori se contrazic unii pe alții în privința diagnosticului și, chiar și mai frecvent, în privința remediei: dar asta doar dovedește că subiectul în cauză este neobișnuit de dificil iar economiștii, ca și ceilalți oameni, sunt supuși greșelilor.

Nu. Întreb ce înseamnă, *ce fel de însemnătate produce în realitate metoda economică*. Iar răspunsul la această întrebare nu poate fi pus la îndoială: un lucru este neeconomic atunci când nu reușește să aducă un profit adecvat din punct de vedere al banilor. Metoda economiei nu produce și nu poate produce orice altă semnificație. S-au efectuat numeroase încercări în vederea obscurării acestui adevăr și s-a cauzat o foarte mare confuzie: dar adevărul rămâne. Societatea, sau un grup ori un individ din cadrul societății, se poate hotărî să se țină de o activitate sau un bun din motive non-economice – sociale, estetice, morale, sau politice – dar asta sub nici o formă nu îi schimbă natura neeconomică. Discernământul științelor economice, cu alte cuvinte, este un discernământ extrem de fragmentar: din numărul mare de aspecte din viața reală care trebuie luate în considerare și evaluate împreună înainte ca o decizie să fie luată, științele economice furnizează doar unul – dacă un lucru produce sau nu profit bănesc celor care îl întreprind.

Nu treceți cu vederea cuvintele „celor care îl întreprind“. Este o mare greșeală să presupunem, de exemplu, că metodologia științelor economice se aplică în mod normal pentru a se determina dacă o activitate condusă de către un grup din cadrul societății produce un profit pentru societate ca întreg. Nici măcar industriile naționalizate nu se iau în considerare din acest punct mult mai cuprinzător de vedere. Fiecăreia dintre ele îi este stabilită o normă financiară – care este de fapt o îndatorire – și se așteaptă să se urmărească această normă fără considerație față de pagubele pe care le-ar putea cauza altor părți ale economiei. De fapt, crezul predominant, susținut cu aceeași înflăcărare de către toate partidele politice, este că binele comun va fi neapărat maximizat dacă toată lumea, fiecare industrie și comerț, naționalizate sau nu, trudesă să câștige un „profit“ acceptabil raportat la capitalul utilizat. Nici măcar Adam Smith nu a avut o credință mai implicită în „mâna ascunsă“ pentru a asigura că „ce este bine pentru General Motors este bine pentru Statele Unite“.

Oricum ar fi asta, nu poate fi nici o îndoială asupra naturii fragmentare a discernământului științelor economice. Chiar și între limitele strânse ale analizei economice, aceste discernăminte sunt în mod necesar și metodic înguste. Mai întâi, ele conferă o greutate mult

mai mare pe termen scurt decât pe termen lung, pentru că pe termen lung, așa cum o spune Keynes cu o brutalitate voioasă, suntem cu toții morți. Apoi, în al doilea rând, ele sunt bazate pe definiția costului care exclude toate „bunurile libere”; cum s-ar zice, întregul mediu dat de Dumnezeu, exceptând acele părți care au fost însușite în mod privat. Asta înseamnă că o activitate poate fi economică chiar dacă sfâșie mediul și că o activitate concurentă, dacă, cu vreun cost, protejează și păstrează mediul, va fi neeconomică.

Științele economice, mai mult decât atât, se ocupă de bunuri în conformitate cu valoarea lor de pe piață și nu în conformitate cu ceea ce sunt ele de fapt. Aceleași reguli și criterii se aplică bunurilor de bază, pe care omul trebuie să le câștige de la natură, și bunurilor secundare, care presupun existența bunurilor de bază și care sunt confecționate din acestea. Toate bunurile sunt tratate la fel, deoarece punctul de vedere este esențialmente acela al creării profitului privat, iar asta înseamnă că în metodologia științelor economice este inerent să se ignore dependența omului de lumea naturală.

Un alt mod de a formula acesta este să spui că științele economice au de-a face cu bunuri și servicii din punctul de vedere al pieței, unde cumpărător dispus întâlnește vânzător dispus. Cumpărătorul este în esență un vânzător de chilipiruri; nu îl interesează proveniența bunurilor sau condițiile în care acestea au fost fabricate. Singura lui preocupare este să obțină cea mai bună valoare pentru banii săi. Piața, prin urmare, reprezintă doar suprafața societății iar însemnătatea pieței este legată de situația de moment care există acolo și atunci.

Nu există cercetare atentă în profunzimea lucrurilor, în circumstanțele naturale sau sociale care se află în spatele acestora. Într-o anumită măsură, piața este instituționalizarea individualismului și a non-responsabilității. Nici cumpărătorul și nici vânzătorul nu sunt responsabili pentru nimic altceva decât pentru ei înșiși. Ar fi „neeconomic” pentru un vânzător înstărit să își reducă prețurile față de clienții nevoiași doar pentru că aceștia au nevoie, sau pentru un cumpărător înstărit să plătească ceva în plus doar pentru că furnizorul este sărac.

În egală măsură, ar fi „neeconomic” pentru un cumpărător să dea întâietate bunurilor produse local dacă bunurile importate sunt mai ieftine. El nu își asumă și nici nu se așteaptă de la el să își asume responsabilitatea pentru bilanțul de plăți al țării.

În ceea ce privește non-responsabilitatea cumpărătorului, există, în mod semnificativ, o excepție: cumpărătorul trebuie să fie atent să nu cumpere bunuri furate. Aceasta este o regulă de care nici ignoranța nici naivitatea nu îl păzesc și care poate produce rezultate extraordinar de nedrepte și de enervante. Este însă impusă de către sanctitatea proprietății private, pentru care stă mărturie.

Să fii despovărat de toată responsabilitatea în afară de cea față de tine însuși înseamnă bineînțeles o enormă simplificare a afacerilor. Ne putem da seama că acest lucru este practic și nu e surprinzător că este atât de popular printre afaceriști. Ce ar putea fi surprinzător este că, deasemenea, este considerat un lucru virtuos să faci exces de această eliberare de responsabilitate. Dacă un cumpărător a refuzat o târguială bună pentru că a bănuț că ieftinătatea bunurilor în cauză provenea din exploatare sau alte practici abjecte (exceptând furtul), ar fi pasibil la critica de a se purta „neeconomic”, ceea ce este privit ca nimic mai mult decât

a cădea în dizgrație. Economiiștii și alții sunt deprinși să trateze asemenea comportament excentric cu batjocură, dacă nu indignare. Doctrina științelor economice își are propriul cod etic, iar prima poruncă este să te porți „economicește” – în orice situație în care produci, vinzi, sau cumperi. Abia când vânătorul de chilipiruri s-a dus acasă și devine un consumator, prima poruncă nu se mai aplică: atunci este încurajat să „se delecteze” în ce mod pofteste. În ceea ce privește doctrina științelor economice, consumatorul este extrateritorial.

Această caracteristică stranie și semnificativă a lumii moderne garantează mai multă discuție decât a primit până acum. În economia de piață, din motive practice, nenumărate distincții calitative care sunt de o importanță vitală pentru om și societate sunt tănuite; nu au voie să iasă la suprafață. Astfel domnia cantității sărbătorește cel mai mare triumf al său în „Piață”. Orice lucru este pus în ecuație cu restul lucrurilor. Pentru a pune în ecuație lucrurile înseamnă să le pui un preț și astfel să le faci interschimbabile. În măsura în care gândirea economică este bazată pe piață, se elimină caracterul sacru al vieții, pentru că nu poate fi nimic sacru în ceva ce are preț. Nesurprinzător, astfel, dacă gândirea economică îmbibă întreaga societate, chiar și simple valori non-economice precum frumusețea, sănătatea sau curățenia pot supraviețui doar dacă se dovedesc a fi „economice”.

Pentru a înghesui valori neeconomice în cadrul calculului economic, economiiștii folosesc metoda analizei cost/beneficiu. Aceasta se consideră în general a fi o dezvoltare progresivă și luminată, întrucât măcar este o încercare de a ține cont de costuri și beneficii care ar putea fi în caz contrar desconsiderate în totalitate. În realitate însă, este o procedură prin care cel superior este redus la nivelul celui inferior, iar neprețuitului i se pune un preț. Așadar nu va putea servi niciodată la clarificarea situației și conducerea către o decizie luminată. Tot ce poate face este să conducă spre amăgirea proprie sau amăgirea celorlalți; pentru că a încerca să măsoare incomensurabilul este absurd și nu constituie decât o metodă elaborată de trecere de la noțiuni preconcepute la hotărâri anticipate; tot ce trebuie să facă cineva pentru a obține rezultatele dorite este să atribuie valori adecvate incomensurabilelor costuri și beneficii.

Absurditatea logică, cu toate acestea, nu este cea mai mare hibă a încercării: ceea ce e și mai rău și distrugător de civilizație, este pretextul că totul are un preț sau, cu alte cuvinte, că banul este cea mai mare valoare. Științele economice acționează legitim și folositor într-un cadru „dat” care se află în întregime în afara calculului economic. Am putea spune că științele economice nu stau pe picioarele proprii, sau că sunt un corp derivat al gândului – derivat din științele meta-economice. Dacă economistul nu reușește să studieze științele meta-economice sau, mai rău, dacă rămâne neștiutor de faptul că există limite la aplicabilitatea calculului economic, este probabil să comită o greșală asemănătoare cu cea a anumitor teologi medievali care au încercat să lămurească întrebări de fizică prin citate biblice. Orice știință este benefică în propriile granițe dar devine malefică și distructivă de îndată ce le depășește.

Știința economiei este „atât de predispusă să le uzurpe pe celelalte” – chiar mai mult astăzi decât era acum 150 de ani, când Edward Copleston a indicat acest pericol – pentru că se raportează la anumite imbolduri foarte puternice ale naturii umane, cum ar fi invidia

și lăcomia. Și mai mare este sarcina experților ei, economiștii, să îi înțeleagă și să-i clarifice granițele, cu alte cuvinte, să înțeleagă științele meta-economice.

Ce sunt atunci, științele meta-economice? Cum științele economice au de-a face cu omul în mediul său, ne putem aștepta ca științele meta-economice să fie constituite din două părți – una ocupându-se cu omul iar cealaltă ocupându-se cu mediul. Cu alte cuvinte, ne putem aștepta că științele economice trebuie să-și derive ținutele și obiectivele dintr-un studiu asupra omului și că trebuie să-și derive cel puțin o parte mare a metodologiei dintr-un studiu asupra naturii.

În capitolul următor, voi încerca să arăt cum se schimbă concluziile și prescripțiile științelor economice în același timp în care tabloul fundamental al omului și a scopului acestuia pe pământ se schimbă. În acest capitol mă restrâng la o discuție despre a doua parte a științelor meta-economice, și anume felul în care o parte vitală a metodologiei științelor economice trebuie să derive dintr-un studiu asupra naturii.

Cum am evidențiat deja, pe piață toate mărfurile sunt tratate la fel, pentru că piața este în esență o instituție pentru vânzătoare nelimitată după chilipiruri, iar asta înseamnă că este inherent ca metodologia științelor economice moderne, care sunt atât de orientate spre piață, să ignore dependența omului de mediul natural. Profesorul E.H. Phelps Brown, în adresa sa către Royal Economic Society despre „Subdezvoltarea Științelor Economice” a vorbit despre „puțințimea contribuțiilor pe care cele mai remarcabile dezvoltări în domeniul științelor economice din ultimul sfert de secol le-au adus în soluționarea celor mai urgente probleme ale timpului prezent”, iar printre aceste probleme enumeră „controlarea efectelor adverse asupra mediului și calității vieții industrialismului, a creșterii populației și urbanismului”. De fapt, să vorbești despre „puțințimea contribuțiilor” înseamnă să întrebuițezi un eufemism, întrucât nu există nicio contribuție; din contră, se poate pe bună dreptate afirma că științele economice, în forma și practicile actuale, acționează ca o barieră foarte eficientă împotriva înțelegerii acestor probleme, datorită dependenței proprii de analiza strict cantitativă și a refuzului șovăielnic de a privi la adevărata natură a lucrurilor.

Științele economice au de-a face practic cu o diversitate nelimitată de mărfuri și servicii produse și consumate de către o egală diversitate nelimitată de oameni. Evident că ar fi imposibil să dezvoltăm orice teorie economică, decât dacă ești pregătit să neglijezi un șir lung de distincții calitative. Dar ar trebui să fie la fel de evident că suprimarea totală a distincțiilor calitative, deși face teoretizarea ușoară, în același timp o face complet sterilă. Majoritatea „remarcabilelor dezvoltări în domeniul științelor economice din ultimul sfert de secol” (la care s-a referit Prof. Phelps Brown) sunt orientate către cuantificare, în detrimentul înțelegerii diferențelor calitative. Într-adevăr, se poate spune că științele economice au devenit din ce în ce mai intolerante față de acestea, pentru că nu se încadrează în metodele lor și ridică pretenții asupra înțelegerii practice și a puterii economiștilor de a discerne, pretenții pe care aceștia nu vor sau nu pot să le îndeplinească. De exemplu, având stabilit prin calculele sale pur cantitative faptul că Produsul Național Brut a crescut cu, să zicem, cinci procente, economistul-devenit-econometrician este refractar și în general incapabil să înfrunte întrebarea dacă acest fapt trebuie luat ca un lucru bun sau ca un lucru rău. Și-ar pierde toate certitudinile dacă ar cocheta vreodată cu o asemenea întrebare: creșterea PNB

trebuie să fie un lucru bun, indiferent ce anume a crescut și cine, sau dacă, a beneficiat cineva. Ideea că ar putea exista creștere patologică, creștere nesănătoasă, creștere perturbatoare sau distrugătoare, este pentru el o idee perversă căreia nu îi este permis să iasă la suprafață.

O minoritate infimă de economiști începe în prezent să pună sub semnul întrebării cât de multă „creștere” va mai fi posibilă, din moment ce creșterea infinită într-un mediu finit este o imposibilitate evidentă: dar nici măcar ei nu se pot desprinde de conceptul de creștere pur cantitativă. În loc să insiste asupra proeminenței distincțiilor calitative, ei pur și simplu înlocuiesc nedezvoltarea cu dezvoltare, adică, un gol cu altul. Este bineînțeles adevărat că este mai greu să ai de-a face cu calitate decât cu cantitate, la fel cum exercitarea discernământului este o funcție mai complexă decât putința de a număra și a calcula. Diferențele cantitative pot fi mult mai ușor pătrunse și cu siguranță mai ușor definite decât diferențele calitative: palpabilitatea lor este seducătoare și le conferă aparența preciziei științifice, chiar și când această precizie a fost obținută prin reprimarea unor diferențe de calitate vitale.

Marea majoritate a economiștilor urmăresc încă idealul absurd de a face „știința” lor la fel de științifică și precisă precum fizica, de parcă nu erau nici un fel de diferențe calitative între atomii lipsiți de judecată și oamenii creați după chipul lui Dumnezeu. Principalul obiect al științelor economice sunt „bunurile”. Economiștii fac unele distincții rudimentare între categoriile de bunuri din punctul de vedere *al achizitorului*, cum ar fi distincția dintre bunurile consumatorilor și bunurile producătorilor; dar nu există practic nici un efort de a lua la cunoștință ce sunt de fapt asemenea bunuri; de exemplu, dacă sunt făcute de mâna omului sau lăsate de Dumnezeu, sau dacă pot fi reproduse gratuit sau nu. Odată ce orice bunuri, oricare ar fi natura lor meta-economică, au apărut pe piață, sunt tratate la fel, ca obiecte de vânzare, iar științele economice se ocupă în principal cu teoretizarea activităților de vânatoare de chilipiruri ale cumpărătorului.

Este un adevăr, cu toate acestea, că există diferențe fundamentale și vitale între diferite categorii de „bunuri” care nu pot fi desconsiderate fără a pierde legătura cu realitatea. Cu greu ar putea exista o distincție mai importantă, pentru început, decât cea dintre bunuri de bază și bunuri secundare, pentru că acestea din urmă presupun disponibilitatea celor dintâi. O sporire a abilităților omului de a da naștere la produse secundare este inutilă dacă nu este precedată de o sporire a abilităților sale de a câștiga produsele de bază de la pământ, pentru că omul nu este un producător, ci doar un transformator, iar pentru fiecare operație de transformare el are nevoie de produse de bază. Îndeosebi, capacitatea lui de a transforma depinde de energia primară, care indică pe loc către nevoia unei distincții vitale în cadrul domeniului bunurilor de bază, aceea dintre neregenerabil și regenerabil. În ceea ce privește bunurile secundare, există o distincție fundamentală și evidentă între produse și servicii. Ajungem astfel la minim patru categorii, fiecare dintre ele fiind în esență diferită de celelalte trei.

Piața nu știe nimic de aceste distincții. Aplică un preț pentru toate produsele și drept urmare ne îngăduie să pretindem că ele sunt de o egală însemnătate. Ulei în valoare de 5 lire (de categoria 1) echivalează cu grâu în valoare de 5 lire (de categoria 2), care echivalează cu pantofi în valoare de 5 lire (de categoria 3) sau cu o cazare de 5 lire la un hotel (de categoria 4). Unicul criteriu pentru a determina importanța relativă a acestor bunuri diferite este rata profitului care poate fi obținut din furnizarea lor. Dacă a 3-a și a 4-a categorie produc profituri mai mari decât

categoriile 1 și 2, acest fapt este interpretat ca un „semnal” că este „rațional” să contribui cu resurse adiționale la cele două categorii profitabile și să retragi resurse din celelalte două.

Nu sunt preocupat aici cu discutarea caracterului demn de încredere sau al caracterului rațional al mecanismului pieței, a ceea ce economiștii numesc „mâna invizibilă”. Aceasta a fost discutată la nesfârșit, dar invariabil fără luare aminte la *incomensurabilitatea* esențială ale celor patru categorii detaliate mai sus. A rămas neremarcată, de exemplu – sau dacă nu neremarcată, nu a fost niciodată luat în serios în formularea teoriei științelor economice – că acel concept al „costului” diferă în esență între bunuri regenerabile și non-regenerabile, ca și între produse și servicii. De fapt, fără a intra în alte detalii, se poate spune că științele economice, în forma lor actuală, sunt aplicabile în întregime doar produselor (categoria 3), dar sunt aplicate fără discernământ tuturor bunurilor și serviciilor, deoarece lipsește cu desăvârșire o evaluare a diferențelor calitative esențiale dintre cele patru categorii.

Aceste diferențe pot fi numite meta-economice în măsura în care ele trebuiesc recunoscute înainte ca analiza economică să înceapă. Și mai importantă este recunoașterea existenței „bunurilor” care nu apar niciodată pe piață, pentru că ele nu pot fi sau nu au fost însușite în mod privat, dar sunt cu toate acestea o condiție prealabilă esențială a întregii activități umane, cum ar fi aerul, apa, solul și de fapt întregul cadru al naturii vii.

Până destul de recent, economiștii s-au simțit îndreptățiți, și în limite tolerabile pe bună dreptate, să trateze întregul cadru în care se desfășoară activitatea economică așa cum pare, adică permanent și indestructibil. Nu era sarcina lor și într-adevăr nici de competența lor profesională să studieze efectele activităților economice asupra acestui cadru. Din moment ce în prezent sunt din ce în ce mai multe dovezi ale deteriorării mediului, îndeosebi în natura vie, întreaga concepție și metodologie a științelor economice este pusă sub semnul întrebării. Studiul științelor economice este prea îngust și prea fragmentar ca să ducă la discernăminte valide, dacă nu este însoțit și completat de un studiu asupra științelor meta-economice.

Problema legată de prețuirea mijloacelor înaintea scopurilor – care, așa cum a confirmat Keynes, este atitudinea științelor economice moderne – este că distruge puterea și libertatea omului de a alege scopurile pe care le susține cu adevărat; dezvoltarea mijloacelor, ca să spunem așa, dictează alegerea scopurilor. Exemple evidente sunt urmărirea vitezelor de transport super-sonice și eforturile uriașe făcute pentru a aseleniza. Concepția acestor țeluri nu a fost rezultatul vreunei revelații despre aspirațiile și nevoile reale ale omului, căruia tehnologia îi este menită să-i slujească, ci din simplul fapt că mijloacele tehnologice necesare păreau să fie disponibile.

Așa cum am văzut, știința economiei este o știință „derivată” care acceptă îndrumare de la ceea ce eu numesc știința meta-economiei. Pe măsură ce îndrumările sunt schimbate, se schimbă și conținutul științei economiei. În capitolul următor, vom explora ce legi economice și ce definiții ale conceptelor „economic” și „neeconomic” rezultă atunci când baza meta-economică a materialismului occidental este abandonată iar în locul ei este pusă învățătura buddhistă. Alegerea buddhismului în acest scop este pur întâmplătoare; învățăturile creștinismului, islamului, sau ale iudaismului ar fi putut fi folosite la fel de bine ca și oricare alta dintre marile tradiții orientale.

PATRU

Științele economice buddhiste

„Traiul curat“ este una din cerințele Nobilei Căi a celor Opt Virtuți propovăduită de Buddha. Este clar așadar, că trebuie să existe un lucru cum ar fi științele economice buddhiste. Țările buddhiste au afirmat adeseori că doresc să rămână fidele patrimoniului lor. Așa ca Birmania: „Noua Birmanie nu vede nici un conflict între valorile religioase și progresul economic. Sănătatea spirituală și bunăstarea materială nu sunt dușmani: sunt aliați naturali.“ Sau: „Putem împlini cu succes valorile religioase și spirituale ale patrimoniului nostru cu beneficiile tehnologiei moderne.“ Sau: „Noi, birmanezii, avem datoria sacră de a pune în concordanță cu credința atât visele cât și acțiunile noastre. Aceasta o vom face întotdeauna.“

Chiar și așa, asemenea țări presupun în mod invariabil că își pot modela planurile de dezvoltare economică în concordanță cu științele economice moderne și apelează la economiștii moderni din așa-zisele țări progresiste pentru consiliere, pentru a formula politicile care trebuiesc urmate și să proiecteze marele plan de dezvoltare, Planul Cincinal sau oricum s-ar numi. Nimeni nu pare să se gândească la faptul că un stil de viață buddhist ar necesita științe economice buddhiste, așa cum stilul de viață materialist modern a dat naștere la științele economice moderne.

Economiștii înșiși, la fel ca majoritatea specialiștilor, suferă în mod normal de un fel de orbire metafizică, pretinzând că știința lor este o știință a unor adevăruri incontestabile și constante, fără nicio presupunere. Unii merg atât de departe încât afirmă că legile economiei sunt la fel de lipsite de „metafizică“ sau „valori“ precum legea gravitației. Nu trebuie, totuși, să ne implicăm în argumente de metodologie. În schimb, să luăm niște principii fundamentale și să vedem cum arată ele când sunt privite de către un economist modern și un economist buddhist.

Este universal convenit că munca omului este sursa bogăției. Acum, economistul modern a fost crescut să considere munca sau „mâna de lucru“ ca fiind puțin mai mult decât un rău necesar. Din punctul de vedere al angajatorului, este în orice caz doar un element de cost, care trebuie redus la minim dacă nu poate fi eliminat în întregime, să zicem, prin automatizare. Din punctul de vedere al lucrătorului, este o „inutilitate“; să muncești înseamnă să-ți sacrifici confortul și timpul liber, iar salariile sunt un fel de compensație pentru sacrificiu. În consecință ideal din punctul de vedere al angajatorului este să aibă producție fără angajați, iar ideal din punctul de vedere al angajatului este să aibă venit fără slujbă.

Consecințele acestor atitudini atât în teorie cât și în practică sunt, bineînțeles, extrem de vaste. Dacă idealul în privința muncii este să te descotorosești de ea, orice metodă care „reduce volumul de muncă“ este un lucru bun. Cea mai viguroasă metodă neautomatizată este așa-zisa „diviziune a muncii“ iar exemplul clasic este fabrica de ace cu gămălie elogiată în cartea lui Adam Smith, „Wealth of Nations“. Aici nu este o chestiune de simplă specializare, pe care omenirea a practicat-o din vremuri imemorabile, ci de divizarea fiecărui proces complet de fabricație în părți minuscule, așa încât produsul final să poată fi confecționat la

viteză mare fără ca cineva să fi trebuit să contribuie cu mai mult decât cu o mișcare complet ne semnificativă și, în majoritatea cazurilor, necalificată a membrilor. Punctul de vedere buddhist consideră ca funcția muncii să fie cel puțin triplă: să îi dea omului o șansă să-și folosească și să-și dezvolte abilitățile; să îi îngăduie să-și depășească trăsătura egocentrică prin alăturarea sa cu alți oameni la o sarcină comună; și să producă bunurile și serviciile necesare unei existențe în devenire. Din nou, consecințele care decurg din această perspectivă sunt nelimitate.

Să organizezi munca în așa fel încât ea să devină lipsită de însemnătate, plictisitoare, ridicolă sau exasperantă pentru muncitor ar fi aproape criminal: ar indica un interes mai mare față de bunuri decât față de oameni, o lipsă malefică de compasiune și a unui grad de atașament distrugător al sufletului față de cea mai primitivă latură a acestei existențe lumesti. În egală măsură, să urmărești destinderea ca alternativă la muncă ar fi considerat o interpretare total greșită a unuia dintre cele mai fundamentale adevăruri ale existenței umane, anume că munca și destinderea sunt părți complementare ale aceluiași proces de viață și nu pot fi separate fără a distruge plăcerea muncii și beatitudinea destinderii. Din punctul de vedere buddhist, există astfel două tipuri de mecanizare care trebuiesc deosebite foarte clar: unul care sporește dibăcia și puterea omului, iar unul care predă munca omului unui sclav mecanizat, lăsând omul în poziția de a fi nevoit să servească unui sclav.

Cum să diferențiezi una de cealaltă? „Meseriașul însuși,” spune Ananda Coomaraswamy, un om în egală măsură de competent să vorbească despre occidentul modern și despre orientul antic, „poate întotdeauna, dacă îi este permis, schița distincția delicată dintre mașină și unealtă. Războiul de țesut este o unealtă, o născocire menită să țină firele de urzeală întinse pentru ca degetele meșteșugarilor să treacă firul printre ele; însă războiul de țesut mecanic este o mașină, iar însemnătatea acestuia ca și distrugător de cultură constă în faptul că preia acea parte esențial umană a muncii.” Este clar, așadar, că științele economice buddhiste trebuie să difere foarte mult de științele economice ale materialismului modern, din moment ce buddhistul nu privește esența civilizației ca fiind înmulțirea dorințelor, ci ca fiind purificarea caracterului uman. Concomitent, caracterul este format înainte de toate de munca omului. Iar munca, desfășurată cum se cuvine în condiții de demnitate și libertate umană, binecuvântează pe cei care o fac și în egală măsură și produsele lor. Filosoful și economistul indian J.C. Kumarappa rezumă problema după cum urmează:

„Dacă natura muncii este apreciată și aplicată corespunzător, se va afla în aceeași relație față de facultățile superioare așa cum este mâncarea pentru corp. Hrănește și însuflețește omul superior și îl îndeamnă să producă tot ceea ce poate el mai bun. Îi direcționează voința de-a lungul cursului adecvat și disciplinează animalul din interiorul său în canale progresive. Furnizează un decor excelent pe care omul să-și etaleze scara de valori și să-și dezvolte personalitatea.”

Dacă un om nu are posibilitatea de a găsi de lucru, el este într-o poziție disperată, nu doar pentru că îi lipsește un venit dar pentru că îi lipsește acest element de muncă disciplinată, element hrănitor și însuflețitor pe care nimic nu îl poate înlocui. Un economist modern se poate apuca de calcule foarte sofisticate pentru a stabili dacă ocuparea totală a forței de

muncă „rentează“, sau dacă ar fi mai „economic“ să administrezi o economie la o rată mai scăzută a ocupării forței de muncă astfel încât să asigure o mobilitate crescută a mâinii de lucru, o mai bună stabilitate a salariilor și așa mai departe. Criteriul lui fundamental despre succes este pur și simplu cantitatea de bunuri produsă într-o perioadă de timp stabilită. „Dacă necesitatea marginală a bunurilor este scăzută,“ spune Profesorul Galbraith în *The Affluent Society*, „atunci la fel este și necesitatea angajării ultimului om sau a ultimului milion de oameni din forța de muncă.“ Și din nou: „Dacă ... ne permitem o oarecare rată a șomajului în favorizarea stabilității – o afirmație, că veni vorba, cu antecedente impecabil de precaute – atunci ne putem permite să le dăm celor neangajați bunurile care să le permită să își mențină standardul de viață cu care s-au obișnuit.“

Dintr-un punct de vedere buddhist, acest lucru inversează întreg sistemul de valori prin considerarea bunurilor ca fiind mai importante decât oamenii și a consumului ca fiind mai important decât activitatea creativă. Înseamnă comutarea accentului de pe muncitor pe produsul muncii, adică, de pe uman pe sub-uman; o capitulare în fața forțelor răului. Punctul de pornire al planificării economice buddhiste ar fi o planificare pentru angajare totală, iar scopul principal al acestei planificări ar fi de fapt angajarea oricui are nevoie de o slujbă „externă“: nu ar fi maximizarea ocupării forței de muncă nici maximizarea producției. Femeile, în ansamblu, nu au nevoie de o slujbă „externă“, iar angajarea pe scară largă a femeilor în birouri sau fabrici ar fi considerată un semn al unui serios neajuns economic. Îndeosebi, să lași mamele cu copii mici să lucreze în fabrici în timp ce copiii își fac de cap ar fi la fel de neeconomic în ochii unui economist buddhist cum ar fi în ochii unui economist modern angajarea unui muncitor calificat ca și soldat.

În timp ce materialistul este îndeosebi interesat de bunuri, buddhistul este îndeosebi interesat de eliberare. Dar buddhismul este „calea de mijloc“ și în consecință în nici un fel potrivnic bunăstării fizice. Nu averea stă în calea eliberării, ci atașamentul față de bogăție; nu savurarea lucrurilor plăcute, ci râvnirea acestora. Nota fundamentală a științelor economice buddhiste, așadar, este simplitatea și nonviolența. Din punctul de vedere al unui economist, minunăția modului de viață buddhist este caracterul complet rațional al tiparului său – mijloace uimitor de reduse care conduc la rezultate extraordinar de satisfăcătoare.

Pentru economistul modern, acest lucru este foarte dificil de înțeles. El este obișnuit să măsoare „standardul de viață“ prin cantitatea consumului anual, presupunând încontinuu că un om care consumă mai mult „o duce mai bine“ decât un om care consumă mai puțin. Un economist buddhist ar considera această abordare exagerat de irațională: din moment ce consumul este doar un mijloc către bunăstarea omului, scopul ar trebui să fie maximul de bunăstare cu minimul de consum. Astfel, dacă scopul îmbrăcămînții este un anumit confort termic și un aspect agreabil, sarcina este de a atinge acest scop cu cel mai mic efort posibil, adică generând cea mai mică distrugere anuală de stofă și cu ajutorul modelelor care implică cel mai mic aport de trudă posibil. Cu cât este mai puțină trudă, cu atât mai mult timp și vi-goare sunt alocate creativității artistice. Ar fi cât se poate de neeconomic, de pildă, să optezi pentru o croială complicată, precum în occidentul modern, când un efect mult mai frumos poate fi obținut prin draparea îndemânatică a materialului netăiat. Ar însemna culmea ab-

surdității să confecționezi un material astfel încât să se uzeze rapid și culmea barbariei să faci ceva urât, meschin sau josnic.

Ce tocmai s-a spus despre îmbrăcăminte se aplică în egală măsură tuturor celorlaltor necesități umane. Posesiunea și consumul bunurilor sunt un mijloc către un scop, iar științele economice buddhiste reprezintă studiul sistematic al modului prin care să îndeplinești scopurile date prin minimul de mijloace. Științele economice moderne pe de altă parte, consideră consumul ca fiind singurul scop al întregii activități economice, luând factorii de producție – teren, mână de lucru și capital – ca mijloace. Cea dintâi, pe scurt, încearcă să maximizeze satisfacțiile umane prin tiparul optim de consum, în timp ce a doua încearcă să maximizeze consumul prin modelul optim de efort productiv.

Se poate vedea cu ușurință că efortul necesar menținerii unui stil de viață care urmărește să atingă modelul optim de consum are toate șansele să fie mult mai mic decât efortul necesar menținerii imboldului către un consum maxim. „Nu trebuie să ne surprindă, deci, că presiunea și cazna traiului sunt mult mai mici în Birmania să zicem, decât în Statele Unite, în ciuda faptului că totalul mașinărilor folosite pentru a scuti lucrul manual în prima țară este doar o fracțiune infimă din totalul folosit în cea de-a doua.“

Simplitatea și nonviolența sunt în mod evident strâns legate. Modelul optim de consum, producând un grad mai înalt al satisfacției umane prin mijloacele unei rate relativ scăzute de consum, le permite oamenilor să trăiască fără prea mari presiuni și stres și să îndeplinească regula principală a învățaturii buddhiste: „Încetează să faci rău; încearcă să faci bine.“ Cum resursele materiale sunt pretutindeni limitate, este mai puțin probabil ca oamenii care își satisfac nevoile prin intermediul utilizării modeste a resurselor să sară unul la beregata celuilalt, decât oamenii care depind de o rată mai mare de utilizare.

În egală măsură, este mai puțin probabil ca oamenii care trăiesc în comunități locale foarte autonome să se implice în violențe la scară mare, decât oamenii a căror existență depinde de sisteme de comerț globale. Din punctul de vedere al științelor economice buddhiste, deci, producția obținută din resurse locale pentru nevoile locale este cel mai rațional mod al vieții economice, în timp ce dependența de importuri de la mare depărtare și consecința de a fi nevoit să produci pentru exporturi către destinații necunoscute și pentru popoare îndepărtate este foarte neeconomică și se justifică doar în cazuri excepționale și la scară redusă.

Așa cum economistul modern ar admite că o rată ridicată a consumului de servicii de transport între domiciliul unui om și locul său de muncă înseamnă un ghinion și nu un standard de viață ridicat, la fel și economistul buddhist ar afirma că satisfacerea nevoilor umane prin resurse de la mare depărtare mai degrabă decât din surse apropiate semnifică de fapt eșec și nu succes. Primul tinde să considere statisticile efectuate de sistemul de transport la unei țări care arată o creștere a tonelor/kilometru pe cap de locuitor ca fiind dovada progresului economic, în timp ce pentru al doilea – economistul buddhist – aceleași statistici ar indica o deteriorare extrem de nedorită în *tiparul* de consum.

Încă o diferență izbitoare între științele economice moderne și cele buddhiste apare din folosirea resurselor naturale. Bertrand de Jouvenel, eminentul filosof politic francez, a caracterizat „omul occidental” în cuvinte ce ar putea fi considerate drept o descriere justă a economistului modern: „El tinde să nu considere nimic ca fiind o cheltuială, în afara efortului uman; nu pare să îi pese câte minerale risipește și, mult mai rău, câtă materie vie distruge. Pare să nu realizeze deloc faptul că viața omului este o parte dependentă a unui ecosistem alcătuit din multe forme diferite de viață. Pentru că lumea este condusă din orașe, unde oamenii sunt privați de orice alte forme de viață în afară de cele umane, sentimentul apartenenței la un ecosistem nu este înviorat. Acest lucru duce la tratarea cu asprime și nechibzuință a lucrurilor de care în ultimă instanță depindem, cum ar fi apa și copacii.”

Învățătura lui Buddha, pe de altă parte, impune o atitudine respectuoasă și nonviolentă nu doar față de toate ființele conștiente dar și, cu mare accent, față de copaci. Fiecare adept al lui Buddha ar trebui să planteze câte un copac la fiecare câțiva ani și să se îngrijească de acesta până când s-a stabilit în siguranță, iar economistul buddhist poate demonstra fără dificultate că respectarea universală a acestei reguli ar avea ca rezultat o rată înaltă autentică de dezvoltare economică independentă de orice ajutor străin. Marea parte a declinului economic al Asiei de Sud-Est (la fel ca și a multor alte locuri din lume) se datorează fără îndoială neglijenței scandaloase și nepăsării față de copaci.

Științele economice moderne nu disting între materiale regenerabile și neregenerabile, întrucât însăși metoda lor este să egalizeze și să cuantifice totul în termeni bănești. Astfel, luând diferiți combustibili alternativi ca petrolul, cărbunii, lemnul sau puterea apei⁶: singura diferență dintre ele recunoscută de științele economice moderne este costul relativ pe unitatea echivalentă. Cel mai ieftin este automat cel preferat, întrucât să faci altfel ar fi irațional și „neeconomic”. Din punct de vedere buddhist bineînțeles, acest lucru nu este util; diferența esențială dintre combustibilii neregenerabili precum cărbunele și petrolul pe de-o parte și combustibilii regenerabili precum lemnul și energia hidroelectrică pe de altă parte pur și simplu nu poate fi trecută cu vederea. Bunurile neregenerabile trebuie folosite doar dacă sunt indispensabile, și atunci doar cu cea mai mare grijă și cu cea mai meticuloasă preocupare pentru conservare. A le folosi în nepăsare sau extravagant constituie un act de violență, iar, în timp ce nonviolența totală probabil că nu poate fi obținută pe acest pământ, există cu toate acestea o datorie de neînlăturat pentru om să țină spre acest ideal al nonviolenței în tot ceea ce face.

Așa cum un economist european modern nu ar considera o realizare economică prea mare dacă toate tezaurele artistice europene ar fi vândute Americii la prețuri atractive, la fel și economistul buddhist ar insista că o populație care își bazează viața economică pe combustibili neregenerabili trăiește parazită, pe capital în loc de venit. Un asemenea mod de viață nu poate persista și astfel se justifică doar ca un expedient pur temporar. Cum resursele de combustibili neregenerabili ale lumii – cărbune, petrol și gaz natural – sunt distribuite excesiv de inegal peste tot globul și sunt indubitabil limitate în cantitate, este clar că exploa-

6 energia hidroelectrică [TEI]

tarea lor la o rată tot mai crescândă constituie un act de violență asupra naturii care trebuie aproape inevitabil să ducă la violențe între oameni.

Acest fapt însuși ar putea da de gândit chiar și acelor oameni din țările buddhiste că- rora nu le pasă de valorile religioase și spirituale ale patrimoniului lor și care își doresc cu ardoare să îmbrățișeze materialismul științelor economice moderne cu cea mai mare rapidi- tate posibilă. Înainte să alunge științele economice buddhiste ca fiind nimic mai mult decât un vis nostalgic, ar trebui să se întrebe dacă drumul dezvoltării economice conturat de ști- ințele economice moderne poate să îi conducă spre locuri unde își doresc cu adevărat să fie.

Către sfârșitul curajoasei lui cărți *The Challenge of Man's Future*⁷, profesorul Harrison Brown de la Institutul de Tehnologie din California face următoarea evaluare:

„Astfel observăm că, întocmai cum societatea industrială este în mod fundamental in- stabilă și pasibilă reversiei către existența agrară, așa și condițiile din interiorul ei care oferă libertate individuală sunt instabile în capacitatea lor de a evita condițiile care impun organi- zare rigidă și control totalitar. Într-adevăr, atunci când examinăm toate necazurile previzi- bile care amenință supraviețuirea civilizației industriale, este dificil să vedem cum s-ar putea compatibiliza realizarea stabilității și menținerea libertăților individuale.“

Chiar dacă acest lucru s-ar respinge ca fiind o viziune pe termen lung, există întrebarea nemijlocită dacă „modernizarea“, așa cum este practică în prezent fără considerație față de valorile religioase și spirituale, produce cu adevărat rezultate adecvate. În ceea ce privește masele de oameni, rezultatele par să fie dezastruoase – prăbușirea economiei rurale, un val crescând de șomaj la oraș și la țară și creșterea proletariatului de la oraș fără hrănirea tru- pului și sufletului.

Atât prin prisma experienței directe, cât și a perspectivelor pe termen lung, s-ar reco- manda studiul științelor economice buddhiste chiar și acelor care consideră că creșterea economică este mai importantă decât orice valori spirituale sau religioase. Nu este o ches- tiune de a alege între „dezvoltare modernă“ și „stagnare tradițională“. Este o chestiune de a descoperi calea potrivită pentru dezvoltare, Calea de Mijloc dintre nepăsarea materialistă și nemișcarea tradiționalistă, pe scurt, de a descoperi „Traiul curat“.

7 Provocarea viitorului omului [TEI]

CINCI

O chestiune de mărime

Am fost educat pe baza unei interpretări a istoriei care sugera că la început a fost familia; apoi familiile s-au reunit și au format triburi; apoi mai multe triburi au format o națiune; apoi mai multe națiuni au format o „Uniune“ sau „State Unite“; și într-un final, putem privi înainte spre un singur guvern mondial.

Încă de când am auzit povestea asta plauzibilă am acordat un interes deosebit procesului, dar nu am putut să nu observ că părea să se petreacă opusul: o proliferare a statelor naționale. Organizația Națiunilor Unite a început acum vreo 25 de ani cu vreo 60 de membri; în prezent sunt mai bine de 120 și numărul este încă în creștere. În tinerețea mea, acest proces de proliferare se numea „Balcanizare“ și era considerat un lucru rău. Deși toată lumea spunea că era rău, continuă cu veselie de mai bine de 50 de ani, în majoritatea părților lumii. Unitățile mari tind să se separe în unități mai mici. Acest fenomen, batjocoritor de contrar cu ceea ce am fost învățat, fie că în aprobăm sau nu, ar trebui măcar să nu treacă neobservat.

În al doilea rând, am fost crescut cu teoria că, pentru a fi prosperă, o țară trebuie să fie mare – cu cât mai mare cu atât mai bine. Și acest lucru părea într-adevăr plauzibil. Priviți la ceea ce Churchill numea „principatele pumpernickel“⁸ ale Germaniei dinainte de Bismarck; apoi uitați-vă la Reich-ul lui Bismarck. Nu este adevărat că marea prosperitate a Germaniei a fost posibilă doar prin această unificare? Cu toate acestea, elvețienii vorbitori de limbă germană și austriecii vorbitori de limbă germană, care nu au aderat, au dus-o la fel de bine din punct de vedere economic, iar dacă facem o listă a tuturor celor mai prospere țări din lume, descoperim că majoritatea dintre ele sunt foarte mici: în timp ce o listă a tuturor celor mai mari țări din lume arată că majoritatea dintre acestea sunt într-adevăr foarte sărace. Din nou, acest lucru ne dă de gândit.

Și în al treilea rând, am fost crescut cu teoria „economiei la scară“ – cum că industriile și firmele, la fel ca și națiunile, au o tendință irezistibilă dictată de tehnologia modernă, ca unitățile să devină din ce în ce mai mari. Este foarte adevărat că astăzi există mai multe organizații mari și probabil organizații mai mari decât au existat vreodată în istorie; dar numărul unităților mici este de asemenea în creștere și cu siguranță nu este în declin în țări precum Marea Britanie și Statele Unite, iar multe dintre aceste unități mici sunt foarte prospere și oferă societății marea parte a noilor progrese cu adevărat roditoare. Din nou, nu este deloc ușor să împaci teoria cu practica, iar situația în ceea ce privește toată chestiunea asta de mărime cu siguranță încurcă pe oricine a fost crescut pe baza acestor trei teorii simultane.

Chiar și astăzi ni se spune în general că organizațiile gigantice sunt inevitabil necesare; dar când ne uităm mai îndeaproape putem vedea că de îndată ce dimensiunea mare s-a creat, adesea există o încercare aprigă în a obține micimea în interiorul mărimii. Marea realizare a Domnului Sloan de la General Motors a fost să structureze gigantica firmă într-o asemenea manieră încât a devenit, în realitate, o federație a unor firme dimensionate rezonabil. În Bri-

⁸ pumpernickel, în limba germană, este denumirea unei pâini negre de seară din Westfalia, care nu se coace la cuptor ci se prepară la aburi și are un gust dulceag unic [TEI]

tish National Coal Board, una dintre firmele cele mai mari din Europa de vest, s-a încercat ceva foarte asemănător sub președinția Lordului Robens; s-au făcut eforturi intense pentru dezvoltarea unei structuri care să mențină caracterul unitar al unei singure mari organizații și în același timp să creeze „climatul” sau sentimentul existenței unei federații de numeroase „cvasifirme”. Monolitul a fost transformat într-un ansamblu bine coordonat de unități energice, semiautonomie, fiecare cu propria motivație și cu propriul simț al realizării.

În timp ce mulți teoreticieni – care poate că nu sunt în legătură prea apropiată cu viața reală – încă se angajează în idolatrizarea dimensiunilor mari, oamenii practici în lumea actuală manifestă un imens dor și străduință de a profita, dacă este cât de cât posibil, de comoditatea, umanitatea și maniabilitatea micimii. Aceasta, de asemenea, este o tendință pe care oricine o poate observa cu ușurință.

Să abordăm acum subiectul nostru dintr-un alt unghi și să ne întrebăm ce este cu adevărat necesar. În treburile oamenilor, întotdeauna pare să existe o necesitate pentru cel puțin două lucruri simultan, care, în aparență, par a fi incompatibile și a se exclude unul pe celălalt. Avem nevoie deopotrivă de libertate și de ordine. Avem nevoie de libertatea multor mici unități autonome și, în același timp, de rânduiala unității și coordonării la scară largă, posibil globală. Când vine vorba de acțiune, avem în mod evident nevoie de unități mici deoarece acțiunea este o treabă foarte personală, iar cineva nu poate fi în legătură cu mai mult de un număr foarte limitat de persoane în oricare moment dat. Dar când vine vorba de lumea ideilor, de principii sau de etică, de indivizibilitatea păcii și de asemenea a ecologiei, trebuie să recunoaștem unitatea omenirii și să ne bazăm acțiunile pe această recunoaștere.

Sau altfel spus, este adevărat că toți oamenii sunt frați, dar este de asemenea adevărat că în relațiile noastre personale active putem fi, de fapt, frați doar cu câțiva dintre ei și suntem determinați să le arătăm mai multă frăție lor decât am putea arăta întregii omeniri. Cu toții cunoaștem persoane care vorbesc liber despre fraternitatea oamenilor în timp ce își tratează vecinii ca pe dușmani, la fel cum de asemenea cunoaștem oameni care au relații excelente cu toți vecinii lor pe când nutresc, în același timp, prejudecăți groaznice despre toate grupurile de oameni din afara cercului lor personal.

Ce doresc să subliniez este dualitatea necesității umane când vine vorba de dimensiuni: nu există un răspuns unic. Pentru diferitele lui scopuri omul necesită mai multe structuri diferite, mici și mari deopotrivă, unele exclusive și unele multilaterale. Și totuși oamenii găsesc foarte dificil să țină concomitent în minte două necesități aparent opuse ale adevărului. Ei tind întotdeauna să vocifereze pentru o soluție finală, de parcă în viața reală ar putea exista vreodată o altă soluție finală în afara morții. Pentru o muncă constructivă, sarcina principală este întotdeauna restabilirea unui fel de echilibru.

Astăzi, suferim de o idolatrie aproape universală a gigantismului. Este deci necesar să se insiste asupra virtuții micimii – unde aceasta se aplică. (Dacă ar fi existat o idolatrie predominantă a micimii, fără a se ține seama de caz sau scop, ar trebui încercată și exercitată influența în direcția opusă.) Problema de scară ar putea fi pusă în alt mod: ce este necesar în toate chestiunile acestea este a discrimina, a pune lucrurile în ordine. Pentru fiecare activita-

te există o anumită scară potrivită și, cu cât este mai activă și mai intimă activitatea, cu atât este mai mic numărul de oameni care pot lua parte, cu atât este mai mare numărul de astfel de aranjamente relaționale ce trebuie întemeiate.

Să luăm ca exemplu învățământul: cineva ascultă tot felul de dezbateri extraordinare despre superioritatea mașinii de predat asupra altor forme de predare. Ei bine, să discriminăm: ce încercăm să predăm? Apoi devine imediat evident că anumite lucruri pot fi predate numai într-un cerc foarte intim, pe când alte lucruri pot fi în mod evident predate în masă, pe calea emisiilor radiofonice, pe calea televiziunii, pe calea mașinilor de predat și așa mai departe.

Ce scară este adecvată? Depinde de ce vrem să facem. Problema de scară este extrem de crucială astăzi, în chestiuni politice, sociale și economice la fel ca și în aproape orice altceva. Care este, de pildă, mărimea potrivită a unui oraș? Și de asemenea, s-ar putea întreba, care este mărimea potrivită a unei țări? Ei bine, acestea sunt întrebări serioase și dificile. Nu este posibil să programăm un computer și să primim răspunsul. Chestiunile cu adevărat importante ale vieții nu pot fi calculate; nu putem calcula în mod direct ceea ce este drept: dar știm al naibii de bine ce este greșit! Putem recunoaște binele și răul la extreme, deși nu putem în mod normal să le judecăm destul de mărunț încât să spunem: „Acesta ar trebui să fie cu cinci procente mai mult; sau acela ar trebui să fie cu cinci procente mai puțin.“

Să luăm problema mărimii unui oraș. Cu toate că aceste lucruri nu pot fi judecate cu precizie, cred că este destul de sigur să spunem că limita superioară a ceea ce este de dorit pentru mărimea unui oraș este probabil undeva în jurul unei jumătăți de milion de locuitori. Este destul de clar că peste o asemenea mărime nu mai este nimic de adăugat la virtutea orașului. În locuri precum Londra, Tokyo sau New York, milioanele nu se adaugă valorii reale a orașului ci doar creează probleme enorme și produc degradare umană. Așa că probabil că ordinul de mărime de 500.000 de locuitori ar putea fi privit ca limita superioară.

Problema limitei inferioare a unui oraș real este mult mai dificil de judecat. Cele mai bune orașe din istorie au fost foarte mici după standardele secolului douăzeci. Instrumentele și instituțiile culturii orașului depind, fără îndoială, de o anumită acumulare de bogăție. Dar câtă bogăție trebuie acumulată depinde de tipul de cultură urmărit. Filosofia, artele și religia costă foarte, foarte puțini bani. Alte tipuri de ceea ce se pretinde a fi „cultură avansată“ – cercetarea spațiului cosmic sau fizica ultra modernă – costă foarte mulți bani, însă sunt oarecum îndepărtate de necesitățile reale ale oamenilor.

Ridic problema dimensiunii adecvate a orașelor atât ca subiect de sine stătător, cât și pentru că, în mintea mea, este cel mai relevant punct atunci când luăm în considerare dimensiunile națiunilor. Idolatria gigantismului despre care am vorbit este, posibil, una dintre cauze, și în mod sigur unul dintre efectele tehnologiei moderne, în special în aspectele ce privesc transportul și comunicațiile. Un sistem de transport și comunicații foarte dezvoltat are un efect extraordinar de puternic: dezrădăcinează oamenii. Milioane de oameni încep să se deplaseze, părăsind zonele rurale și orașele mai mici pentru a urma luminile orașului, pentru a merge în marele oraș, cauzând o creștere patologică. Să luăm țara în care toate acestea

sunt, poate, cel mai bine exemplificate – Statele Unite. Sociologii studiază problema „megapolisurilor”. Cuvântul „metropolă” nu mai este suficient de mare; aşadar, „megapolis”. Ei vorbesc fără rezerve despre polarizarea populaţiei Statelor Unite în jurul a trei zone de aglomeraţii urbane imense: una care se întinde între Boston şi Washington, o regiune continuă ocupată cu clădiri, cu şaizeci de milioane de locuitori; una în jurul oraşului Chicago, cu alte şaizeci de milioane; şi una pe coasta de vest, de la San Francisco până la San Diego, de asemenea ocupată continuu cu clădiri, cu o populaţie de şaizeci de milioane de persoane; restul ţării rămâne practic pustiu; oraşe de provincie părăsite şi terenuri cultivate cu tractoare imense, recolte strânse cu combine uriaşe şi cantităţi imense de substanţe chimice aplicate.

Dacă aceasta este concepţia cuiva despre viitorul Statelor Unite, atunci nu e chiar un viitor de dorit. Dar fie că ne place sau nu, acesta e rezultatul dezrădăcinării oamenilor; este rezultatul minunatei mobilităţi a forţei de muncă pe care economiştii pun preţ mai mult decât pe orice. Tot ce există în lumea asta trebuie să aibă o structură, altfel e haos.

Înainte de apariţia transportului şi comunicaţiilor în masă, structura era simplă, pentru că oamenii erau relativ imobili. Cei care voiau să o pornească la drum, o făceau pur şi simplu, dovadă sfinţii din Irlanda care au pornit-o în întreaga Europă. Exista comunicare, exista mobilitate dar nu era dezrădăcinare. Acum, o mare parte a structurii este în stare de colaps şi o ţară e ca o navă mare de transport în care încărcătura nu este legată pentru siguranţă. Se înclină şi încărcătura se răstoarnă iar nava se scufundă.

Unul din elementele cheie pentru structura întregii omeniri sunt, bineînţeles statele. Şi unul din elementele sau instrumentele cheie ale structuralizării (dacă pot folosi acest termen) constă în graniţe, graniţele naţionale. Înainte de această intervenţie tehnologică, relevanţa graniţelor a fost aproape exclusiv politică şi dinastică: graniţele erau delimitări ale puterii politice ce determina câţi oameni se puteau aduna la război. Economiiştii au dus lupte ca aceste graniţe să nu devină bariere economice şi de aici şi ideologia liberului schimb. Dar pe atunci oamenii şi lucrurile nu erau dezrădăcinate; transportul era suficient de scump astfel încât mobilitatea oamenilor şi a bunurilor să fie un fenomen marginal.

Comerţul în era preindustrială nu a fost un schimb bazat pe bunuri esenţiale ci se baza pe pietre şi metale preţioase, produse de lux, mirodenii şi - din nefericire - sclavi. Bunurile de bază necesare traiului trebuiau, bineînţeles, să fie produse local. Şi mişcarea populaţiilor, cu excepţia dezastrelor, era limitată la persoane care aveau motive foarte speciale să o ia din loc, cum ar fi sfinţii irlandezi sau cei ce studiau la Universitatea din Paris.

Dar acum toate lucrurile şi toţi oamenii au devenit mobili. Toate structurile sunt în pericol, toate structurile sunt vulnerabile într-o măsură fără precedent. Ştiinţa economiei, pe care Lordul Keynes a sperat să o pună pe picioare ca şi ocupaţie modestă cum ar fi stomatologia, dintr-o dată a devenit cel mai important subiect vreodată. Politicile economice consumă aproape întreaga atenţie a guvernării şi, în acelaşi timp devin din ce în ce mai impotente. Lucrurile cele mai simple, care acum doar cincizeci de ani, ar fi fost făcute fără dificultate, nu mai pot fi făcute în prezent. Cu cât o societate e mai bogată, cu atât mai imposibilă devine realizarea unor lucruri valoroase fără un câştig imediat. Economia a devenit

atât de înrobitoare încât acaparează aproape întreaga politică externă. Oamenii spun „ooo, da, nu ne place să avem de-a face cu ăștia dar depindem de ei economic așa că trebuie să le facem pe plac“. Tendința este să acapareze domeniul eticii și să prevaleze asupra tuturor considerațiilor umane.

Aceasta este, destul de clar, o dezvoltare patologică ce are, desigur, multe rădăcini, dar una din vâenele vizibile vine din marile realizări ale tehnologiei moderne în privința transportului și comunicațiilor. În timp ce oamenii comozi sunt convinși că transportul rapid și comunicarea instantanee deschid o nouă dimensiune a libertății (ceea ce e adevărat în câteva privințe ce sunt mai degrabă neînsemnate), ei trec cu vederea faptul că aceste realizări au tendința de a distruge libertatea, prin faptul că totul devine foarte vulnerabil și extrem de nesigur, cu excepția situațiilor în care se dezvoltă politici conștiente și se iau măsuri conștiente pentru a tempera efectele distructive ale acestor dezvoltări tehnologice.

Efectele distructive sunt în mod evident mult mai severe întrucât, așa cum am văzut, granițele creează „structură“ și e o decizie mult mai dificilă pentru cineva să treacă o graniță, să se dezrădăcineze din țara de origine și să încerce să prindă rădăcini în noua țară comparativ cu mobilitatea în interiorul aceleiași țări. Prin urmare factorul dezrădăcinării e cu atât mai serios cu cât o țară este mai întinsă. Efectele distructive pot fi văzute atât în țările bogate cât și în cele sărace. În țări bogate cum ar fi Statele Unite ale Americii, produce așa cum am spus, „megalopolisuri“. De asemenea cauzează o problemă ce ia rapid amploare și e mult mai greu de rezolvat și anume excluderea socială, întrucât dezrădăcinații nu își mai pot găsi locul nicăieri în societate. În legătură directă cu asta, se produce problema oribilă a crimelor, alienării, stresului, dezintegrării sociale, până la nivelul familiilor. În țările sărace, din nou, în mod mai sever în cele mai mari, dezrădăcinarea produce migrarea masivă către orașe, șomaj în masă și, pe măsură ce vitalitatea se scurge din zonele rurale, aduce pericolul foametei. Rezultatul este o „societate duală“ fără coeziune interioară, pradă instabilității politice extreme.

Ca exemplu, să luăm situația din Peru. Capitala Lima, situată pe coasta Pacificului, avea la 1920, deci în urmă cu 50 de ani, o populație de 175.000 locuitori. Populația se apropie acum de trei milioane de locuitori. Orașul spaniol de odinioară e plin de cartiere sărace, înconjurat de brâuri de mizerie care se urcă tot mai sus pe coastele Anzilor. Dar asta nu e tot. Oamenii ajung din zonele rurale cu un ritm de o mie de suflete pe zi și nimeni nu știe ce să facă cu ei. Structura socială sau psihologică a vieții în interiorul țării e în stare de colaps; câte o mie de dezrădăcinați ajung în capitală în fiecare zi pentru a ocupa ilegal o bucată de teren, înfruntând poliția care vine să îi bată, ca să își poată încropi un bordei și să caute de lucru. Și nimeni nu știe ce să facă cu ei. Nimeni nu știe cum să pună capăt acestui curent.

Imaginați-vă că în 1864 Bismarck ar fi anexat întreg teritoriul Danemarcei în loc de doar o mică parte și că nu s-ar mai fi întâmplat nimic de atunci. Danezii ar fi devenit o minoritate etnică în Germania, probabil chinându-se să își păstreze limba și devenind bilingvi, limba oficială fiind, bineînțeles, germana. Ar fi putut evita statutul de cetățeni de rang inferior doar prin germanizarea completă. Ar fi apărut o atracție irezistibilă spre continent, în sud,

a celor mai ambițioși și întreprinzători danezi, germanizați temeinic, și care ar fi fost statutul orașului Copenhaga? Acela al unui oraș îndepărtat de provincie.

Sau imaginați-vă Belgia ca și parte a Franței. Care ar fi statutul orașului Brussels? Din nou, un oraș de provincie lipsit de importanță. Nu e nevoie să continui. Acum imaginați-vă Danemarca fiind parte a Germaniei și Belgia parte a Franței care deodată se preschimbă în ceea ce numim atât de fermecător acum „națiuni” doritoare de independență. Ar fi dezbatere aprinsă nesfârșită despre faptul că aceste „non-țări” nu ar fi viabile din punct de vedere economic și că dorința lor de independență, ca să cităm un comentator politic faimos, ar fi „emoționalism adolescentin, naivitate politică, economie după ureche și oportunism complet fără rușine”.

Cum poate vorbi cineva despre economia națiunilor mici independente? Cum poate discuta cineva o problemă care nu există? Nu există viabilitate economică a statelor sau națiunilor, putem vorbi despre asta doar referitor la oameni: persoane reale, ca mine sau ca dumneavoastră se descurcă din punct de vedere economic atunci când sunt pe propriile picioare și își câștigă traiul. Nu poți transforma națiunile neviabile din punct de vedere economic într-unele viabile prin adunarea într-o comunitate uriașă și nici nu îi faci nonviabili pe cei care se descurcă atunci când împărți o comunitate largă în grupuri mai mici care sunt mai intime, mai coerente și mai ușor de gestionat. Acest lucru e perfect evident și nu e absolut nimic de comentat despre asta.

Unii întreabă: „Ce se întâmplă atunci când o țară, compusă dintr-o provincie bogată și mai multe sărace se destramă prin secesiunea provinciei bogate?” Cel mai probabil răspuns este „nu se întâmplă ceva în mod deosebit”; cei bogați vor continua să fie bogați iar cei săraci vor rămâne săraci. „Dar dacă, înainte de separare, zona mai bogată a subvenționat zonele sărace, ce se întâmplă atunci?” Bineînțeles că subvenționarea ar înceta. Dar cei bogați arareori îi duc în spate pe cei săraci, cel mai adesea îi exploatează. Și nu o fac în mod direct cât mai ales prin mijloace comerciale. Ei pot acoperi puțin situația prin redistribuția de taxe sau prin caritate la scară mică, dar ultimul lucru pe care doresc să îl facă este să se despartă de cei săraci.

Situația obișnuită e destul de diferită, și anume zonele sărace doresc să se separe de cele bogate iar cei bogați vor să continue pentru că ei știu că exploatarea săracilor cuprinși între aceleași granițe e infinit mai ușoară decât exploatarea celor de dincolo de ele. Dacă o zonă săracă dorește secesiunea cu riscul de a pierde niște subvenții, ce atitudine ar trebui să avem? Nu că ar trebui să decidem noi asta, ci ce ar trebui să credem despre asta? Nu e o dorință de aplaudat și respectat? Nu vrem noi ca oamenii să fie pe propriile picioare, liberi și capabili să se susțină? Deci, din nou, aceasta este o „non-problemă”.

Aș afirma, drept urmare, că nu există o problemă a viabilității, după cum reiese din întreaga experiență. Dacă o țară dorește să exporte în toată lumea și să importe din toată lumea, nu s-a susținut niciodată că aceasta trebuie să își anexeze întreaga lume pentru a putea face acest gen de comerț. Dar cum stă treaba cu necesitatea absolută de a avea o piață internă largă? Din nou, este o iluzie optică dacă sensul „larg” este conceput ca și granițe politice. Nu

e nevoie să spunem, o piață prosperă e mai bună decât una săracă, dar faptul că această piață este în interiorul sau în afara granițelor politice nu face mare diferență per total. De exemplu nu știu ca Germania, pentru a putea exporta un număr mare de automobile Volkswagen către Statele Unite, o piață foarte prosperă, să trebuiască să anexeze această țară. Dar e o mare diferență dacă o comunitate sau o zonă săracă e în situația de a fi legată politic sau condusă de o comunitate sau zonă bogată. De ce? Pentru că într-o societate mobilă și deșezăcinată, legea dezechilibrului e infinit mai puternică decât așa-numita lege a echilibrului.

Nimic nu are mai mult succes decât însuși succesul și nimic nu stagnează mai mult decât stagnarea însăși. Zonele de succes sug viața din cele fără succes și, fără protecție împotriva celor puternici, cei slabi nu au nici o șansă: fie rămân slabi, sau trebuie să migreze și să se alăture celor puternici, altfel nu se pot ajuta ei înșiși. O problemă deosebit de importantă din a doua jumătate a secolului XX este distribuția geografică a populației, chestiunea „regionalizării”. Dar regionalizarea, nu în sensul de a combina o mulțime de state în sisteme de liber schimb ci în sensul opus, de a dezvolta toate regiunile din fiecare țară, este astăzi, de fapt, subiectul cel mai important de pe agenda tuturor țărilor mari. Și foarte mult din naționalismul manifestat acum de națiunile mici, precum și dorința de autoguvernare și așa-numita independență sunt pur și simplu un răspuns logic și rațional la nevoia de dezvoltare regională.

Mai ales în țările sărace nu există speranță pentru cei săraci decât dacă există o dezvoltare regională cu succes, un efort de dezvoltare în afara capitalei care să acopere toate zonele rurale unde se întâmplă să fie oameni. Dacă acest efort nu este continuat, singura lor alegere este fie să rămână în starea mizerabilă în care sunt, sau să migreze spre marile orașe unde condițiile sunt și mai mizerabile. Este într-adevăr un fenomen ciudat faptul că înțelepciunea convențională a științei economiei din ziua de azi nu poate face nimic pentru a-i ajuta pe cei săraci.

Economia demonstrează invariabil faptul că sunt viabile doar acele politici care au ca rezultat să îi facă pe cei bogați și puternici și mai bogați și puternici. Demonstrează că dezvoltarea industrială are rost doar dacă are loc cât mai aproape cu putință de capitală sau de un alt oraș mare și nu într-o zonă rurală. Dovedește că proiectele mari au invariabil mai mult sens economic decât cele mici și dovedește că proiectele ce necesită intensiv capital sunt de preferat celor care necesită forță de muncă numeroasă. Calculul economic, așa cum se aplică în ziua de azi, forțează industriașii să elimine factorul uman pentru că mașinile nu fac greșelile pe care le fac oamenii. De aici și efortul uriaș de automatizare și tendința spre unități de producție din ce în ce mai mari. Aceasta înseamnă că acei care nu au de vândut decât propria lor forță de muncă rămân în negociere în poziția cea mai slabă cu putință. Gândirea convențională a ceea ce se predă în ziua de azi ca știință economică trece complet cu vederea săracii, chiar aceia care au cu adevărat nevoie de dezvoltare.

Economia gigantismului și automatizării este o rămășiță a condițiilor și gândirii secolului al XIX-lea și e absolut incapabilă să rezolve orice problemă reală din prezent. E nevoie de un sistem de gândire cu totul nou, un sistem care să se bazeze pe atenția acordată oamenilor și nu în principal bunurilor (bunurile vor avea singure grijă de ele). Ar putea fi rezumată în fraza „producție de către mase și nu producție în masă”. Totuși, ce era imposibil

În secolul al XIX-lea este posibil acum. Și ceea ce a fost neglijat în fapt - dar măcar cu circumstanțe atenuante - în secolul al XIX-lea este incredibil de urgent de rezolvat azi. Și anume, să utilizăm în mod conștient enormul potențial tehnologic și științific pentru a lupta împotriva mizeriei și degradării umane, o luptă care să aibă o legătură strânsă cu oameni - indivizi, familii, grupuri mici și nu cu state și alte concepte abstracte. Și aceasta presupune o structură politică și organizațională care să aibă această legătură.

Care sunt semnificațiile democrației, libertății, demnității umane, standardului de viață, realizării de sine și împlinirii? E o chestiune legată de bunuri sau de oameni? Bineînțeles că e o chestiune legată de oameni. Dar oamenii pot fi ei înșiși doar în grupuri mici comprehensibile. Prin urmare trebuie să învățăm să gândim în termenii unei structuri articulate care poate face față unei multiplicități de unități la scară mică. Dacă gândirea economică nu poate înțelege acest concept, devine inutilă. Dacă nu poate trece peste vastele sale abstracții, venitul național, rata de creștere, raportul între capital și producție, analiza intrărilor și ieșirilor, mobilitatea forței de muncă, acumularea de capital; dacă nu poate trece peste acestea și să ia contact cu realitățile umane ale sărăciei, frustrării, alienării, disperării, eșecului, crimei, escapismului, stresului, congestiei, urâteniei și morții spirituale, atunci hai să aruncăm știința economiei și să o luăm de la capăt. Și chiar nu sunt suficiente „semne ale vremurilor“ care să ne arate că e nevoie de un alt început?

Partea a Doua

Resurse

ȘASE

Cea mai mare resursă - educația

De-a lungul istoriei și indiferent în ce parte a pământului au trăit și s-au înmulțit oameni, și-au creat o formă de cultură. Întotdeauna și peste tot și-au găsit mijloace de subzistență și ceva de pus deoparte. Civilizațiile s-au clădit, au înflorit și în majoritatea cazurilor au căzut în declin și au pierit. Nu e locul aici pentru a discuta de ce au dispărut; dar putem spune că trebuie să fi fost o problemă de resurse. În cele mai multe cazuri s-au ridicat noi civilizații în același loc și atunci ar fi de neînțeles să fi fost o problemă de resurse materiale. Cum ar fi putut acestea să reapară de la sine?

Întreaga istorie, la fel ca și experiența noastră curentă, arată faptul că omul și nu natura este principala resursă: acel factor cheie din toată dezvoltarea economică vine din mintea omului. Deodată există o explozie de îndrăzneală, inițiativă, inventivitate, activitate constructivă și nu într-un singur domeniu, ci în mai multe simultan. Nimeni nu poate spune de unde a venit și a început totul; dar putem vedea cum continuă și se consolidează: prin multe școli, cu alte cuvinte, prin educație. Prin urmare, într-un sens foarte real, putem spune că educația este cea mai importantă resursă din toate.

Dacă civilizația vestică este într-o stare de criză permanentă, nu este foarte exagerat să spunem că s-ar putea să fie o problemă cu sistemul său de educație. Sunt sigur că nici o altă civilizație, vreodată, nu și-a dedicat mai multe resurse și energie pentru o educație organizată și dacă nu credem în altceva, cu siguranță credem că educația este, sau ar trebui să fie, cheia pentru tot. De fapt, credința în educație este atât de puternică încât o considerăm drept panaceu universal pentru toate problemele. Dacă era nucleară naște noi pericole, dacă progresul ingineriei genetice deschide ușile pentru noi abuzuri, dacă societatea de consum aduce noi tentații, răspunsul pentru toate acestea trebuie să fie educația mai multă și mai bună.

Stilul modern de viață devine mai complex ca niciodată și asta înseamnă că toți trebuie să devină din ce în ce mai educați. „Până în anul 1984“, s-a spus recent, „va fi de dorit ca și

oamenii cei mai simpli să nu fie stânjeniți să folosească logaritmi, concepte elementare de calcul și să poată defini și folosi cuvinte cum ar fi electroni, coulombi sau volți. Mai mult, trebuie să fie capabili să mânuiască nu doar un creion, un pix și o riglă, ci și o bandă magnetică, o valvă sau un tranzistor. Îmbunătățirea comunicațiilor între indivizi și grupuri depinde de asta“. Mai mult decât atât, se pare că situația internațională face apel la eforturi enorme în educație.

Declarația devenită clasică în acest sens a fost făcută de Sir Charles Snow (acum Lord) în lucrarea „Rede Lecture“ de acum câțiva ani: „E puțin melodramatic să spui că trebuie să fim educați sau altfel o să pierim. Însă e destul de corect să afirmăm că trebuie să ne educăm sau, altfel, de-a lungul vieții noastre o să fim martorii unui declin abrupt“. Din ceea ce spune Lord Snow, rușii o duc mult mai bine decât oricine și vor avea „o minte mai ascuțită“, „dacă și până când americanii și noi o să ne îmbunătățim educația - atât la nivelul simțurilor cât și al imaginației“.

Să ne amintim, Lord Snow vorbea despre „două culturi și revoluția științifică“ și și-a exprimat îngrijorarea asupra faptului că „viața intelectuală a întregii societăți occidentale este din ce în ce mai divizată în două grupări polarizate. Unul dintre poli e format din intelectualii literați și celălalt din oamenii de știință“. El deplânge „prăpastia de neînțelegere reciprocă“ între aceste două grupuri și dorește să găsească punți între ele. Este destul de clar cum gândește el că se pot crea aceste punți: obiectivele politicii sale educaționale ar fi, în primul rând, să obțină cât de mulți „oameni de știință de categoria alfa plus poate să dea o națiune“; în al doilea rând, să formeze „o pătură mai largă de profesioniști la nivel alfa“ care să sprijine partea de cercetare, proiectare și dezvoltare de înaltă clasă; în al treilea rând, să formeze „mii și mii“ de alți oameni de știință și ingineri și la final să formeze „politicienii și administrația, o întreagă comunitate care să aibă suficiente cunoștințe cât să înțeleagă despre ce vorbesc oamenii de știință“. Dacă acest al patrulea și cel din urmă grup poate fi educat în mod suficient pentru „a avea idee“ despre ce vorbesc oamenii adevărați, oamenii de știință și inginerii, atunci, așa cum sugerează Lord Snow, ar putea exista o punte peste prăpastia de neînțelegere reciprocă între cele două culturi.

Aceste idei despre educație, care nu sunt tocmai rare în timpurile noastre, pot lăsa impresia inconfortabilă că oamenii obișnuiți, incluzând aici politicienii, administrația și așa mai departe, nu sunt tocmai de folos; ei au picat la examene, dar cel puțin ar trebui să fie educați, cât de cât, pentru a-și da seama despre ce se vorbește și să știe la ce se referă oamenii de știință - pentru a-l cita pe Lord Snow - atunci când vorbesc despre a doua lege a termodinamicii. E un sentiment inconfortabil, pentru că oamenii de știință nu obosesc niciodată să tot spună că roadele muncii lor sunt „neutre“. Dacă îmbogățesc omenirea sau o distrug, depinde doar de modul în care sunt folosite.

Și cine decide cum sunt folosite? Nu este nimic în educația cercetătorilor și inginerilor ca să îi capaceze să ia astfel de decizii, altfel ce se alege din neutralitatea științei? Dacă se pune baza atât de mult pe puterea educației de a da posibilitatea oamenilor obișnuiți să facă față problemelor aduse de progresul științific și tehnologic, atunci ar trebui să fie ceva mai

mult adăugat educației decât sugerează Lord Snow. Știința și ingineria produc „cunoștințe”⁹ dar acestea nu sunt nimic în sine însele, sunt un mijloc fără finalitate, o biată potențialitate, o propoziție neterminată.

„Cunoștințele” nu reprezintă mai mult pentru cultură decât un pian pentru muzică. Poate educația să ne ajute să finalizăm propoziția și să preschimbăm potențialul într-o realitate benefică oamenilor? Pentru a face asta, sarcina educației ar fi în primul și în primul rând să transmită ideea de valoare, de ce anume să facem cu viețile noastre. Fără îndoială există și nevoia de a transmite „cunoștințe”, dar aceasta trebuie să vină pe al doilea loc, pentru că este, evident, nechibzuit să pui mari puteri în mâinile oamenilor fără să te asiguri că ei au o idee rezonabilă despre ce să facă cu acestea.

În acest moment nu încap îndoială că întreaga omenire este în pericol mortal, nu pentru că am duce lipsă de cunoștințe științifice și tehnologice, ci pentru că avem tendința să le folosim distructiv, fără înțelepciune. Mai multă educație ne poate ajuta doar dacă aduce cu sine mai multă înțelepciune. Esența educației, am sugerat eu, este transmiterea valorilor, dar valorile nu ne ajută să ne alegem calea prin viață decât dacă le-am interiorizat, devenind, ca să spun așa, o parte a structurii mentale. Aceasta înseamnă că e vorba de mai mult decât de formule și afirmații dogmatice, ci că gândim și simțim cu aceste valori, ele sunt chiar instrumentele prin care privim, interpretăm și experimentăm lumea. Când gândim nu doar gândim: gândim prin intermediul ideilor. Mintea noastră nu e goală, *tabula rasa*. Când începem să gândim putem să facem asta numai pentru că mintea noastră conține deja tot felul de idei cu care să gândim. De-a lungul tinereții și adolescenței, înainte ca gândirea critică și conștientă să înceapă să acționeze ca un fel de cenzor și gardian al limitelor, ideile pătrund în mintea noastră – găzduim o vastă varietate. Acești ani sunt, am putea zice, epoca noastră medievală în care nu suntem altceva decât moștenitori: doar ani mai târziu putem să învățăm treptat să facem ordine în această moștenire.

Înainte de toate este limbajul. Fiecare cuvânt e o idee. Dacă limba pe care o absorbim în timpul propriului nostru ev mediu este engleza, mintea noastră e populată cu un set de idei care diferă considerabil față de limbile chineză, rusă, germană sau chiar și de engleza americană. Pe lângă cuvinte vin regulile de alăturare a lor: gramatica - un alt set de idei al cărui studiu a fascinat atât de mult pe câțiva filosofi moderni încât au crezut că ar putea reduce întreaga filosofie la studiul gramaticii.

Toți filosofi, și nu numai ei, au acordat întotdeauna atenție sporită *ideilor văzute ca rezultat al proceselor de gândire și observație*; dar în timpurile moderne prea puțină atenție a fost acordată studiului ideilor care formează chiar instrumentele pe baza cărora funcționează gândirea și observația. Pe baza experienței și gândirii conștiente, ideile minore sunt mai flexibile, dar când e vorba de idei mai cuprinzătoare, cu un grad mai mare de universalitate sau subtilitate, nu e așa ușor să fie schimbate.

Într-adevăr, adesea e dificil să le conștientizăm întrucât ele sunt instrumentele și nu rezultatele gândirii noastre - la fel cum poți vedea ce e în afara ta dar nu și ochii cu care pri-

⁹ know-how în textul original [TEI]

vești de fapt. Și chiar și atunci când cineva își dă seama de aceste idei-instrumente, adesea e imposibil să fie judecate pe baza experienței obișnuite. Adesea observăm în mințile celorlalți idei mai mult sau mai puțin înrădăcinate cu care ei gândesc fără să fie conștienți de acest lucru. Le numim prejudecăți, ceea ce din punct de vedere logic este corect pentru ele au pătruns în minte și nu sunt în nici un caz un rezultat al gândirii. Dar cuvântul prejudecată se aplică în general unor idei care sunt în mod clar eronate și sunt recunoscute ca atare de toți în afară de persoana care are respectivele idei. Majoritatea ideilor nu sunt de acest fel. Unora dintre ele, cum ar fi cele integrate în vocabular și gramatică, nici nu li se pot aplica noțiunile de adevăr sau eroare. Altele în mod clar nu sunt prejudecăți ci rezultatul judecăților; altele sunt ipoteze și supoziții asumate în mod tacit, care sunt greu de recunoscut.

Prin urmare, spun că gândim cu sau prin idei și că ceea ce numim gândire este, în general, aplicarea conceptelor preexistente unei situații date sau unui set de informații. Atunci când ne gândim, să spunem, la situația politică, îi aplicăm ideile noastre politice, mai mult sau mai puțin sistematic, și încercăm să transformăm acea situație într-una „inteligibilă” pentru noi prin intermediul acestor noțiuni. În mod asemănător se întâmplă peste tot. Unele dintre idei sunt de valoare, adică, evaluăm situația în lumina ideilor-valori pe care le avem.

Felul în care percepem și interpretăm lumea depinde, evident, foarte mult de felul de idei care ne populează mintea. Dacă sunt în mare parte mărunte, lipsite de forță, superficiale și incoerente, viața va părea insipidă, neinteresantă, meschină și haotică. Este greu să faci față sentimentului de gol rezultat, iar vidul din mintea noastră poate fi mult prea simplu umplut cu o idee măreață, fantastică – politică sau de alt fel – care dintr-o dată pare să illumineze totul și să dea sens și scop existenței noastre. Nu este nevoie să accentuez că aici se află unul dintre marile pericole ale vremurilor noastre.

Atunci când oamenii cer educație, de obicei se referă la ceva mai mult decât simpla instruire, ceva mai mult decât simpla cunoaștere a datelor și ceva mai mult decât o simplă diversiune. Poate că nu pot formula ei singuri exact ceea ce urmăresc, dar cred că, de fapt, ei caută idei care să le facă lumea și propriile vieți mai ușor de înțeles. Când un lucru este inteligibil, ai un sentiment de participare, când un lucru este de neînțeles, te simți înstrăinat. „Păi, nu știu”, îi auzi spunând pe unii, ca un protest impotent împotriva incomprehensibilității vieții atunci când se confruntă cu ea.

Dacă mintea nu poate produce un set – sau, să spunem, o „trusă de unelte” - de idei puternice, lumea îi poate părea un haos, o mulțime de fenomene fără legătură între ele, de evenimente fără rost. Un astfel de om este asemeni unei persoane aflate pe un tărâm străin, fără semne de civilizație, fără hărți sau indicatoare de orice fel. Nimic nu are nici un sens pentru aceasta, nimic nu îi poate atrage interesul vital; nu are mijloace de a face nimic inteligibil pentru el.

Întreaga filosofie tradițională este o încercare de a crea un sistem de idei echilibrat după care să trăiești și să interpretezi lumea. „Filosofia, așa cum a fost concepută de greci”, scrie profesorul Kuhn, „este un efort concentrat al minții umane de a interpreta sistemul de semne și, astfel, de a stabili o legătură între om și lume ca ordine comprehensivă în cadrul

căreia omului îi este desemnat un loc.“ Cultura creștină clasică din Evul Mediu târziu oferea omului o interpretare completă și uimitor de coerentă a semnelor, adică un sistem de idei vitale care reda cea mai detaliată imagine a omului, a universului și a locului omului în univers. Totuși, sistemul a fost dezmembrat și fragmentat, iar rezultatul este dezorientarea și înstrăinarea, niciodată exprimate mai dramatic decât a făcut-o Kierkegaard la mijlocul secolului al XIX-lea:

„Încerci marea cu degetul, ca să vezi dacă miroase a apă; eu încerc existența cu degetul – nu miroase a nimic. Unde mă aflu? Ce va să zică: „lumea“? Ce o fi însemnând acest cuvânt? Cine m-a prostit să mă bag în toate astea, iar acum să mă lase în seama mea? ... Cum am venit pe lume; de ce nu am fost întrebat ... ci am fost înfipt și eu în rând cu alții de parcă m-ar fi prins cu arcanul? Cum se face că a început să mă intereseze marea antrepriză numită realitate? De ce m-ar interesa? Nu-i o chestiune de liberă alegere? Iar dacă tot sunt obligat să fiu [interesat], unde este diriguitorul? ... Unde să mă adresez cu plângerea mea?”¹⁰

Poate că nici măcar nu există un diriguitor. Bertrand Russell spunea că întregul univers nu este decât „rezultatul combinațiilor accidentale de atomi“ și susținea că teoriile științifice care conduc la această concluzie „deși nu sunt indiscutabile, sunt totuși atât de aproape sigure, încât nici o filosofie care le respinge nu poate spera să reziste ... Doar pe temelia solidă a disperării neclintite poate fi construită în siguranță viitoarea locuință a sufletului“. Astronomul Sir Fred Hoyle vorbește despre „situația cu adevărat îngrozitoare în care ne găsim. Iată-ne în acest univers pe deplin minunat, fără vreun indiciu care să ne arate dacă existența noastră are sau nu vreo semnificație reală“.

Înstrăinarea aduce singurătate și disperare, „înfruntarea neantului“, cinism, gesturi de sfidare fără rost, după cum putem vedea în cea mai mare parte a filosofiei existențialiste și a literaturii din zilele noastre în general. Sau se transformă dintr-odată – după cum am mai pomenit – în adoptarea cu ardoare a unei învățături fanatice care, printr-o simplificare monstruoasă a realității, pretinde să răspundă la toate întrebările. Așadar, care este cauza înstrăinării? Niciodată nu a avut știința mai mult succes; niciodată puterea omului asupra mediului său înconjurător nu a fost mai mare, nici progresul lui mai rapid. Nu se poate ca o lipsă de cunoștințe să fie cauza disperării, nu doar a gânditorilor religioși precum Kierkegaard, ci și a matematicienilor și oamenilor de știință de vârf, precum Russell și Hoyle. Știm cum să facem multe lucruri, însă știm ce să facem?

Ortega y Gasset spunea succint: „Nu putem să trăim la nivel uman fără idei. De ele depinde ceea ce facem. A trăi înseamnă, nici mai mult nici mai puțin, decât să faci un lucru în locul altui lucru.“ Atunci, ce este educația? Este transmiterea ideilor care îi permit omului să aleagă sau, pentru a-l cita din nou pe Ortega y Gasset, „să trăiască o viață care este ceva mai mult decât o tragedie fără sens ori rușine interioară.“ Spre exemplu, cum ne-ar putea ajuta în această problemă cunoașterea celei de a doua legi a termodinamicii? Lord Snow ne spune că, atunci când persoanele educate deplâng „analfabetismul oamenilor de știință“, uneori le întreabă „Cât de multe dintre ele ar putea descrie a doua lege a termodinamicii?“. Răspun-

¹⁰ Søren Kierkegaard: *Scrieri, III, Repetarea*, traducere din daneză de Adrian Arsinevici, Timișoara, Editura Amarcord, 2000, p. 95 [TEI]

sul, povestește el, este de obicei rece și negativ. „Totuși“, ne spune Lord Snow, „întrebam ceva ce este echivalentul științific al întrebării dacă ai citit vreuna din operele lui Shakespeare.“ O astfel de afirmație pune la îndoială întreaga fundație a civilizației noastre.

Ceea ce contează este trusa de idei cu care, prin care percepem și interpretăm lumea. A doua lege a termodinamicii nu este decât o ipoteză viabilă potrivită pentru diferite tipuri de cercetare științifică. Pe de altă parte – o operă de Shakespeare, încărcată cu cele mai importante idei despre dezvoltarea interioară a omului, înfățișează întreaga măreție și mizerie a existenței umane. Cum s-ar putea ca aceste două lucruri să fie echivalente? Ce pierd eu, ca ființă umană, dacă nu am auzit de a doua lege a termodinamicii? Răspunsul este: „nimic“. Și ce am de pierdut dacă nu am citit Shakespeare? Dacă nu primesc deslușiri din altă sursă, pur și simplu trece viața pe lângă mine. Oare ar trebui să le spunem copiilor că ambele lucruri sunt la fel de bune – poftim niște cunoștințe de fizică, ia și un pic de literatură? Dacă vom face acest lucru, păcatele părinților se vor răsfrânge asupra copiilor la a treia sau a patra generație, deoarece acesta este, de obicei, timpul necesar de la nașterea unei idei la maturizarea ei completă, atunci când umple mințile unei noi generații căreia îi influențează gândirea.

Știința nu poate produce idei după care să putem trăi. Chiar și cele mai mărețe idei științifice nu sunt decât ipoteze de lucru, utile pentru cercetarea specializată, dar complet inaplicabile în cazul felului în care să trăim sau să interpretăm lumea. Prin urmare, dacă un om caută educația pentru că se simte înstrăinat și dezorientat, deoarece viața pe care o duce i se pare goală și lipsită de sens, nu poate obține ceea ce caută prin studiul nici unei științe naturale, adică obținând „cunoștințe“. Acel tip de studiu are propria valoare pe care nu doresc să o minimalizez; îi spune multe despre cum funcționează lucrurile în natură sau în inginerie, dar nu îi spune nimic despre sensul vieții și în nici un chip nu îi poate vindeca însingurarea și dispararea ascunsă.

Și atunci, spre ce s-ar putea îndrepta? Poate, în ciuda a tot ceea ce aude despre revoluția științifică și despre cum ne aflăm într-o eră a științei, se întoarce spre disciplinele umaniste. Într-adevăr, aici poate găsi, dacă are noroc, idei minunate și importante cu care să își umple mintea, idei cu ajutorul cărora să își facă mai ușor de înțeles lumea, societatea și propria viață. Să vedem care sunt principalele idei pe care este probabil să le afle în zilele noastre. Nu pot încerca să alcătuiesc o listă completă, așa că mă voi rezuma la enumerarea a șase idei principale, toate avându-și originea în secolul al XIX-lea, care încă domină, din câte îmi pot da seama, mințile oamenilor „educați“ din timpurile noastre.

1. Există ideea de evoluție – conform căreia formele superioare se dezvoltă continuu din forme inferioare, ca un fel de proces natural și automat. În ultimii o sută de ani și ceva, această idee a fost aplicată sistematic tuturor aspectelor realității, fără excepție.
2. Există ideea de competiție, de selecție naturală și de supraviețuire a celui mai bine adaptat, care își propune să explice procesul natural și automat al evoluției și al dezvoltării.
3. Există ideea că toate manifestările superioare ale vieții umane, precum religia, filosofia, arta etc. – ceea ce Marx numește „fantasmagorii în creierile oamenilor“ – nu

sunt decât „adaosuri necesare ale procesului vieții materiale“, o suprastructură înălțată pentru a masca și a promova interese economice, întreaga istorie a umanității fiind istoria luptelor de clasă.

4. La concurență, s-ar putea crede, cu interpretarea marxistă a tuturor manifestărilor superioare ale vieții umane, există, în al patrulea rând, interpretarea freudiană, care le reduce la tulburări întunecate ale unei minți subconștiente și le explică în principal ca rezultate ale dorințelor incestuoase nesatisfăcute din timpul copilăriei și al debutului adolescenței.
5. Există ideea generală de relativism, negarea oricărui adevăr absolut, dizolvarea tuturor normelor și standardelor, care conduce la subminarea totală a ideii de onestitate în pragmatism și care afectează chiar și matematicile, disciplină definită de Bertrand Russell ca „știința în care nu știm despre ce vorbim sau dacă este adevărat ceea ce spunem.“.
6. În cele din urmă, există ideea triumfătoare a pozitivismului, conform căreia cunoașterea validă poate fi atinsă doar prin metodele științelor naturale și, prin urmare, cunoașterea nu este reală decât dacă se bazează pe fapte observabile în mod general. Cu alte cuvinte, pozitivismul este interesat doar de „cunoștințe“ și neagă posibilitatea cunoașterii obiective fără vreun scop ori sens.

Nimeni, cred eu, nu va dori să nege răspândirea și forța acestor șase idei „mari“. Nu sunt rezultatul vreunui empirism îngust. Nici un fel de cercetare factuală nu ar fi putut adevăra vreuna dintre ele. Reprezintă uriașe salturi ale imaginației în necunoscut și în ceea ce nu poate fi cunoscut. Firește, saltul se face de pe mica platformă a faptului observat. Aceste idei nu s-ar fi putut fixa atât de ferm în mintea oamenilor, așa cum au făcut-o, dacă nu ar fi conținut importante elemente de adevăr, însă trăsătura lor esențială este pretenția de universalitate.

Evoluția nu se lasă tulburată de nimic, nici de fenomene materiale, de la nebuloase la homo sapiens, nici de toate fenomenele mintale, precum religia sau limba. Competiția, selecția naturală și supraviețuirea celui mai bine adaptat nu sunt prezentate ca un set de observații dintre multe altele, ci drept legi universale. Marx nu spune că unele părți ale istoriei sunt alcătuite din lupte de clasă. Nu, „materialismul științific“, într-un mod nu prea științific, extinde această observație parțială la nimic mai puțin decât „istoria întregii societăți existente până acum“.

Freud, și el, nu se mulțumește să relateze un număr de observații clinice, ci oferă o teorie universală a motivației umane, afirmând, de exemplu, că toate religiile nu sunt decât o nevroză obsesivă. Relativismul și pozitivismul, firește, sunt doctrine pur metafizice cu deosebirea ironică și stranie că neagă validitatea tuturor formelor de metafizică, inclusiv a lor însele.

Ce au în comun aceste șase idei „mari“, în afară de natura lor metafizică non-empirică? Cu toate afirmă că ceea ce anterior fusese considerat a fi ceva de un ordin superior de fapt

este „nimic altceva decât“ o manifestare mai subtilă a „inferiorului“ – firește, dacă nu este negată însăși distincția dintre superior și inferior. Astfel, omul, asemeni restului universului, nu este, de fapt, nimic altceva decât o combinație accidentală de atomi. Diferența dintre un om și o piatră nu este cu mult mai mult decât o înfățișare înșelătoare. Cele mai înalte realizări culturale ale omului nu sunt nimic altceva decât lăcomie economică mascată sau produsul frustrărilor sexuale. În oricare dintre cazuri, nu are rost să spunem că omul ar trebui să țintească spre „mai sus“, nu spre „mai jos“, deoarece nu poate fi atribuit nici un sens inteligibil noțiunilor pur subiective precum „mai sus“ ori „mai jos“, în timp ce sintagma „ar trebui“ este doar un semn al megalomaniei autoritare.

Ideile strămoșilor din secolul al XIX-lea s-au abătut asupra generațiilor a treia și a patra care trăiesc în secolul al XX-lea. Pentru cei ce le-au dat naștere, aceste idei erau doar rezultatul proceselor lor intelectuale. În generațiile a treia și a patra, acestea au devenit chiar uneltele și instrumentele prin intermediul cărora lumea este percepută și interpretată. Cei care aduc noi idei sunt rareori conduși de ele. Însă ideile lor dobândesc putere asupra vieților oamenilor din a treia și a patra generație atunci când devin parte a acelui uriaș bagaj de noțiuni, inclusiv limba, care se strecoară în mintea unei persoane pe parcursul propriului ei „ev mediu“.

Aceste idei din secolul al XIX-lea sunt bine fixate în mintea tuturor celor din lumea occidentală de astăzi, educați sau nu. În mințile needucate sunt încă nebuloase și confuze, prea firave pentru a face lumea inteligibilă. De aici izvorăște nevoia de educație, adică de ceva ce ne va scoate din pădurea întunecată a tulburei noastre ignoranțe și ne va conduce spre lumina înțelegerii. Am spus că o educație pur științifică nu poate face acest lucru deoarece se ocupă doar de idei practice, în timp ce noi avem nevoie să înțelegem de ce lucrurile sunt așa cum sunt și ce s-ar presupune să facem cu viețile noastre. Ceea ce învățăm studiind o anumită știință este, în orice caz, prea particular și specializat pentru scopurile noastre mai largi. Așa că ne întoarcem spre disciplinele umaniste pentru a obține o imagine clară a ideilor mari și importante ale epocii noastre. Chiar și în științele umaniste ne putem împotmoli într-o grămadă de învățătură specializată care furnizează minții noastre multe idei mici la fel de nepotrivite ca și acelea pe care le putem culege din științele naturale. Însă putem avea și ceva mai mult noroc (dacă noroc se numește) și să găsim un profesor care „să ne limpezească mintea“, să clarifice ideile – pe cele „mari“ și universale deja existente în mintea noastră – și astfel să facă lumea inteligibilă pentru noi.

Un astfel de proces ar merita cu adevărat să fie numit „educație“. Și ce obținem de la ea astăzi? O imagine a lumii ca un pustiu în care nu există sens ori scop, în care conștiința omului este un nefericit accident cosmic, în care suferința și disperarea sunt singurele realități finale. Dacă, prin intermediul unei educații reale, omul reușește să urce la ceea ce Ortega y Gasset numește „înălțimea timpurilor noastre“ sau „înălțimea ideilor timpurilor noastre“, se trezește într-un abis nesfârșit. Ar putea să spună, asemeni lui Byron: „Măhnirea e cunoaștere, și-acei care cunosc adânc Jelesc mai aprig fatalul adevăr, Pomul științei nu-i arborele vieții“.¹¹

11 din poemul „Manfred“, în traducerea lui Virgil Teodorescu [TEI]

Cu alte cuvinte, chiar și o educație umanistă ce ne ridică la înălțimea ideilor timpului nostru nu ne poate „livra bunuri“, deoarece ceea ce omul este legitim să caute este abundența vieții, și nu mâhnirea. Ce s-a întâmplat? Cum este posibil un asemenea lucru? Ideile ce au condus secolul al XIX-lea, care au pretins că s-au distanțat de metafizică, sunt ele însele o metafizică rea, vicioasă, distrugătoare de viață. Suferim din cauza lor ca de o boală fatală. Nu este adevărat că „cunoașterea este mâhnire“. Dar erorile otrăvitoare aduc tristețe nesfârșită în a treia și a patra generație. Erorile nu sunt în știință, ci în filosofia înaintată în numele științei. După cum Etienne Gilson a spus acum mai bine de 20 de ani: „O asemenea direcție nu a fost câtuși de puțin inevitabilă, dar dezvoltarea științelor naturale a făcut-o tot mai probabilă. Interesul crescând manifestat de oameni față de rezultatele practice ale științei a fost în sine natural și legitim, însă i-a ajutat să uite că știința înseamnă cunoaștere și că rezultatele practice nu sunt decât produsele ei secundare... Înainte de succesul neașteptat al găsirii de explicații concludive pentru lumea materială, oamenii au început fie să disprețuiască toate disciplinele ce nu presupuneau găsirea acestor explicații, fie să le reconstruiască după modelul științelor fizice. Ca și consecință, etica și metafizica au fost fie ignorate, fie înlocuite de noile științe pozitivistice; în ambele cazuri ar fi fost eliminate. O mișcare foarte periculoasă, într-adevăr, ce explică poziția periculoasă în care cultura occidentală se găsește acum.“

Nici măcar nu e adevărat că metafizica și etica ar fi eliminate. Dimpotrivă, tot ce am primit, a fost metafizică proastă și etică îngrozitoare. Istoricii știu că erorile din metafizică duc la moarte. R. G. Collingwood a scris „Diagnosticul patristic al decăderii civilizației greco-romane atribuie acel eveniment unei boli metafizice... Nu atacurile barbare au distrus lumea greco-romană ... cauza a fost una metafizică. Lumea „păgână“ nu a reușit să își mențină convingerile fundamentale, au spus ei (scriitorii patriotici), deoarece datorită greșelilor din analiza metafizică, a devenit confuză în definirea acestor convingeri... Dacă metafizica ar fi fost un simplu lux al intelectului, aceasta nu ar fi contat.“

Acest pasaj poate fi aplicat, fără nici o schimbare, civilizației actuale. Am devenit confuzi în privința convingerilor noastre reale. Ideile mari ale secolului al XIX-lea ar putea să ne umple mintea într-un fel sau altul, dar inimile noastre nu cred în același mod. Inima și mintea se războiesc și nu, după cum se afirmă adesea, rațiunea și credința. Rațiunea noastră a fost înăbușită de o extraordinară credință oarbă și nerezonabilă într-un set de idei fantastice și distrugătoare, moștenite din secolul al XIX-lea. Sarcina primordială a rațiunii noastre este să ne găsim o credință mai reală decât aceasta.

Educația nu ne poate ajuta atâta timp cât nu acordă atenție metafizicii. Indiferent dacă subiectul predat sunt științele exacte sau cele umaniste, dacă învățarea nu duce la o clarificare a metafizicii, adică a convingerilor noastre fundamentale, aceasta nu poate educa un om și în consecință nu poate fi o valoare reală pentru societate. S-a afirmat adesea că educația decade datorită supra-specializării. Dar este doar un diagnostic parțial și derutant. Specializarea nu este în sine un principiu greșit al educației. Care ar fi alternativa - o spoială de cunoștințe din toate subiectele majore? Sau un *studium generale*¹² lung, în care oamenii să fie forțați să își piardă timpul cu subiecte ce nu îi interesează, în timp ce sunt ținuti

12 denumire veche pentru universitățile din evul mediu [TEI]

la distanță de ceea ce își doresc cu adevărat să învețe? Acesta nu poate fi răspunsul corect, întrucât poate duce doar la un tip de om intelectual, pe care cardinalul Newman l-a criticat – „un intelectual, după cum îl consideră acum lumea, este un om cu «părerii» atât despre toate subiectele de filosofie cât și de mondenitățile zilei.” Aceste „părerii” sunt mai degrabă un semn ale ignoranței decât cunoașterii. „Vreți să vă învăț ce e cunoașterea?” a spus Confucius. „Când cunoști un lucru să recunoști că îl cunoști, iar când nu îl cunoști, să știi că nu îl cunoști - aceasta este cunoașterea.”

Nu specializarea este de vină, ci lipsa de profunzime cu care subiectele sunt prezentate de obicei și absența conștiinței metafizice. Științele sunt predate fără nici o conștientizare a presupuzițiilor științei, a însemnătății și semnificației legilor științei și a locului ocupat de științele naturii în universul gândirii umane. Rezultatul este că presupunerile științei sunt de obicei greșit considerate ca fiind descoperirile acesteia. Științele economice sunt predate fără nici o conștientizare a aspectului legat de natura umană care stă la baza teoriei economice din zilele noastre.

De fapt, mulți economiști nu sunt conștienți de faptul că o asemenea viziune este implicată în procesul lor de învățare și că aproape toate teoriile lor s-ar schimba dacă și-ar schimba și viziunea. Cum poate exista o învățare rațională a științelor politice fără a duce întrebările înapoi, spre rădăcinile lor metafizice? Gândirea politică va deveni automat confuză și va sfârși într-o atitudine evazivă dacă se continuă refuzul de a admite studiul serios al problemelor de metafizică și etică implicate. Confuzia este deja atât de mare încât este legitim să punem la îndoială valoarea educațională a studiului multora dintre disciplinele așa-zis umaniste. Spun „așa-zis” deoarece o disciplină ce nu își face explicită viziunea asupra naturii umane poate cu greu să fie numită umanistă.

Toți disciplinele, indiferent de cât sunt de specializate, sunt conectate la un centru; sunt ca și razele emanate de soare. Centrul este constituit din convingerile noastre cele mai elementare, de acele idei ce chiar au puterea să ne motiveze. Altfel spus, centrul constă în metafizică și etică, din idei ce, chiar dacă ne place sau nu, transcend lumea faptelor. Deoarece transcend lumea faptelor, nu pot fi dovedite sau combătute prin metode științifice obișnuite. Dar aceasta nu înseamnă că sunt pur „subiective” sau „relative”, sau simple convenții arbitrare. Ele trebuie să corespundă realității, deși o transcend pe aceasta - un paradox aparent pentru gânditorii noștri pozitivisti. Dacă nu corespund realității, adoptarea unui asemenea set de idei trebuie să conducă inevitabil spre dezastru.

Educația ne poate ajuta doar dacă produce „oameni compleți”. Un om cu adevărat educat nu este cel ce știe câte un pic din toate, nici măcar cel ce știe toate detaliile despre un subiect (dacă un asemenea lucru este posibil); de fapt, „omul complet” poate să nu dețină prea multe cunoștințe detaliate despre fapte și teorii, poate prețui Enciclopedia Britannica pentru că „ea știe ceea ce el nu e nevoit să țină minte”, dar va fi cu adevărat în conexiune cu centrul. Nu se va îndoii de convingerile lui de bază, de viziunea asupra înțelesului și scopului vieții sale. Probabil nu poate explica aceste aspecte în cuvinte, dar drumul vieții sale va arăta o anume siguranță a atingerii ce izvorăște din claritatea sa interioară.

Voi încerca să explic mai departe ce se înțelege prin „centru“. Toate activitățile umane sunt o luptă pentru a obține ceva considerat bun. Aceasta nu este decât o tautologie, dar ne ajută să ne punem întrebările potrivite: „Bine pentru cine?“ Bine pentru persoana ce se luptă. Deci, dacă persoana nu și-a ordonat și coordonat diversele nevoi, impulsuri și dorințe, eforturile acelei persoane vor fi confuze, contradictorii, contraproductive și, probabil, foarte destructive. Acest „centru“, evident, este locul unde trebuie o persoană să își creeze un sistem ordonat de idei, despre ea însăși și lume, ce poate să regleze direcția diverselor eforturi ale acesteia. Dacă nu s-a gândit niciodată la aceasta (deoarece este întotdeauna prea ocupată cu lucruri mai importante sau este mândru să se considere cu „umilintă“ agnostic), centrul nu va fi în nici un caz gol: va fi umplut de acele idei infiltrate în mintea lui, în timpul propriului Ev Mediu.

Am încercat să arăt ce sunt aceste idei astăzi: o negare totală a însemnătății și a scopului existenței omului pe Pământ, ducând la o deznădejde totală a celui ce crede în ele. Din fericire, după cum am spus, inima este adeseori mai inteligentă decât mintea și refuză să accepte pe deplin aceste idei. Deci omul este salvat de la disperare, dar lăsat în confuzie. Convingerile lui fundamentale sunt confuze; drept urmare, și acțiunile lui sunt confuze și nesigure. Dacă ar permite luminii conștiinței să cadă pe centru și să înfrunte problema convingerilor lui fundamentale, ar putea crea ordine acolo unde e dezordine. Asta l-ar „educa“, în sensul ieșirii din întunecimea confuziei metafizice.

Totuși, nu cred că acest lucru poate fi înfăptuit cu succes decât dacă acel om acceptă conștient - chiar dacă doar provizoriu - un număr de idei metafizice care sunt aproape direct opuse propriilor idei (ce derivă din secolul al XIX-lea) ce s-au depozitat în mintea lui. O să menționez trei exemple.

În timp ce ideile secolului al XIX-lea neagă sau distrug ierarhia nivelelor în Univers, noțiunea de ordine ierarhică este un instrument indispensabil al înțelegerii. Fără recunoașterea „Nivelurilor existenței“ sau ale „Gradelor de semnificație“ nu putem înțelege lumea și nici nu avem vreo șansă să ne definim poziția, poziția omului, în schema Universului. Doar când vedem lumea ca pe o scară, doar atunci putem vedea poziția omului pe scară, doar atunci putem recunoaște însemnătatea sarcinii vieții omului pe Pământ. Poate este rolul omului - sau mai simplu, dacă doriți, fericirea omului – să obțină un grad mai înalt de realizare a potențialului propriu, un nivel de existență sau un „grad de semnificație“ mai înalt decât cel ce vine „natural“; nu putem nici măcar studia această posibilitate dacă nu recunoaștem existența unei structuri ierarhice. În măsura în care interpretăm lumea prin ideile vitale, mărețe ale secolului al XIX-lea, suntem orbi la aceste diferențe de nivel, pentru că am fost orbiți.

Cu toate acestea, cu cât acceptăm mai curând existența „nivelelor existenței“, putem înțelege mai ușor de ce, spre exemplu, metodele științelor fizice nu pot fi aplicate în studierea științelor politice sau economice, sau de ce descoperirile din fizică – după cum recunoștea Einstein - nu au nici o implicație filosofică. Dacă acceptăm împărțirea metafizicii, formulată de Aristotel, în ontologie și epistemologie, afirmația că există nivele ale existenței este onto-

logică. Acum adaug una epistemologică: natura gândirii noastre este astfel constituită încât nu ne putem abține să nu gândim în noțiuni contrarii.

Este destul de ușor să vedem că, trecând prin viață, suntem obligați să împăcăm contrarii care, în gândirea logică, nu pot fi reconciliate. Problemele tipice ale vieții sunt nerezolvabile la nivelul existenței la care ne găsim în mod normal. Cum poate cineva împăca dorința de libertate și disciplina educației? Numeroase mame și profesori o fac, fără însă a putea scrie o soluție. Ei o fac prin aducerea unei forțe ce ține de un nivel mai înalt, care transcende contrariile - puterea dragostei.

G. N. Tyrell a evidențiat termenii „divergent” și „convergent” pentru a distinge problemele ce nu pot fi rezolvate logic de cele ce pot. Viața își continuă drumul prin probleme divergente ce trebuie „trăite” și sunt rezolvate doar prin moarte. Problemele convergente, pe de altă parte, sunt cea mai folositoare invenție ale omului; ele nu există ca atare în realitate, dar sunt create printr-un proces de abstractizare. Când sunt rezolvate, soluția poate fi scrisă și dată și altora, care o pot aplica fără a fi nevoiți să repete efortul mental de a o găsi. Dacă ar fi la fel și în relațiile umane - în familie, economie, politică și educație și așa mai departe, - am ezități în formularea încheierii propoziției - nu ar mai fi relații umane, ci doar relații mecanice; viața ar fi o moarte vie.

Problemele divergente au forțat oamenii să se ridice la un nivel superior; așadar, ele cer și provoacă suplimentarea forțelor superioare, aducând dragoste, frumusețe, bunătate și adevăr în viața noastră. Doar cu ajutorul acestor forțe superioare putem împăca opozițiile din viața noastră.

Științele fizicii și matematicii se ocupă exclusiv cu probleme convergente. De aceea ele pot progresa cumulativ și fiecare nouă generație poate continua exact de unde au încheiat înaintașii lor. Cu toate acestea, prețul este mare. Preocuparea exclusiv cu probleme convergente nu conduce spre viață ci se îndepărtează de ea.

„Până la vârsta de 30 de ani, și după”, scria Charles Darwin în autobiografia sa, „poezia de multe feluri ... mi-a oferit multă plăcere, și chiar ca elev am găsit intensă încântare în Shakespeare, în special în piesele istorice. Am spus, de asemenea, că odinioară fotografiile mi-au oferit clipe de încântare, iar muzica, foarte multă încântare. Dar, de ceva ani, nu mai pot îndura să citesc un vers de poezie; am încercat în ultimul timp să citesc Shakespeare, și l-am găsit atât de intolerabil de plicticos că m-a îngreșat. De asemenea mi-am pierdut aproape orice gust pentru fotografii sau muzică ... Minte mea pare că a devenit un fel de mașină pentru măcinarea de legi generale dintr-o mare colecție de fapte, însă nu pot concepe de ce aceasta ar fi trebuit să cauzeze atrofierea acelei părți a creierului, de care depind înaltele înclinații ... Pierderea acestor plăceri este o pierdere a fericirii, și ar putea fi lezantă pentru intelect, și mult mai probabil pentru caracterul moral, debilitând partea emoțională a naturii noastre”.

Această sărăcire, atât de emoționant descrisă de Darwin, va copleși întreaga noastră civilizație dacă vom permite tendințelor curente să continue ceea ce Gilson numește: „extensia științelor pozitive asupra problemelor sociale”. Toate problemele divergente pot fi transfor-

mate în probleme convergente printr-un proces de „reducție“. Cu toate acestea, rezultatul este pierderea tuturor forțelor înalte menite să înobileze viața umană și degradarea nu doar a părții emoționale a naturii noastre, dar de asemenea, cum Darwin a intuit, a intelectului și caracterului nostru moral. Semnele sunt vizibile pretutindeni astăzi; adevăratele probleme de trai – în politică, economie, educație, căsnicie etc. – sunt întotdeauna probleme de depășire și reconciliere a contrariilor. Sunt probleme divergente și nu au soluție în sensul ordinar al cuvântului.

Ele solicită omului nu doar angajarea puterilor sale raționale ci și angajamentul întregii sale personalități. Natural, soluțiile neesențiale, ca și formulă inteligentă, sunt întotdeauna puse în față, dar ele nu funcționează pe termen lung, pentru că invariabil, ele neglijează una din cele două părți opuse și astfel pierde calitatea vieții umane. În economie, soluția dată poate asigura libertate însă nu și planificare, sau viceversa. În organizația industrială, poate întări disciplina, dar nu și participarea muncitorilor în administrare, ori viceversa. În politică, ar putea sprijini conducerea fără democrație sau, din nou, democrația fără conducere.

Să trebuiască să te lupți cu probleme divergente tinde să fie epuizant, îngrijorător și plicticos. De aceea oamenii încearcă să le evite și să fugă de ele. Un director ocupat care și-a petrecut întreaga zi tratând probleme divergente, va citi o poveste cu detectivi sau va rezolva cuvinte încrucișate, pe drumul spre casă. Și-a folosit creierul toată ziua: de ce continuă să îl folosească? Răspunsul e că povestea cu detectivi și cuvintele încrucișate prezintă probleme convergente și aceea este relaxarea. Ele necesită un pic de gândire, chiar multă gândire, dar nu necesită atâta efort și constrângeri la un nivel mai înalt, care sunt provocări specifice pentru o problemă divergentă, o problemă în care contrariile ireconciliabile trebuie să fie reconciliate. Doar cele din urmă sunt cele care aparțin vieții reale.

La final, mă întorc la o a treia clasă de noțiuni, care aparțin cu adevărat metafizicii, deși sunt în mod normal considerate separat: etica. Cele mai puterice idei ale secolului al XIX-lea, așa cum am văzut, au negat sau cel puțin au ascuns întregul concept de „nivele de existență“ și ideea că unele lucruri sunt mai presus ca altele. Aceasta, desigur, a însemnat distrugerea eticii care se bazează pe distincția dintre bine și rău, susținând că binele este mai presus decât răul. Din nou păcatele părinților sunt repetate de a treia sau patra generație, care acum, crește fără o educație morală de orice fel. Acei oameni care au conceput ideea că „moralitatea este o prostie“ au făcut asta cu o minte bine umplută cu idei morale. Dar mințile celei de-a treia și a patra generație nu mai conțin astfel de idei; sunt pline de idei născute în secolul al XIX-lea, în speță, că „moralitatea e o prostie“, și că tot ce apare ca fiind „mai presus“ nu este în realitate nimic altceva decât rău și vulgar.

Confuzia rezultată este de nedescris. Care este „*Leitbird*“ așa cum spun germanii, imaginea călăuzitoare, în concordanță cu care tinerii pot încerca să se formeze și să se educe singuri? Nu există nici una, sau mai degrabă există o asemenea învălmășeală și dezordine de imagini încât nici o direcție nu răsare din ele.

Intellectualii, a căror funcție ar fi să lămurească această situație, își petrec timpul proclamând că totul este relativ, sau ceva cu același efect, sau tratează problemele de etică cu un cinism netulburat.

Voi da un exemplu la care am făcute deja referire mai sus. Este important pentru că vine de la unul din cei mai influenți oameni ai timpurilor noastre, regretatul Lord Keynes. „Pentru cel puțin încă o sută de ani“, scria el „trebuie să ne spunem nouă înșine și tuturor celorlalți că dreptul e rău și răul e drept; pentru că răul este folositor iar dreptul nu e. Avariția, camăta și precauția trebuie să fie zeii noștri pentru încă un timp“

Când oameni grandioși și măreți vorbesc așa, nu putem fi surprinși că apare o anumită confuzie între drept și rău ce duce la vorbe în doi peri, atât timp cât lucrurile sunt liniștite, și la crimă, când devin un pic prea exaltate. Faptul că avariția, camăta și precauția (ca securitate economică) ar trebui să fie zeii noștri a fost pentru Keynes doar o idee strălucită: cu siguranță a avut zei mai nobili. Dar ideile sunt cele mai puternice lucruri de pe pământ și nu este o exagerare să spunem că până acum zeii pe care el i-a recomandat au fost deja așezați pe tron.

În etică, la fel ca în multe alte domenii, am abandonat cu indiferență intenționată marea noastră moștenire creștină clasică. Am degradat chiar și cuvintele fără de care discursurile etice nu pot avea loc, cuvinte ca virtute, dragoste, moderație. Ca rezultat, suntem total ignoranți, total needucați în privința celui mai important subiect dintre toate subiectele imaginabile. Nu avem nici o idee cu care să gândim și drept urmare suntem mult prea pregătiți să credem că etica este un loc unde gânditul nu aduce nimic bun.

Cine mai știe astăzi ceva despre cele șapte păcate capitale, sau despre cele patru virtuți cardinale? Cine le mai poate numi, măcar? Și dacă aceste idei venerabile și vechi sunt considerate nedemne de a ne preocupa, ce alte noi idei le-au luat locul? Ce va lua locul metafizicii distrugătoare a vieții și sufletului pe care am moștenit-o din secolul al XIX-lea? Sarcina generației noastre, nu am nici o îndoială, este cea a reconstrucției metafizice. Nu este ca și cum ar trebui să inventăm ceva nou; în același timp nu este suficient de bine să ne întoarcem doar la vechile formulări. Sarcina noastră - și sarcina întregii educații - este să înțelegem lumea prezentă, lumea în care trăim și facem alegeri.

Problemele educației sunt doar reflexii ale celor mai adânci probleme ale timpurilor noastre. Ele nu pot fi rezolvate prin organizare, administrare, sau prin cheltuirea de bani, deși importanța acestor aspecte nu poate fi negată. Suferim de o boală metafizică și *vindecarea trebuie să fie* de asemenea metafizică. Educația care eșuează să clarifice convingerile noastre centrale este doar antrenament sau complacere. Întrucât convingerile noastre centrale sunt tulburate și, atâta timp cât prezenta dispoziție antimetafizică persistă, dezordinea va continua să crească.

Educația, departe de a reprezenta cea mai bună resursă a omului, va deveni un agent de distrugere, în concordanță cu principiul *corruptio optimi pessima*¹³.

13 Corupția celor de sus este cea mai rea dintre toate. [TEI]

ȘAPTE

Utilizarea adecvată a pământului

Dintre resursele materiale, cea mai importantă, fără îndoială, este pământul. Studiați felul în care o societate își utilizează pământul și veți ajunge la o concluzie clară despre care va fi viitorul acesteia. Pământul susține solul și solul susține o imensă varietate de ființe vii, inclusiv omul. În 1955, Tom Dale și Vernon Gill Carter, amândoi ecologiști cu vastă experiență, au publicat o carte numită „Solul și civilizația”. Nu pot deservi mai bine scopul acestui capitol decât citând câteva din paragrafele lor de început:

„Omul civilizat a fost aproape întotdeauna capabil să fie stăpânul propriului mediu, temporar. Problemele sale fundamentale au venit din iluzia conform căreia stăpânirea sa temporară, era permanentă. S-a văzut pe sine ca „stăpân al lumii”, în timp ce eșua în a înțelege pe deplin legile fundamentale ale naturii.”

„Omul, civilizat sau sălbatic, este un copil al naturii - el nu este stăpânul naturii. El trebuie să-și alinieze acțiunile la legile naturale dacă dorește să-și mențină dominanța asupra mediului înconjurător. Când încearcă să se sustragă legilor naturii, de obicei distruge mediul natural care îl susține. Și, când mediul său se deteriorează rapid, civilizația lui se află în declin.”

„Cineva a oferit o scurtă descriere a istoriei spunând că «omul civilizat a mărșăluit pe fața Pământului lăsând în urma sa deșert». Această afirmație ar putea fi o exagerare, dar nu este lipsită de bază. Omul civilizat a degradat cea mare parte a terenurilor pe care a trăit mai mult timp. Acesta este principalul motiv pentru care civilizațiile în dezvoltare s-au mutat dintr-un loc în altul. A fost principala cauză a declinului civilizațiilor sale în cele mai vechi regiuni ocupate permanent. A fost factorul dominant în determinarea tuturor direcțiilor istoriei.”

„Arareori istoricii au remarcat importanța utilizării pământului. Se pare că nu recunosc că destinele celor mai multe imperii și civilizații umane au fost puternic determinate de felul în care a fost folosit pământul. Deși recunosc influența mediului asupra istoriei, nu reușesc să remarce că de obicei omul și-a schimbat sau și-a distrus mediul.”

„Cum și-a deteriorat omul civilizat mediul care îi era favorabil? A făcut-o în principal prădând sau distrugând resursele naturale. A tăiat sau ars cea mai mare parte a lemnului utilizabil de pe dealurile și văile împădurite. A pășunat excesiv și a dezgolit pășunile pe care și-a hrănit turmele. A omorât cea mai mare parte a animalelor sălbatice și mare parte din pești și alte viețuitoare acvatice. A permis eroziunii să-i prădeze terenul fermei de humusul productiv. A permis solului erodat să colmateze pâraiele, să umple rezervoarele, canalele de irigații și porturile cu aluviuni. În multe cazuri, a folosit și risipit cea mai mare parte a metalelor ușor de extras sau a altor minerale necesare. Apoi civilizația sa s-a prăbușit în mijlocul jefuirii propriiei creații sau s-a mutat pe un alt teritoriu. Au fost între zece și treizeci de civilizații diferite care s-au succedat pe acest drum al ruinei (numărul depinde de cine a clasificat civilizațiile).”

Se pare că „problema ecologică” nu este atât de nouă pe cât de frecvent este făcută să pară așa. Și totuși există două diferențe decisive: pământul este acum mult mai dens populat decât era în trecut și, în general vorbind, nu mai există tărâmurii noi pentru strămutare; rata schimbărilor s-a accelerat enorm, în special pe parcursul ultimului sfert de secol.

Cu toate acestea, credința dominantă din zilele noastre încă este aceea că, orice s-a întâmplat cu civilizațiile anterioare, propria noastră civilizație modernă occidentală s-a emancipat de dependența față de natură. O voce reprezentativă este cea a lui Eugene Rabinowitch, editor șef al *„Bulletin of Atomic Scientists”*. „Singurele animale” spunea el (în ziarul The Times în 29 aprilie 1972), „a căror dispariție ar putea amenința viabilitatea ecologică a omului pe Pământ sunt bacteriile care se găsesc în mod natural în corpurile noastre. Pentru restul, nu există nici o dovadă convingătoare că umanitatea nu ar putea supraviețui chiar ca singura specie de animale de pe Pământ! Dacă ar putea fi dezvoltate modalități economice de sintetizare a hranei din materiale brute anorganice - ceea ce este probabil să se întâmple mai devreme sau mai târziu - omul ar putea deveni independent chiar și față de plante, de care acum depinde ca sursă de hrană.”

Eu, personal - și, bănuiesc, marea majoritate a umanității - m-aș cutremura la ideea unui habitat fără animale și plante. Dar milioane de locuitori ai „junglei urbane” din New York, Londra sau Tokyo au crescut și și-au petrecut întreaga viață în habitate practic „azotice” (excluzând șobolanii, șoarecii, gândacii și alte specii atât de respingătoare) și au supraviețuit.

Eugene Rabinowitch, evident, consideră cele de mai sus afirmații „justificabile rațional”. El deplânge faptul că multe lucruri „rațional nejustificabile” au fost scrise în ultimii ani - unele de reputați oameni de știință - despre sacralitatea ecosistemelor naturale, stabilitatea lor inerentă și pericolul interferenței umane cu acestea”. Ce este „rațional” și ce este „sacru”? Este omul stăpânul naturii sau este progenitura sa? Dacă devine „economic” să sintetizăm mâncarea din materiale anorganice - „ceea ce este probabil să se întâmple mai devreme sau mai târziu” - dacă devenim independenți față de plante, conexiunea dintre sol și civilizație va fi ruptă. Sau nu va fi?

Aceste întrebări sugerează că „utilizarea rațională a pământului” prezintă, nu o problemă tehnică, nici economică, ci în principal o problemă metafizică. Problema, evident, aparține unui nivel mai înalt de gândire rațională decât cea reprezentată de ultimele două citate.

Întotdeauna există unele lucruri care le facem pentru ele însele, și sunt alte lucruri care le facem cu alt scop. Una din cele mai importante sarcini pentru orice societate este să facă distincția dintre scopuri și mijloacele pentru a atinge aceste scopuri și să aibă un fel de viziune coerentă și o înțelegere asupra acestora. Este pământul doar un mijloc de producție sau este ceva mai mult, ceva care este un scop în sine? Și atunci când spun „pământ”, includ și creaturile de pe suprafața lui.

Tot ce facem doar de dragul artei nu se supune calculelor utilitare. De exemplu, cei mai mulți dintre noi încercăm să ne menținem cât de cât curați. De ce? Doar pentru motive de igienă? Nu, aspectul igienic este secundar; recunoaștem curățenia ca valoare prin ea însăși.

Nu îi calculăm valoarea; calculul economic, pur și simplu nu intră în ecuație. Ar putea fi argumentat că a te spăla este neeconomic: costă timp și bani nu produce nimic, decât curățenie. Sunt multe activități care sunt total neeconomice, dar care sunt desfășurate de dragul lor. Economiiștii au un mod simplu de a le trata: ei împart activitățile umane în „producție” și „consum”. Tot ce facem sub titulatura „producție” este supus calculului economic și tot ce facem sub titulatura „consum” nu este. Dar viața reală este foarte refractară față de astfel de clasificări, deoarece omul-producător și omul-consumator este de fapt aceeași persoană, care întotdeauna produce și consumă în același timp.

Chiar și un muncitor în fabrica sa consumă anumite „facilități”, denumite în mod normal condiții de muncă și, când nu sunt oferite suficiente „facilități”, acesta nu poate, sau refuză să-și continue activitatea. Și chiar și despre individul care consumă apă și săpun se poate spune că produce curățenie. Producem pentru a ne permite anumite facilități și confort ca și „consumatori”. Dacă, totuși, cineva ar solicita aceleași facilități în timp ce este angajat în „producție”, i s-ar spune că este neeconomic, că ar fi inefficient și că societatea nu-și permite o asemenea ineficiență. Cu alte cuvinte, totul depinde dacă este făcut de omul-producător sau omul-consumator. Dacă omul-producător călătorește la clasa întâi, sau folosește o mașină luxoasă, se numește risipă de bani; dar dacă același om aflat în cealaltă încarnare ca om-consumator se comportă la fel, este considerat a fi semn al unui înalt standard de viață.

Nicăieri nu e mai evidentă această dihotomie decât în conexiune cu utilizarea pământului. Fermierul este considerat doar ca un producător care trebuie să-și reducă costurile și să crească eficiența cu toate dispozitivele posibile, chiar dacă astfel distruge – pentru omul-consumator – sănătatea solului și frumusețea peisajului, și chiar dacă efectul final este depopularea pământului și suprapopularea orașelor. Există fermieri la scară mare, horticultori, producători alimentari și cultivatori de fructe care nici nu se gândesc să consume din propriile produse; „din fericire”, spun ei, „avem suficienți bani să ne permitem să cumpărăm produse cultivate organic, fără utilizarea de otrăvuri”. Când sunt întrebați de ce nu aderă și ei la metodele organice și nu evită utilizarea de substanțe nocive, răspund că nu-și permit să o facă.

Ceea ce omul-producător își permite, este una; ceea ce omul-consumator își poate permite, este alta. Dar devreme ce amândoi sunt una și aceeași persoană, întrebarea legată de ceea ce omul – sau societatea – își poate permite cu adevărat provoacă o interminabilă confuzie. Nu se poate scăpa din această confuzie atâta vreme cât pământul și creaturile de pe suprafața sa nu sunt privite decât ca „factori de producție”. Sunt, desigur, factori ai producției, e adevărat, mijloace pentru atingerea scopurilor, dar această natură a lor este cea secundară, nu primară. Înainte de toate, sunt scopuri intrinseci; sunt meta-economice, și deci, este justificabil rațional să spunem, să afirmăm că ele sunt sacre într-un anumit sens. Nu omul le-a creat și este irațional ca el să trateze lucrurile pe care nu le-a făcut și pe care nu le poate recrea odată ce le-a stricat, în aceeași manieră și spirit cu care îi este convenit să trateze lucrurile făcute de el.

Animalele superioare au valoare economică datorită utilității lor; dar au o valoare meta-economică prin ele însele. Dacă am o mașină, un obiect creat de om, aș putea să legitimi-

mez argumentul că cea mai bună modalitate de a mă folosi de aceasta este ca niciodată să nu mă preocup de întreținerea ei și doar să o utilizez până la epuizare. Într-adevăr, aș fi putut calcula că aceasta este cea mai economică modalitate de folosire. În cazul în care calculele sunt corecte, nimeni nu mă poate critica pentru că acționez în consecință, pentru că nu este nimic sacru la un obiect creat de om, ca o mașină. Dar dacă dețin un animal - fie că e un vițel sau o găină – o creatură, vie, cu simțuri, îmi este permis să o tratez doar ca o utilitate? Îmi este permis să o folosesc până la epuizare?

Este lipsit de importanță să încercăm a răspunde științific acestor întrebări. Sunt întrebări metafizice, nu științifice. Este o greșeală metafizică, aptă să producă cele mai grave consecințe practice, să se pună semnul egal între „mașină” și „animal” din perspectiva utilității lor, nereușind să recunoască cea mai fundamentală diferență dintre ele, aceea a „nivelului de existență”. O epocă nereligioasă privește cu amuzament disprețuitor la afirmațiile sfinte cu care religia i-a ajutat pe înaintașii noștri să aprecieze adevărurile metafizice. „Și Dumnezeu Tatăl a luat omul și l-a așezat în Grădina Raiului” – nu fără temei, ci pentru ca „să o lucreze și să o păstreze”. „Și de asemenea i-a dat omului stăpânire asupra peștilor din mări și păsărilor din cer, și asupra creaturilor care umblă pe pământ.” Când a făcut „creaturile pământului după chipul său, și vitele după chipul lor și tot ce se târa pe pământ după chipul său”, El a văzut că este „bine”. Dar când a văzut tot ce a făcut, întreaga biosferă, cum o numim astăzi, „iată, era foarte bine”.

Omul, cea mai evoluată dintre creaturile Sale, i-a fost dată „stăpânirea”, nu dreptul de a tiraniza, ruina și extermina. Nu are sens să vorbim despre demnitatea umană fără să acceptăm faptul că „noblesse oblige”¹⁴. Pentru om, a se pune într-o relație nedreaptă cu animalele, și mai ales cu cele domesticite de el, a fost întotdeauna, în toate tradițiile, considerat un lucru oribil și periculos. Nu au fost oameni înțelepți sau sfinți în istoria noastră sau oricare alta care să fie cruzi cu animalele sau care le-au considerat nimic altceva decât obiecte utile și nenumărate sunt legende și poveștile care leagă sfințenia și de asemenea fericirea cu o bunăvoință iubitoare față de creaturile inferioare.

Este interesant de observat că omului modern îi este spus, în numele științei, că el nu este nimic altceva decât o maimuță dezgolită sau chiar o accidentală colocare a atomilor. „Acum putem defini omul”, spune profesorul Joshua Lederberg. „Cel puțin genotipic, el este un metru și optzeci de centimetri de secvență moleculară de atomi de carbon, hidrogen, oxigen, azot și fosfor”. Cum omul modern se percepe pe sine ca fiind atât de „umil”, se gândește la animalele care-i servesc nevoile într-o manieră și mai „umilă” și le tratează de parcă ar fi mașini. Alți oameni, mai puțin sofisticăți – sau mai puțin depravați? – adoptă o altă atitudine. Așa cum H. Fielding Hall relatează din Birmania: „Pentru el (birmanezul) oamenii sunt oameni, și animalele sunt animale, și omul e de departe superior. Dar el nu deduce din asta că superioritatea umană îi permite să abuzeze sau să omoare animalele. Este exact pe dos. Pentru că omul este atât de superior animalelor, el poate și trebuie să acorde cea mai mare grijă, să simtă pentru ele cea mai mare compasiune, să fie bun cu ele în toate privințele. Moto-ul birmanezului ar trebui să fie *noblesse oblige*. El știe sensul, dar nu cunoaște Cuvintele”.

¹⁴ noblețea obligă – veche expresie provenind din limba franceză, al cărei sens actual este că noblețea de spirit sau de caracter obligă la comportament adecvat [TEI]

În Pilde citim că omul drept poartă de grijă animalelor sale, dar inima celui rău e fără milă, și St. Thomas Aquinas scria: „Este evident că dacă un om manifestă o afecțiune plină de compasiune față de animale, este cu atât mai mult dispus să simtă compasiune față de semenii săi“. Nimeni nu și-a pus vreodată întrebarea dacă i s-ar putea cere să trăiască în concordanță cu aceste convingeri. La nivelul valorilor, al scopurilor în sine, nu se pune problema de „a își putea permite“.

Ceea ce se aplică animalelor de pe pământ se aplică, egal și fără vreo suspiciune de sentimentalisme, pământului însuși. Deși ignoranța și lăcomia au distrus în mod repetat fertilitatea solului, la așa un nivel încât civilizațiile s-au prăbușit, nu au existat învățături tradiționale să nu fi recunoscut valoarea meta-economică și semnificația afirmației „pământul generos“. Și acolo unde au fost aceste ascultate învățăminte, nu doar agricultura, ci și alți factori ai civilizației au atins sănătatea și deplinătatea.

Dimpotrivă, acolo unde oamenii și-au imaginat că nu-și pot „permite“ să le pese de sol și să lucreze cu natura, în loc să lucreze împotiva ei, îmbolnăvirea solului rezultată a îmbolnăvit invariabil și ceilalți factori ai civilizației. Astăzi, principalul pericol pentru sol, și ca atare nu doar pentru agricultură, ci pentru civilizație ca un întreg, răsare dinspre orașe – hotărârea omului de a aplica agriculturii principiile industriei. Nu poate fi găsit un reprezentant mai tipic al acestei tendințe decât Doctor Sicco I. Mansholt, care, ca vicepreședinte al Comunității Economice Europene, a lansat Planul Mansholt pentru agricultura europeană. El crede că fermierii sunt „un grup care încă nu a înțeles schimbările rapide din societate“. Cei mai mulți dintre ei ar trebui să renunțe la agricultură și să devină muncitori industriali în oraș, pentru că „muncitorii din fabrici, de pe șantiere și cei din slujbe administrative, au deja săptămâna de lucru de cinci zile și două săptămâni de vacanță anual. În curând vor avea săptămâna de lucru de patru zile și patru săptămâni de vacanță anual. Pe când fermierul este condamnat să lucreze șapte zile pe săptămână pentru că vita care funcționează cinci zile pe săptămână încă nu a fost inventată, și el nu are parte de vacanță deloc“.

Planul Mansholt, ca atare, este proiectat astfel încât să obțină, cât de repede este ome-nește posibil, amalgamarea mai multor ferme mici, de familie, în unități agricole mari con-duse la fel ca fabricile și o rată maximă de reducere a populației comunităților agricole. Vor fi acordate ajutoare „pentru a permite atât fermierilor vârstnici cât și celor tineri să părăsească agricultura“.

În discuțiile legate de Planul Mansholt, se face referire în general la agricultură în ge-neral ca fiind una din „industriile“ Europei. Se ridică întrebarea dacă agricultura este, de fapt, o industrie, sau ar putea fi ceva esențial diferit. Deloc surprinzător, aceasta fiind o în-trebare metafizică – sau meta-economică - nu este niciodată analizată de către economiști.

Acum, „principiul“ fundamental al agriculturii este că ea are de-a face cu viața, cu sub-stanțe vii. Produsele sale sunt rezultatul proceselor vieții, și mijloacele sale de producție sunt constituite de solul viu. Un centimetru cub de sol fertil conține miliarde de organisme vii, a căror explorare completă depășește capacitățile umane. Pe de altă parte, „principiul“ fundamental al industriei moderne este că lucrează cu procese create de om care funcționea-

ză corect doar aplicate dispozitivelor umane, materialelor fără viață. Idealul industriei este eliminarea substanțelor vii. Materialele create om sunt preferabile celor naturale, pentru că le putem face pe măsură astfel încât să răspundă perfect controlului calității. Mașinile create de om funcționează mai fiabil și mai previzibil decât o fac substanțele vii, inclusiv omul. Idealul industriei e să elimine factorul viu, incluzând și factorul uman, și să lase procesul producției în seama mașinilor.

Așa cum Alfred North Withehead definea viața ca „o ofensivă direcționată împotriva mecanismului repetitiv al universului“, la fel putem defini industria modernă ca „o ofensivă împotriva imprevizibilității, lipsei de punctualitate, nesupunerii și capriciozității naturii vii, inclusiv a omului“. Cu alte cuvinte, nu există nici o îndoială că „principiile“ fundamentale ale agriculturii și industriei, departe de a fi reciproc compatibile, sunt în opoziție.

Viața reală constă în tensiunile produse de incompatibilitatea contrariilor, fiind nevoie de fiecare, și așa cum viața ar fi fără sens fără moarte, la fel agricultura ar fi lipsită de sens fără industrie. Rămâne adevărat, totuși, că agricultura primează, pe când industria este secundară, ceea ce înseamnă ca viața umană poate continua fără industrie, dar nu și fără agricultură. Cu toate acestea, viața umană la nivelul civilizației cere echilibrarea celor două principii și acest echilibru este inevitabil distrus când oamenii nu reușesc să înțeleagă diferența esențială dintre agricultură și industrie - o diferență la fel de mare ca aceea dintre viață și moarte - și încearcă să trateze agricultura doar ca pe o altă industrie.

Argumentul este, desigur, unul familiar. A fost punctat succint de un grup de experți recunoscuți internațional, în *A Future for European Agriculture*¹⁵: „Diferitele părți ale lumii dețin avantaje foarte diferite pentru producerea de anumite produse, depinzând de diferențele de climat, de calitatea solului și de prețul mâinii de lucru. Toate țările ar avea de câștigat dintr-o divizare a muncii care le-ar permite să-și concentreze producția pe cele mai productive operațiuni agricole. Rezultatele ar fi atât un venit mai mare pentru agricultură cât și costuri mai reduse pentru întreaga economie, în special pentru industrie. Nu poate fi găsită nici o justificare fundamentală pentru protecționismul agricol“.

Dacă așa ar sta lucrurile, ar fi total de neînțeles de ce protecționismul agricol, de-a lungul istoriei, a fost regula, nu excepția. De ce sunt cele mai multe țări, de cele mai multe ori, refractare să câștige aceste splendide recompense printr-o rețetă atât de simplă? Tocmai pentru în „operațiunile agricole“ sunt implicate mai multe lucruri decât producția de venituri și reducerea costurilor; este implicată întreaga relație dintre om și natură, întregul stil de viață al unei societăți, sănătatea, fericirea și armonia omului, precum și frumusețea habitatului său. Dacă toate aceste lucruri sunt lăsate la o parte de considerațiile experților, omul însuși este lăsat pe dinafară – chiar dacă experții încearcă să-l introducă, așa cum era, după eveniment, pledând că comunitățile ar trebui să plătească pentru „consecințele sociale“ ale politicilor lor.

Planul Mansholt, spun experții, „reprezintă o inițiativă curajoasă. Se bazează pe acceptarea unui principiu fundamental: venitul din agricultură poate fi menținut atâta vreme cât

15 Un viitor pentru agricultura europeană [TEI]

reducerea populației agrare este accelerată și dacă fermele ating rapid o dimensiune viabilă economic.“ Sau din nou: „Agricultura, cel puțin în Europa, este în esență direcționată către producția de hrană. Este bine cunoscut că cererea de hrană crește, relativ încet, cu creșterea venitului real. Aceasta face ca totalul veniturilor din agricultură să crească mai greu în comparație cu veniturile din industrie; este posibil să se mențină aceeași rată a creșterii veniturilor pe persoană doar dacă există o rată adecvată a scăderii numărului de persoane angajate în agricultură“... „Concluzia pare inevitabilă: în circumstanțe care sunt normale în alte țări avansate, comunitatea ar fi capabilă să-și satisfacă propriile nevoi cu doar o treime din fermierii care există acum“.

Nici o excepție serioasă nu poate fi făcută la aceste afirmații dacă adoptăm – așa cum experții au adoptat – poziția metafizică a celui mai crud materialism, pentru care costurile financiare și veniturile financiare sunt criteriul esențial și determinant al acțiunilor umane, iar lumea vie nu are nici o semnificație dincolo de cea de carieră de exploatat. Într-o perspectivă mai largă, pământul este văzut ca o resursă inestimabilă față de care este datoria omului să o „prețuiască și să o păstreze“. Putem spune că administrarea pământului de către om trebuie să fie în principal orientată spre trei țeluri – sănătate, frumusețe și permanență. Cel de-al patrulea țel - singurul acceptat de experți - productivitatea, va fi atunci obținut aproape ca un efect secundar.

Materialismul crud vede agricultura ca „esențial direcționată către producția de hrană.“ Dintr-o perspectivă mai largă, agricultura trebuie să îndeplinească cel puțin trei sarcini:

- să păstreze contactul omului cu natura vie, din care el este și rămâne o parte foarte vulnerabilă;
- să umanizeze și să înnobileze habitatul uman; și
- să furnizeze hrana și alte materiale necesare unei vieți corespunzătoare.

Nu cred că o civilizație care recunoaște doar cea de-a treia sarcină, pe care o urmărește cu atâta cruzime și violență încât celelalte două sarcini nu sunt doar ignorate, ci contracarate sistematic, are vreo șansă la supraviețuirea pe termen lung. Astăzi, suntem mândri că proporția persoanelor angajate în agricultură a scăzut la nivele foarte joase și continuă să scadă. Marea Britanie produce în jur de 60% din necesarul său de hrană în timp ce doar 3% din populația activă lucrează în ferme. În Statele Unite, 27% din muncitorii țării lucrau în ferme la sfârșitul Primului Război Mondial și 14% la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial; estimarea pentru 1971 arată doar 4,4 %. Acest declin în proporția lucrătorilor agricoli este asociat în general cu părăsirea masivă a terenului și înflorirea orașelor.

În același timp, citându-l pe Lewis Herber:

„Viața metropolitană clachează psihologic, economic și biologic. Milioane de oameni au conștientizat această depreciere alegând să plece, și-au adunat bunurile și s-au dus. Chiar dacă nu au reușit să își taie legăturile cu metropola, cel puțin au încercat. Ca simptom social efortul este plin de semnificații.“

În vastele orașe moderne, spune domnul Herber, locuitorul urban este mai izolat decât erau strămoșii săi în regiunile rurale. „Omul citadin într-o metropolă modernă a atins un nivel de anonimitate, atomizare socială și izolare spirituală care practic este fără precedent în istoria umanității“.

Așadar ce face? Încearcă să ajungă în suburbii și devine navetist. Deoarece cultura rurală a dispărut, locuitorii ruralului părăsesc satul și, pentru că zona metropolitană decade, orașenii părăsesc orașul. Conform dr. Mansholt „Nimeni nu își permite luxul de a nu acționa economic“, cu rezultatul că peste tot viața tinde să devină intolerabilă pentru toată lumea, cu excepția celor foarte bogați.

Sunt de acord cu aserțiunea domnului Herbert că „reconcilierea omului cu lumea naturală nu este doar dezirabilă, ci a devenit o necesitate“. Și acest deziderat nu poate fi atins prin turism, vizitarea locurilor turistice, sau alte activități de petrecere a timpului liber, ci numai prin schimbarea structurii agriculturii într-o direcție exact opusă aceleia propusă de dr. Mansholt și susținută de experții citați mai sus: în loc să căutăm modalități de accelerare a deplasării dinspre agricultură, ar trebui să căutăm politici de reconstrucție a culturii rurale, să deschidem terenul pentru ocupații rentabile pentru un mai mare număr de oameni, fie că sunt cu normă întreagă sau jumătate de normă, și să orientăm toate acțiunile noastre asupra pământului spre atingerea idealului triplu de sănătate, frumusețe și permanență.

Structura socială a agriculturii, care a fost produsă de (și își obține justificarea din) mecanizarea la scară mare și chimizarea puternică, face imposibilă menținerea omului în contact real cu natura vie; de fapt, susține cele mai periculoase tendințe moderne de alienare, violență și distrugere a mediului. Sănătatea, frumusețea și permanența sunt cu greu subiecte respectabile de discuție, și acesta nu este decât un alt exemplu de desconsiderare a valorilor umane – ceea ce înseamnă o desconsiderare a omului – care inevitabil rezultă din idolatrizarea economismului.

Dacă „frumusețea este splendoarea adevărului“, agricultura nu își poate îndeplini cea de-a doua sarcină, aceea de a umaniza și înnobila habitatul extins al omului, decât dacă aderă asiduu și cu exactitate la adevărurile revelate de procesele vii ale naturii. Unul dintre ele este legea returnării; altul este diversificarea – opusul oricărui fel de monocultură; altul e descentralizarea, așa încât se pot găsi utilizări chiar și resurselor inferioare care nu ar fi niciodată rațional să fie transportate pe distanțe lungi. Aici, din nou, tendința lucrurilor și părerile experților sunt exact în direcția opusă – către industrializare și depersonalizarea agriculturii, către concentrare, specializare, și către orice gen de risipă materială care promite să reducă munca.

Ca rezultat, habitatul extins al omului, departe de a fi umanizat și înnobilit de activitățile agricole umane, devine standardizat, trist și chiar degradat până la urâtenie. Toate acestea fiind înfăptuite deoarece omul-producător nu-și poate permite „luxul de a nu acționa economic“, și iată că nu poate produce „luxurile“ foarte necesare – ca sănătatea, frumusețea și permanența – pe care omul-consumator și le dorește mai mult ca orice. Ar costa prea mult; și cu cât ajungem mai bogați, cu atât ne „permitted“ mai puține.

Experții anterior menționați calculează că „povara” susținerii agriculturii în Comunitatea celor șase se apropie de 3% din produsul intern brut, o sumă pe care ei o consideră „departe de a fi neglijabilă”. Cu o creștere anuală de 3% din produsul intern brut, s-ar putea crede ca o astfel de „povară” ar putea fi dusă fără dificultate: dar experții subliniază că „resursele naționale sunt în mare parte dedicate consumului personal, investițiilor și serviciilor publice. Folosind o parte atât de mare din resurse ca să subvenționeze întreprinderi falimentare, fie în agricultură sau industrie, Comunitatea face în avans îmbunătățirile necesare în aceste domenii.”

Nimic nu poate fi mai clar. Dacă agricultura nu produce venituri, este doar o „întreprindere în declin”. De ce să o susții? Nu sunt „îmbunătățiri necesare” în ce privește pământul, doar în ce privește veniturile fermierilor, și acestea pot fi obținute dacă sunt mai puțini fermieri. Aceasta este filosofia orășeanului, alienat față de natură, promovând propria scară de valori argumentând în termeni economici că nu ne „permitem” altceva.

De fapt orice societate își poate permite să aibă grijă de pământul său, să-l mențină mereu sănătos și frumos. Nu există dificultăți, nici o lipsă de cunoștințe relevante. Nu este nevoie să fie consultați experți economici când întrebarea este o prioritate. Acum știm prea multe despre ecologie pentru a putea avea vreo scuză pentru multitudinea de abuzuri care au loc în acest moment în administrarea terenului, a animalelor, în depozitarea hranei, prelucrarea hranei și urbanizarea fără câpătâi. Dacă permitem toate acestea, nu este datorită sărăciei, nu pentru că nu ne-am putea permite să le oprim; este datorită faptului că noi, ca societate, nu avem o bază solidă de credințe în nici o valoare meta-economică, și unde nu există astfel de credință calculul economic domină. Aceasta este oarecum inevitabil.

Cum ar putea fi altfel? Natura, se spune, detestă goliciunea și, când „spațiul spiritual” disponibil nu este umplut cu o motivație superioară, va fi în mod necesar umplut cu ceva inferior – de mica, meschina atitudine calculată față de viață ce este raționalizată în calculul economic. Nu am nici o îndoială că o atitudine crudă față de pământ și animalele de pe acesta este legată de, și este un simptom al multor alte atitudini, cum sunt cele ce produc fanatismul schimbărilor rapide și o fascinație față de noutățile tehnice, organizaționale, chimice, biologice, și așa mai departe, care insistă în aplicarea lor cu mult înainte să cunoască efectele pe termen lung, sau măcar să înțeleagă care ar putea fi acestea. În întrebarea simplă despre cum tratăm pământul, care, alături de oameni, este cea mai prețioasă resursă a noastră, întregul nostru mod de *viață este implicat* și, înainte ca politicile referitoare la pământ să fie cu adevărat schimbate, va fi nevoie de o mare schimbare filosofică, *fără să mai spunem* de cea religioasă.

Problema nu este ce ne permitem, ci pe ce alegem să ne cheltuim banii. Dacă ne-am putea *întoarce la o recunoaștere* generoasă a valorilor meta-economice, peisajele noastre ar deveni sănătoase și frumoase din nou și oamenii și-ar recâștiga demnitatea de om, care *știe că este superior* animalului dar care nu uită niciodată că *noblesse oblige*.

OPT

Resurse pentru industrie

Cel mai frapant lucru la industria modernă este că necesită atât de multe ca să realizeze atât de puțin. Industria modernă pare să fie ineficientă la un nivel care depășește puterea imaginației. Drept urmare această ineficiență rămâne neobservată.

Fără îndoială că Statele Unite ale Americii sunt acum țara cea mai avansată industrial. Cu o populație de aproape 207 milioane, conține circa 5-6 procente din omenire; cu o densitate de aproximativ 22 locuitori pe kilometru pătrat, fiind situată în întregime în zona temperată nordică, este una din cele mai slab populate regiuni din lume. S-a calculat că dacă întreaga populație a lumii ar fi așezată în Statele Unite, densitatea populației s-ar apropia de cea a Angliei din prezent. S-ar putea crede că este o comparație „nedreaptă”; dar dacă luăm Regatul Unit ca întreg, descoperim o densitate a populației care este de zece ori mai mare decât a Statelor Unite (ceea ce înseamnă că Statele Unite ar putea susține mai mult de jumătate din populația lumii prezente înainte să atingă o densitate egală cu cea aflată în prezent în Regatul Unit) și sunt multe alte țări industrializate unde densitățile sunt și mai ridicate.

Luând Europa ca întreg, excluzând URSS-ul, găsim o densitate a populației de 937 persoane pe kilometru pătrat, sau de 4, 25 ori mai mare decât cea din Statele Unite ale Americii. Nu se poate spune, deci, că - relativ vorbind - Statele Unite ar fi dezavantajate având prea mulți oameni și prea puțin spațiu. Nici nu se poate spune că teritoriul Statelor Unite este slab înzestrat cu resurse naturale. Dimpotrivă, în toată istoria omenirii nu a existat vreun teritoriu vast care să fi fost vreodată deschis și care să aibă mai multe resurse minunate și excelente și deși multe au fost exploatate și distruse de atunci, acest fapt încă rămâne valabil și astăzi.

De asemenea, sistemul industrial al Statelor Unite nu poate supraviețui doar cu resursele interne și de aceea trebuie să-și extindă tentaculele în jurul lumii pentru a-și asigura necesarul de materii prime. Cele 5-6 procente din populația lumii care trăiesc în Statele Unite necesită circa 40% din resursele primare ale lumii pentru a funcționa normal. De câte ori se fac estimări cu privire la următorii zece, douăzeci, sau treizeci de ani, mesajul care rezultă, este cel a dependenței tot mai mari a economiei Statelor Unite de materia primă și combustibilii din exterior. Consiliul Național al Petrolului, de exemplu, calculează că în 1985 Statele Unite vor trebui să-și asigure 57% din necesarul total de petrol din importuri, care va ajunge - la 800 milioane de tone - importul total de petrol pe care vestul Europei și Japonia îl obțin în prezent din Orientul Mijlociu și Africa.

Un sistem industrial care folosește 40% din resursele primare ale lumii pentru a servi mai puțin de 6% din populația globului ar putea fi numit eficient doar dacă ar fi obținut succese răsunătoare în ce privește fericirea umană, bunăstarea, cultura, pacea și armonia. Nu trebuie să insist asupra faptului că sistemul american nu reușește să facă acest lucru, nici că nu sunt șanse că ar putea face așa ceva decât dacă atinge o rată mai mare în creșterea

producției, asociată, așa cum se cuvine, cu o cerere și mai ridicată asupra resurselor finite ale lumii.

Profesorul Waiter Heller, fostul președinte al Council of Aluminium Economic Advisers¹⁶ al președintelui Statelor Unite, reflectă fără îndoială opinia celor mai mulți economiști moderni când și-a expus punctul de vedere:

„Avem nevoie de expansiune pentru a îndeplini aspirațiile națiunii noastre. Într-o economie cu înaltă creștere și deplin angajată, ai o șansă mai bună să eliberezi resursele publice și private să lupte în bătălia contra poluării pământului, apei, aerului și poluării sonore decât într-o economie cu creștere lentă.“

„Nu pot concepe „ spune el, „o economie de succes fără creștere“. Dar dacă economia Statelor Unite nu poate fi concepută a avea succes fără viitoare creșteri rapide și dacă acea creștere depinde de abilitatea de a atrage tot mai multe resurse din restul lumii, cum rămâne cu restul de 94,4% din omenire, care se află până în prezent „în urma“ Americii? Dacă este nevoie de o economie cu o rată ridicată de creștere pentru lupta bătălia împotriva poluării, care ea însăși pare să fie rezultatul creșterii economice, ce speranță există să rupem vreodată acest cerc vicios?

În orice caz, întrebarea care trebuie pusă este dacă resursele pământului sunt potrivite pentru dezvoltarea în continuare a unui sistem industrial care consumă atât de mult și realizează atât de puțin. Tot mai multe voci sunt auzite astăzi susținând că nu se poate. Probabil printre cele mai proeminente dintre aceste voci este aceea a unui grup de studiu de la Massachusetts Institute of Technology¹⁷ care a elaborat *The Limits to Growth*¹⁸, un raport pentru proiectul Club of Rome¹⁹ asupra situației neplăcute a omenirii. Raportul conține, printre alte materiale, un tabel interesant care arată toate rezervele globale cunoscute; numărul de ani cât vor mai exista aceste rezerve la actuala rată de consum globală, numărul de ani cât vor mai dura rezervele globale cunoscute cu consumul continuând să crească exponențial; și numărul de ani în care ele vor întâlni consumul în creștere dacă ar fi de cinci ori mai mari decât sunt în acest moment: toate acestea pentru nouăsprezece resurse neregenerabile de importanță vitală pentru societățile industriale. De interes deosebit este ultima coloană a tabelului, care ne arată „Consumul SUA în procente din totalul mondial“. Cifrele sunt după cum urmează:

Aluminiu	42%
Crom	19%
Cărbune	44%
Cobalt	32%
Cupru	33%
Aur	26 %

¹⁶ Consiliul consultanților economici ai aluminiului [TEI]

¹⁷ Institutul pentru tehnologie Massachusetts [TEI]

¹⁸ Limitele creșterii [TEI]

¹⁹ Clubul Romei [TEI]

Fier	28 %
Plumb	25 %
Mangan	14%
Mercur	24 %
Molibden	40%
Gaze naturale	63%
Nichel	38 %
Petrol	33 %
Grupul platinei	31%
Argint	26%
Cositor	24%
Tungsten	22%
Zinc	26%

Doar pentru una sau două din aceste mărfuri producția SUA este suficientă ca să acopere consumul SUA. După ce au fost calculate, sub anumite presupuneri, fiecare dintre aceste resurse vor fi epuizate; autorii și-au oferit concluzia generală, prudent, după cum urmează:

„Date fiind prezentele rate ale consumului de resurse și creșterile preconizate ale acestora, marea majoritate a resurse neregenerabile de importanță curentă vor fi extrem de costisitoare peste 100 de ani.“

De fapt, ei nu cred că a mai rămas atât de mult timp înainte ca industria modernă, „puternic dependentă de o rețea de acorduri internaționale cu țările producătoare pentru furnizarea de materie primă“, ar putea fi confruntată cu crize de proporții nemaiauzite, „la dificila problemă economică a sorții diferitelor industrii după ce rând pe rând, resursele devin prohibitiv de scumpe, se adaugă situația politicii imponderabile legate de relația dintre națiunile producătoare și consumator pe măsură ce resursele rămase devin concentrate în zone tot mai limitate geografic. Recenta naționalizare a minelor din America de Sud și presiunea de succes a Orientului Mijlociu pentru ridicarea prețului petrolului, sugerează că problema politică s-ar putea ridica cu mult înaintea celei economice.“

Poate că a fost folositor, dar nu tocmai esențial, pentru grupul MIT să facă atât de multe calcule elaborate și ipotetice. La final, concluzia grupului derivă din presupunerile lui și nu necesită mai mult decât un simplu act de înțelegere pentru a realiza că o creștere economică infinită a consumului material într-o lume finită este o imposibilitate. Nici nu necesită studierea unor mari cantități de produse, tendințe, bucle de reacție, dinamici ale sistemului și așa mai departe, ca să se ajungă la concluzia că timpul este limitat. Poate a fost folositor să folosească un calculator pentru a obține rezultate pe care orice altă persoană inteligentă le poate obține cu ajutorul câtorva calcule făcute pe spatele unui plic, deoarece lumea modernă

crede în computere și în mulțimea de fapte și disprețuiește simplitatea. Dar este întotdeauna periculos și în mod normal autodepreciativ să încercăm să alungăm demonii la Belzebut, prințul tuturor diavolilor.

Sistemul industrial modern nu este grav amenințat de posibilele lipsuri și prețurile ridicate la majoritatea materialelor cărora studiul MIT le-a devotat atenția într-o pondere așa de mare. Cine poate spune câte astfel de materiale putem încă descoperi în crusta pământului; cât va fi extras, prin metode tot mai ingenioase, înainte să aibă însemnătate discuția despre epuizarea globală; cât am putea câștiga din partea oceanelor; și cât poate fi reciclat? Necesitatea este într-adevăr mama invenției și inventivitatea a industriei, minunat susținută de științele moderne; este puțin probabil să fie învinse pe aceste fronturi. Ar fi fost mai bine pentru promovarea percepției dacă echipa MIT și-ar fi concentrat analiza pe un factor material a cărui disponibilitate este preconditionată de toate celelalte, care nu poate fi reciclat – energia.

Am făcut deja aluzie la problema energiei în capitolele anterioare. Este imposibil să scăpăm de ea. Este imposibil să-i supra accentuăm centralitatea. Se poate spune că energia este pentru lumea mecanică ceea ce conștiința este pentru lumea umană. Dacă energia dispare, totul dispare. Atâta vreme cât există destulă energie primară - la prețuri tolerabile – nu există nici un motiv să credem că obstacolele în ce privește alte materiale primare nu pot fi învinse, fie ocolite. Pe de altă parte, un deficit al energiei primare ar însemna că cererea pentru cele mai multe din produsele primare ar fi atât de redusă încât problema lipsei în ce le privește este greu de crezut să apară.

Cu toate că aceste fapte de bază sunt perfect evidente, nu sunt încă suficient de apreciate. Există încă o tendință, susținută de orientarea excesivă de cantitativă a economiei moderne, să trateze problemele de furnizare a energiei doar ca o altă problemă alături de nenumărate altele – așa cum a făcut, într-adevăr, echipa MIT. Orientarea cantitativă este atât de lipsită de înțelegere calitativă încât chiar și calitatea „ordinii de mărime“ încetează să mai fie apreciată. Și aceasta, de fapt, este una din principalele cauze a lipsei de realism cu care perspectivele rezervelor de energie ale societății industriale moderne sunt în general discutate. Se spune, de exemplu, că, de exemplu, „cărbunele este pe cale să dispară, iar petrolul îi va lua locul“, și, când este subliniat că aceasta înseamnă epuizarea rapidă a tuturor rezervelor de petrol, dovedite și preconizate (adică pe cale să fie descoperite), este afabil susținut că „ne mișcăm rapid către era nucleară“, deci nu este nevoie să ne facem griji pentru nimic, cu atât mai puțin pentru conservarea resurselor de combustibili fosili.

Nenumărate sunt studiile elaborate de agenții naționale și internaționale, comitete, institute de cercetare și așa mai departe care urmăresc să demonstreze cu o vastă varietate de calcule subtile că cererea de cărbune în Europa de Vest decade și va continua să se reducă atât de repede încât singura problemă este cum să scăpăm de mineri cât mai repede. În loc să privească situația ca întreg, ceea ce a fost și încă este foarte previzibil, autorii acestor studii aproape invariabil caută nenumărate părți componente ale întregii situații, niciuna nefiind separat predictibilă, pentru că părțile nu pot fi înțelese decât dacă este înțeles întregul.

Ca să dau un exemplu, un studiu elaborat de European Coal and Steel Community²⁰, întreprins în 1960, a furnizat răspunsuri cantitative precise la aproape orice întrebare și-ar fi dorit să pună oricine despre combustibili și energie în țările din Common Market²¹ până în 1975. Am avut ocazia să analizez acest raport la scut timp după publicare și nu aș fi deplasat să citez câteva pasaje din această recenzie:

„Poate părea destul de surprinzător ca oricine să poată prezice dezvoltarea salariilor și productivității minerilor în propria țară cu cincisprezece ani înainte: este și mai surprinzător să-l descoperim făcând previziuni asupra prețurilor și a costului transportului transatlantic al cărbunelui american. O anumită calitate a cărbunelui din SUA, ne este spus, va costa „aproape 1450 de dolari pe tonă“ în portul Mării Nordului în 1970 și „un pic mai mult“ în 1975. „Aproximativ 14,50 dolari“ spune raportul, la atât ar trebui considerate „orice valori cuprinse între 13,75 dolari și 15,25 dolari“, o marjă de eroare de 1,50 dolari - sau 5 %“, (De fapt, prețul c.i.f.²² al cărbunelui american în porturile europene a crescut între 24 dolari și 25 dolari pe tonă pentru noile contracte încheiate în octombrie 1970!)

„Similar, prețul petrolului va fi de ordinul a 17-19 dolari pe tonă, în timp ce pentru gaze naturale și energie nucleară sunt date diferite feluri de estimări. Fiind în posesia acestor (și a multor altor) «fapte», autorii găsesc că e o treabă ușoară să calculeze cât din producția de cărbune a comunității va fi competitivă în 1970 și răspunsul este „aproximativ 125 milioane, adică puțin peste jumătate din producția din prezent“.

„Este la modă astăzi să presupunem că orice cifre despre viitor sunt mai bune decât niciuna. Pentru a produce cifre despre ceva necunoscut, metoda curentă este să faci o presupunere despre ceva - o ipoteză - și apoi, prin calcule complexe, să faci estimări. Rezultatul astfel estimat este prezentat mai apoi ca fiind rodul cercetării științifice, ceva mult superior unei simple presupunerii. Aceasta este o practică dăunătoare, care poate conduce la enorme erori de planificare, pentru faptul că oferă răspunsuri false pentru probleme care cer, de fapt, judecăți antreprenoriale.“

„Studiul analizat aici folosește o mulțime de presupuneri arbitrare care, prin intermediul calculatorului produc un rezultat «științific». Ar fi fost mai ieftin și mult mai cinstit să se furnizeze un rezultat evaluat.“

Așa cum era de așteptat, „practica pernicioasă“ a înmulțit erorile de planificare. Capacitatea de producție a industriei extractive a cărbunelui din Europa de vest a fost practic înjumătățită, nu numai în Comunitate dar și în Marea Britanie. Între 1960 și 1970 dependența Comunității Europene de importurile de combustibil a crescut de la 30% la peste 60%, iar a Marii Britanii de la 25% la 44%. Deși situația din anii 70 a fost perfect previzibilă, guvernele Europei de vest, susținute de marea majoritate a economiștilor, au distrus intenționat aproape jumătate din industria lor carboniferă tratând cărbunele ca pe-o marfă oarecare, care este exploatată atât timp cât aduce profit și abandonată după ce nu mai este profitabilă.

²⁰ Comunitatea europeană a cărbunelui și oțelului [TEI]

²¹ piața comună a comunității europene [TEI]

²² Pretul CIF (în limba engleza Cost, Insurance, Freight - Cost, Asigurare, Navlu) reprezintă prețul la frontiera țării importatoare, care cuprinde atât elementele componente ale preșului FOB (franco la bord), cât și costurile asigurării și transportului internațional [TEI]

La întrebarea cu ce vor fi înlocuite pe termen lung resursele indigene de cărbune s-a răspuns doar cu asigurări că vor exista suficiente resurse de alți combustibili ieftini în „viitorul apropiat”, aceste asigurări fiind bazate pe nimic altceva decât simple dorințe. Nu poate fi vorba că a fost, sau este acum, o lipsă de informații, ori că factorii de decizie n-au avut în vedere aspecte importante. Nu, s-a cunoscut perfect situația existentă și existau previziuni realiste și rezonabile. Doar că cei responsabili cu deciziile n-au fost capabili să tragă concluziile corecte din ceea ce ei considerau că este adevărat.

Argumentele celor care au indicat o posibilă criză energetică în viitorul apropiat n-au fost luate în considerare și combătute cu contraargumente, ci au fost pur și simplu ridiculizate sau ignorate. N-a fost nevoie de prea multă introspecție pentru a realiza că, oricare ar fi viitorul energiei nucleare pe termen lung, soarta industriei mondiale din secolul XX va fi legată de industria petrolieră.

Ce s-ar fi putut spune despre perspectivele petrolului acum mai bine de zece ani? Citez dintr-o lectură din aprilie 1961:

„Nu se poate spune nimic referitor la cât timp vor ajunge rezervele de petrol pentru ca acum 30-50 ani au mai făcut și alții prognoze cum că rezervele se vor termina curând și s-au înșelat. Un număr surprinzător de oameni consideră că dacă unii sau alții au făcut o estimare greșită acum mulți ani, asta înseamnă că, de fapt, rezervele de petrol sunt inepuizabile, indiferent de ritmul în care le exploatăm. În ceea ce privește rezervele de petrol sau energia nucleară, mulți oameni dau dovadă de un optimism debordant, irațional.”

„Prefer să mă bazez pe informații de la petroliști. Ei nu spun că petrolul se va termina în curând. Dimpotrivă, ei spun că rezervele nedescoperite sunt mai mari decât toată cantitatea de petrol care a fost descoperită până acum și că rezervele mondiale de petrol ce pot fi exploatare la costuri rezonabile sunt estimate în jurul a 200.000 milioane tone, ceea ce înseamnă de 200 ori mai mult decât producția anuală. Știm că așa numita rezervă „demonstrată” de petrol este în prezent estimată la 40.000 milioane tone și nu putem fi atât de naivi încât să ne închipuim că acesta este tot petrolul care a mai rămas. Nu, ne bucurăm să credem că o cantitate inimaginabilă de 160.000 milioane de tone de petrol va fi descoperită în următoarele zeci de ani. De ce inimaginabilă? Pentru că, de exemplu, descoperirea de mari cantități de petrol sub deșertul Sahara nu va modifica această cantitate (acest fapt i-a făcut pe mulți să creadă că perspectivele petrolului se vor modifica profund). Opinia actuală a experților în petrol este că sub Sahara nu sunt mai mult de 1.000 milioane tone de petrol. Acesta ar putea însemna mult dacă ar fi să ne raportăm la necesitățile anuale ale Franței dar, comparativ cu cele 160.000 milioane tone cât este estimată întreaga rezervă, pare cu totul nesemnificativ. De aceea spun „aproape inimaginabilă”, pentru că sunt greu de imaginat încă 160 de descoperiri precum cea din Sahara. Asta nu ne împiedică să credem că ele nu pot fi făcute și nu se vor face.

Se pare că rezervele confirmate de petrol ajung pentru aproximativ 40 de ani, iar cele estimate pentru 200 ani, în condițiile consumului actual. Din păcate consumul nu este stabil, el înregistrează o creștere continuă, de 6-7% anual. Într-adevăr, dacă această creștere ar

fi oprită acum, nu ne-am putea îndoi că petrolul nu va înlocui cărbunele; mai toată lumea consideră totuși că exploatarea petrolului – la scară globală - își va menține ritmul accelerat. Industrializarea cuprinde întreaga lume și ea este alimentată de energia petrolului. Își imaginează cineva că acest proces ar putea fi oprit brusc? Dacă nu, am putea măcar să calculăm, strict aritmetic, cam cât ar mai putea dura.

Ceea ce vă propun acum nu e o previziune ci un calcul simplu sau, cum ar spune inginerii, un studiu de fezabilitate. O rată de creștere de 7% pe an înseamnă dublarea cantității în 10 ani. În 1970, drept urmare, consumul mondial de petrol ar putea ajunge la 2.000 milioane tone pe an (în realitate a crescut până la 2.373 milioane tone). În zece ani s-au consumat în jur de 15.000 milioane tone. Pentru a avea o rezervă imediată egală cu rezerva certă (40.000 milioane tone) rezultă că, anual ar trebui să adăugăm rezerve de cel puțin 15.000 milioane tone. Rezervele certe care sunt în prezent de 40 de ori mai mari decât necesarul anual vor deveni doar de 20 de ori mai mari decât consumul anual în condițiile în care acesta se dublează. Acest scenariu este perfect credibil. Zece ani este un interval foarte scurt dacă avem de-a face cu probleme cu combustibili. Haideți să analizăm următorii zece ani, până în 1980.

Dacă consumul va crește cu 7% pe an, el va ajunge la un nivel de 4.000 milioane tone pe an în 1980. Consumul total în acești zece ani se va situa în jurul a 30.000 milioane tone. Dacă durata de viață a rezervelor certe s-ar menține la 20 de ani - și sunt puțini cei care ar face investiții mari fără să aibă perspectiva a cel puțin douăzeci de ani de exploatare - rezultă ca nu va mai fi suficient să înlocuim cele 30.000 milioane tone consumate; va trebui să descoperim anual noi rezerve certe de 80.000 milioane tone (20 ani x 4.000 t consum anual). Înseamnă că trebuie descoperite rezerve mai mari de 70.000 milioane de tone în acești zece ani. Această cifră pare deja fantastică. Mai mult, după ce vom fi consumat 45.000 milioane tone din cele 200.000 milioane cât estimăm că există, restul de 155.000 milioane tone, descoperite sau care ar putea fi descoperite, vor asigura consumul pentru 40 de ani în condițiile menținerii consumului din 1980. Nu mai e nevoie de nici o altă demonstrație aritmetică pentru a trage concluzia că menținerea unui ritm ridicat al consumului după 1980 va fi practic imposibilă.

Acesta este, așadar, rezultatul „studiului de fezabilitate“. Dacă estimările geologilor-petroliști privind rezerva totală de petrol sunt corecte, nu încape îndoială că industria petrolieră va reuși să-și susțină ritmul de creștere pentru încă zece ani, dar putem avea îndoieli că va reuși în următorii douăzeci de ani. Și putem afirma cu siguranță că nu va putea crește în același ritm și după 1980. În acel an, sau mai degrabă pe atunci, consumul de petrol va fi la cel mai înalt nivel, iar rezervele certe așisderea. Asta nu înseamnă că lumea și-a epuizat rezervele de petrol, ci doar că a atins cota maximă de consum. Ca o paranteză, acesta este punctul în care se află acum Statele Unite în ceea ce privește consumul de gaz. A ajuns la punctul maxim; pentru a putea menține echilibrul între consumul și rezerva de gaz trebuie oprită creșterea consumului.

În ceea ce privește Marea Britanie - o țară puternic industrializată, cu un consum ridicat de petrol dar fără rezerve autohtone – aceasta se va confrunta cu criza petrolului nu

atunci când această resursă se va epuiza, ci atunci când nu vor mai fi descoperite noi surse de petrol. Când se va ajunge în acest punct, aproximativ peste 20 de ani conform extrapolărilor noastre, industrializarea va fi cuprins deja întreaga planetă și țările subdezvoltate vor fi prins gustul pentru standarde de viață ridicate, chiar dacă se vor zbate încă într-o sărăcie lucie și ce altceva s-ar putea declanșa decât o luptă intensă pentru rezervele de petrol, chiar una violentă, situație în care orice țară cu nevoi mari de petrol dar fără rezerve autohtone se va afla într-o poziție foarte delicată.

Puteți folosi metode de extrapolare mai complexe dacă doriți, alterând variabilele de bază chiar și cu 50%. Veți constata că rezultatele obținute nu diferă prea mult. O abordare foarte optimistă v-ar indica faptul că anul creșterii maxime nu ar fi 1980 ci câțiva ani mai târziu. Ce importanță ar avea? Noi sau copii noștri vom fi doar puțin mai bătrâni.

Toate acestea înseamnă că National Coal Board are o sarcină prioritară și o mare responsabilitate, în calitate de custode al rezervelor naționale de cărbune, și anume să furnizeze o cantitate suficientă de cărbune atunci când bătălia planetară pentru petrol va începe. Dar acest lucru nu va fi posibil dacă se va permite ca industria, sau o parte importantă a ei, să fie lichidată datorită abundenței și prețului scăzut al petrolului, abundență datorată unor situații de moment.

Care va fi, așadar, situația cărbunelui în 1980? Toate indiciile arată că cererea pentru cărbune a acestei țări va fi mai mare decât în acest moment. Va fi în continuare mult petrol, dar nu neapărat suficient pentru a satisface toate cererile. Pe plan global va fi o luptă ascuțită pentru petrol care se va reflecta în prețurile ridicate ale acestuia. Să sperăm că National Coal Board va fi capabil să îndrume industria extractivă în depășirea dificultăților din anii ce vor urma, păstrându-i cât mai bine posibil capacitatea de a produce eficient în jur de 200 milioane tone de cărbune anual. Chiar dacă, pentru intervale scurte, pare că pentru anumiți utilizatori sau chiar pentru întreaga economie este mai ieftin și mai convenabil să se folosească mai puțin cărbune și mai mult petrol, strategia politică referitoare la combustibil trebuie să ia în considerare proiecte pe termen lung. Și aceste proiecte trebuie să fie corelate cu alte fenomene globale cum ar fi creșterea demografică și industrializarea.

Sunt indicii cum că în 1980 populația lumii va fi cu o treime mai numeroasă decât în prezent iar producția industrială va fi de două ori și jumătate mai mare, în condițiile unui consum de combustibil de două ori mai mare. Pentru a putea susține dublarea consumului de combustibil va trebui să avem o producție de petrol de patru ori mai mare, să dublăm producția de hidroelectricitate, să menținem producția de gaze cel puțin la nivelul actual, să avem o producție semnificativă de energie nucleară și să extragem cel puțin cu 20% mai mult cărbune decât acum. Fără îndoială că în următorii douăzeci de ani se vor produce multe schimbări pe care nu le putem anticipa. Unele vor avea ca rezultat creșterea nevoii de cărbune iar altele scăderea acesteia. Politica nu se face pentru neprevăzut sau imprevizibil. Și dacă fundamentăm politica actuală pe ceea ce poate fi prevăzut în prezent rezultă că trebuie să păstrăm industria carboniferă, nu s-o abandonăm.

Aceste avertismente, și multe altele manifestate prin anii 60, n-au rămas fără ecou dar au fost tratate cu dispreț până la criza surselor de petrol din 1970. Orice sursă de petrol nou descoperită, fie că era în Sahara, în Olanda, în Marea Nordului sau în Alaska era considerată un eveniment major care va schimba perspectiva, ca și cum modul de gândire prezentat anterior n-ar fi presupus deja că noi și noi descoperiri se vor produce an de an. Principala critică ce poate fi făcută calculelor din 1961 este că cifrele au fost ușor subevaluate. Evenimentele au fost mai precipitate decât mă așteptam acum zece-doisprezece ani.

Chiar și acum, prezicătorii își fac de treabă sugerând că nu există nici o problemă. În anii 1960 companiile petroliere erau cele care ofereau asigurări fără acoperire, deși cifrele pe care le furnizau dovedeau contrariul. Acum, după ce aproape jumătate din capacitatea și mai mult de jumătate din rezervele de cărbuni exploatabile ale Europei de vest au fost distruse, aceștia au schimbat refrenul. Se spunea că OPEC- Organizația Țărilor Exportatoare de Petrol - n-o să fie niciodată mai mult de un pion, pentru că arabii nu se pot înțelege între ei, darămite cu non-arabii; astăzi este evident că OPEC-ul este cel mai mare monopol pe care l-a avut omenirea. Se spunea ca țările exportatoare de petrol depind de cele importatoare în aceeași măsură în care cele din urmă depind de ele. Astăzi e clar că la baza acestor supoziții a stat doar o dorință întrucât necesarul de petrol este atât de mare și cererea atât de neelastică²³ încât țările exportatoare, acționând concertat, pot modifica prețurile printr-o simplă restrângere a extracției.

Încă mai sunt voci care spun că dacă prețul petrolului crește prea mult (indiferent ce înseamnă asta) acesta va ieși de pe piață, dar este evident că nu există încă un substitut pentru petrol care să se găsească în cantități suficiente care să determine scoaterea petrolului de pe piață.

Țările exportatoare au început să realizeze între timp că banii în sine nu se vor constitui în noi surse de existență pentru populație. Pentru a-și satisface nevoile, pe lângă bani e nevoie și de eforturi imense și mult timp. Petrolul este o resursă neregenerabilă. Cu cât este mai repede exploatată, cu atât este mai scurt timpul în care să dezvoltăm o resursă economică alternativă. Concluziile sunt evidente: există un interes pe termen lung, atât din partea țărilor exportatoare cât și a celor importatoare, ca viața petrolului să fie cât mai lungă. Primele au nevoie de timp pentru a dezvolta surse alternative de viață iar cele din urmă, de timp pentru a-și pregăti economia pentru situația – foarte probabilă în viitorul apropiat - în care petrolul va fi foarte rar și foarte prețuit. Cel mai mare pericol pentru ambele ar fi continuarea creșterii rapide a producției de petrol și a consumului în întreaga lume.

Situațiile catastrofale pe frontul petrolului vor putea fi evitate dacă interesele pe termen lung ale ambelor grupuri de țări se vor armoniza și se vor lua măsuri concertate de stabilizare și reducere treptată a consumului. În ceea ce privește țările importatoare de petrol, problema este acută în Europa de vest și în Japonia. Aceste două zone sunt în pericol să devină cei din urmă „legatari universali“ ai importului de petrol. Nu sunt necesare calcule sofisticate pentru a sesiza acest fapt evident. Până nu demult, Europa de vest trăia în confortabila iluzie că „intrăm în era energiei ieftine și nelimitate“; savanți faimoși, printre alții,

23 termen economic pentru situația în care cererea și oferta nu se modifică semnificativ atunci când se modifică prețul [TEI]

și-au exprimat părerea că în viitor „energia va fi un drog pe piață”. Carta Alba Britanică asupra Politicii petrolului, apărută în noiembrie 1967 proclama că: „Descoperirea de gaz natural în Marea Nordului este un eveniment major în evoluția resurselor energetice ale Marii Britanii. Urmează îndeaproape erei energiei nucleare ca principală sursă de energie. Împreună, aceste doua direcții de dezvoltare vor conduce la schimbări fundamentale în tiparele cererii și ofertei de energie din anii care vin.”

Cinci ani mai târziu, tot ce poate fi spus este că Marea Britanie e mai dependentă de petrol decât oricând. Un raport al Secretariatului de Stat pentru Mediu din 1972 a deschis capitolul referitor la energie cu cuvintele:

„Există o îngrijorare profundă izvorâtă din informațiile referitoare la viitoarele resurse energetice, atât din țara noastră cât și din întreaga lume. Există estimări diferite referitoare la cât timp mai avem până când rezervele de combustibil fosil se vor epuiza dar suntem de acord că aceste resurse sunt limitate și trebuie să găsim resurse alternative. Necesitățile uriașe ale țărilor emergente, creșterea populației, rata accelerată de exploatare a unor resurse fără a se ține seama de consecințe, credința că resursele vor fi disponibile doar cu costuri tot mai mari, posibilele accidente nucleare sunt factori care duc la creșterea îngrijorării.”

Este păcat că aceste îngrijorări nu s-au manifestat și în anii 60, când aproape jumătate din industria extractivă a cărbunelui din Marea Britanie a fost abandonată pentru că era „neeconomică” - și, odată abandonată, e ca și pierdută - și este uluitor că, în ciuda „îngrijorării crescute”, există o presiune continuă din partea grupurilor de influență pentru închiderea minelor pentru motive „economice”.

NOUĂ

Energia nucleară – salvare sau condamnare

Principala cauză a complacerii - care acum se diminuează treptat - legate de viitoarele surse de energie a fost, fără îndoială, apariția energiei nucleare. Oamenii credeau că aceasta a apărut la țanc. Nu s-au sinchisit să cerceteze prea mult ce era aceea de fapt. Era nouă, era uimitoare, era un progres și curgeau promisiunile că va fi ieftină. Deoarece mai devreme sau mai târziu tot va fi nevoie de o nouă sursă de energie, de ce să nu o folosim de pe acum?

Acum șase ani s-a făcut afirmația de mai jos, care la timpul acela părea foarte „neortodoxă”. „Religia economiei promovează idolatria schimbărilor rapide, neafectată de un truism elementar, acela că o schimbare care nu reprezintă o îmbunătățire indiscutabilă reprezintă o binecuvântare îndoielnică. Obligația argumentării este pusă în spatele celor care adoptă „punctul de vedere ecologic”: dacă nu pot dovedi că se aduce o vătămare evidentă omului, atunci schimbarea va avea loc. Bunul-simț sugerează, dimpotrivă, că sarcina argumentării trebuie să revină celui care vrea să introducă schimbarea; acesta trebuie să demonstreze că nu vor exista consecințe dăunătoare. Dar aceasta ar dura prea mult timp și ar fi, prin urmare, neeconomic.

Într-adevăr, ecologia ar trebui să fie o disciplină obligatorie pentru toți economiștii, indiferent că sunt profesioniști sau amatori, deoarece ecologia poate folosi pentru restabilirea unui minim echilibru. Deoarece ecologia susține că „un mediu natural dezvoltat de-a lungul a milioane de ani trebuie să beneficieze de o anumită atenție. Un lucru atât de complicat cum este planeta, locuită de peste un milion și jumătate de specii de plante și animale, care trăiesc toate la un loc, într-un echilibru mai mare sau mai mic, în care folosesc în mod continuu și refolosesc aceleași molecule de sol și de aer, nu poate fi îmbunătățit prin cârpeli fără rost și lipsite de informație.

Toate schimbările făcute într-un mecanism complex implică un anumit risc și trebuie întreprinse numai după o atentă studiere a tuturor faptelor existente. Mai întâi, schimbările trebuie operate la scară redusă, ca un test, înainte de a fi aplicate în mod extins. Atunci când informațiile sunt incomplete, schimbările trebuie să rămână fidele proceselor naturale care au în favoarea lor dovada indiscutabilă că au susținut viața un timp foarte îndelungat.“

Acum șase ani, dezbateră a fost următoarea: dintre toate schimbările introduse de om în gospodăria naturii, fisiunea nucleară pe scară largă este în mod neîndoielnic cea mai periculoasă și cea mai profundă. Drept consecință, radiația ionizantă a devenit cel mai grav agent de poluare a mediului și cea mai mare amenințare la adresa vieții omului pe pământ. Nu este de mirare că bomba atomică a atras atenția nespecialiștilor, deși există cel puțin o șansă ca ea să nu mai fie folosită niciodată. Pericolul pe care așa-numitele utilizări pașnice ale energiei atomice îl prezintă pentru omenire poate fi cu mult mai mare. Probabil că nu există exemplu mai clar de dictatură a economiei. Decizia de a construi centrale energetice convenționale, pe bază de cărbuni sau petrol, sau de a construi centrale nucleare, se ia după argumente economice, eventual cu o mică dezbateră a „consecințelor sociale” ce pot apărea

din închiderea super-rapidă a industriei cărbunilor. Gândul că fisiunea nucleară reprezintă un risc incredibil, incomparabil și unic pentru viața omului nu își găsește loc în nici un calcul și nu este niciodată menționat.

Aceia care se ocupă de evaluarea riscurilor, adică firmele de asigurări, sunt reticenți în a asigura centralele nucleare pentru riscuri privind terțele părți peste tot în lume, rezultatul fiind acela că a trebuit să se adopte o legislație specială, prin care Statul ia asupra sa o mare răspundere. Asigurat sau nu, pericolul rămâne, iar religia economiei exercită o asemenea sclavie încât singura întrebare care pare a interesa guvernele sau publicul este aceea dacă „rentează”.

Nu se pune problema că nu ar exista avertismente credibile. Efectele razelor alfa, beta și gama asupra țesuturilor vii sunt perfect cunoscute: particulele radiațiilor sunt ca niște gloanțe care sfâșie organismul, iar leziunile pe care le provoacă depind în primul rând de dozaj și de tipul celulelor pe care le lovesc. Încă din 1927 biologul american H. J. Muller a publicat o lucrare celebră despre mutațiile genetice cauzate de bombardarea cu raze X, iar riscul genetic al expunerilor a fost recunoscut și de negeneticieni începând cu anii '30.

Este clar faptul că există un pericol de „dimensiuni” până în prezent neexperimentate, care îi privește nu numai pe cei care ar putea fi afectați în mod direct de aceste radiații, dar și pe urmașii lor. O nouă „dimensiune” este dată și de faptul că, deși acum omul poate să creeze și creezează elemente radioactive, el nu poate să diminueze radioactivitatea acestora, odată create. Nici o reacție chimică, nici o interferență fizică, ci numai trecerea timpului reduce intensitatea radiației, odată declanșată. Izotopul de carbon-14 are o perioadă de înjumătățire de 5.900 de ani, ceea ce înseamnă că e nevoie de aproape 6.000 de ani pentru ca radioactivitatea acestuia să scadă la jumătate din cât a fost. Perioada de înjumătățire a izotopului de stronțiu-90 este de douăzeci și opt de ani. Dar indiferent care este perioada de înjumătățire, uneori radiațiile continuă pe termen aproape nespecificat și nu se poate face nimic, decât să încercăm să depozităm substanțele radioactive într-un loc sigur.

Dar ce înseamnă, să zicem, un loc sigur la cantitățile enorme de deșeuri radioactive produse de reactoarele nucleare? Nu există pe pământ un loc suficient de sigur. La un moment dat se credea că aceste deșeuri pot fi depuse în locurile cele mai adânci ale oceanelor, fiindcă se presupunea că la acele adâncimi nu ar putea să existe viață. Dar această presupunere a fost spulberată de explorările sovietice din adâncurile oceanelor. Oriunde există viață, substanțele radioactive sunt absorbite în ciclul biologic. În câteva ore de la depunerea acestor materiale în apă, cea mai mare parte din ele se regăsește în organisme vii. Planctonul, algele și multe animale marine au o capacitate de a concentra aceste substanțe de o mie și, în unele cazuri, chiar de un milion de ori mărită. Deoarece organismele se hrănesc cu alte organisme, materialele radioactive urcă pe scara formelor de viață și ajung în cele din urmă tot la om.

Încă nu s-a ajuns la nici un acord internațional privind depozitarea deșeurilor radioactive. Conferința internațională a Organizației pentru Energie Atomică, ținută la Monaco în noiembrie 1959, s-a încheiat cu disensiuni, în special din cauza obiecțiilor violente formulate

de majoritatea țărilor împotriva practicilor americane și britanice de a depune deșeurile în oceane. Deșeuri cu „nivel înalt“ sunt în continuare deversate în oceane, în vreme ce cantitățile de deșeuri așa-numite „intermediare“ și „cu nivel redus“ sunt vărsate în cursurile de apă sau direct în pământ. Un raport al Comisiei pentru Energie Atomică remarcă în mod laconic că deșeurile lichide „pătrund treptat în apele subterane, lăsând toate sau o parte din proprietățile radioactive în sol pe cale chimică sau fizică.“

Cele mai mari deșeuri nucleare sunt, bineînțeles, chiar reactoarele atunci când sunt scoase din funcțiune. Sunt foarte multe discuții legate de o întrebare economică superficială, aceea dacă reactoarele vor rezista douăzeci, douăzeci și cinci sau treizeci de ani. Nimeni nu vorbește despre un aspect de importanță vitală pentru omenire, acela că reactoarele nucleare nu pot fi dezasamblate și nu pot fi mutate, ci trebuie lăsate în picioare acolo unde se află, probabil timp de sute sau mii de ani, ca o amenințare activă la adresa vieții, în vreme ce radioactivitatea acestora se scurge pe tăcute în aer, în apă și în sol. Nimeni nu ia în calcul numărul și amplasarea acestor instalații satanice care se înmulțesc neîncetat. Desigur, nu ar trebui să aibă loc niciodată cutremure, războaie, frământări civile sau revolte cum au fost cele care au contaminat orașele din S.U.A. Instalațiile nucleare scoase din funcțiune vor rămâne niște monumente urâte ale presupunerii omului neliniștit că de acum încolo nu îl așteaptă decât seninătatea sau că viitorul nu înseamnă nimic pe lângă cel mai mărunț câștig economic de acum.

Între timp, autoritățile sunt angajate în definirea „concentrațiilor maxime admise“ (CMA) și a „nivelurilor maxime admise“ (NMA) ale diferitelor elemente radioactive. CMA urmărește să definească o anumită cantitate de substanțe radioactive care se permite a fi acumulată de organismul uman. Dar se știe că orice acumulare provoacă vătămări biologice. „Deoarece nu avem certitudinea că există vindecare a acestor efecte“ observă Laboratorul Radiologic Naval al S.U.A., „trebuie să ne bazăm pe o decizie arbitrară despre cât anume putem accepta; cu alte cuvinte, cât anume este „acceptabil“ sau „admis“ - nu o constatare științifică, ci o decizie administrativă.“

Nu ne surprinde că persoane de inteligență și integritate deosebită, precum Albert Schweitzer, refuză să accepte impasibile astfel de decizii administrative: „Cine le-a dat dreptul să facă asta? Cine chiar are dreptul să permită așa ceva?“ Istoricul acestor decizii este cel puțin neliniștitor. Consiliul Britanic de Cercetare Medicală a observat acum vreo doisprezece ani că „Nivelul maxim de izotopi de stronțiu-90 în scheletul uman, admis de Comisia Internațională privind Protecția Radiologică este de 1.000 micro-micro-Curie pe gram de calciu (= 1.000 SU). Dar acesta reprezintă nivelul maxim admis pentru adulții cu profesii speciale, nefiind adecvat pentru a se aplica la toată populația sau la copii, care prezintă sensibilitate mărită la radiații.“

Ceva mai târziu, CMA pentru izotopul de stronțiu 90, în ceea ce privește populația în ansamblu, a fost redusă cu 90% și apoi cu încă o treime, la 67 SU. Între timp, CMA pentru lucrătorii din centralele nucleare a fost ridicată la 2.000 SU. Cu toate acestea, trebuie să avem grijă să nu ne rătăcim prin jungla controverselor care au crescut în acest domeniu.

Problema este că prin „utilizările în scopuri pașnice ale energiei atomice“ au fost create pericole foarte grave care afectează nu numai generațiile de astăzi, ci toate generațiile viitoare, deși până în prezent energia nucleară se folosește numai la o scară nesemnificativă statistic. Adevărata dezvoltare urmează abia de acum încolo, la o scară pe care oamenii nu și-o pot imagina. Dacă așa se va întâmpla într-adevăr, va exista un trafic continuu de substanțe radioactive de la fabricile chimice „fierbinți“ la centralele nucleare și înapoi; de la centrale, la instalațiile de procesare a deșeurilor și de acolo la locurile de depozitare. Un accident grav în timpul transportului sau producției poate cauza o catastrofă majoră, iar nivelurile radiațiilor din lumea întreagă vor crește neîncetat, de la o generație la alta.

Dacă geneticienii nu se înșeală, se va produce totodată o creștere neconținută, oarecum întârziată, a numărului de mutații nocive. K. Z. Morgan, de la Oak Ridge Laboratory, subliniază că efectele nocive pot fi foarte subtile, printr-o deteriorare a tuturor calităților organice, cum ar fi mobilitatea, fertilitatea și eficiența organelor de simț. „Dacă o doză mică are vreun efect în oricare etapă a ciclului de viață al unui organism, radiația cronică de la acel nivel poate fi mai dăunătoare decât o singură doză masivă. În fine, tensiunea și schimbările vitezei mutațiilor se pot produce chiar și atunci când supraviețuirea indivizilor iradiați nu suferă un efect evident imediat.“

Geneticieni de frunte au avertizat că trebuie făcut tot posibilul pentru a evita creșterea vitezei mutațiilor; cadre medicale de frunte au insistat că viitorul energiei nucleare trebuie să fie în funcție de cercetările radiobiologiei, care deocamdată sunt cu totul incomplete; fizicieni de frunte au propus „să fie încercate măsuri mult mai puțin teribile decât construirea de reactoare nucleare“ pentru a rezolva pe viitor problema aprovizionării cu energie - o problemă care în prezent nu este în nici un caz acută; iar cercetători de frunte ai problemelor strategice și politice ne-au avertizat totodată că de fapt nu se mai poate spera ca proliferarea bombei atomice să fie împiedicată, atâta timp cât producerea plutoniului se răspândește, după cum „spectaculos a anunțat președintele Eisenhower în a sa propunere „atomi pentru pace“ din 8 decembrie 1953.“

Dar toate aceste opinii cu greutate nu joacă nici un rol în dezbaterile dintre a ne îndrepta îndată către „al doilea program nuclear“ sau a mai zăbovi un pic pe lângă combustibilii convenționali care, indiferent ce s-ar spune pentru sau contra lor, nu ne implică în riscuri complet noi și în mod recunoscut incalculabile. Nici unul dintre acestea nu este măcar pominit: întreaga controversă, care poate afecta chiar viitoarea existență a speciei umane, se poartă exclusiv în termenii avantajelor imediate, ca și cum doi căutători prin gunoaie negociază o reducere la marfa pe care o vând.

Ce este, la urma-urmei, infestarea aerului cu fum în comparație cu poluarea aerului, apei și solului cu radiații ionizante? Nu doresc în nici un fel să minimalizez răul produs de poluarea convențională a aerului și apei; dar trebuie să recunoaștem „diferențele de mărime“ atunci când le întâlnim. Poluarea radioactivă este un rău de o „mărime“ incomparabil superioară oricărui altuia cunoscut vreodată omenirii. Se poate chiar ridica întrebarea: ce

rost are să insistăm asupra purității aerului dacă aerul este încărcat de particule radioactive? Și chiar dacă aerul ar putea fi protejat, ce rost ar avea dacă solul și apa ar fi otrăvite?

Chiar și un economist ar putea să se întrebe: ce rost are progresul economic, așa-numitul standard ridicat de viață, dacă planeta Pământ, singura pe care o avem, este contaminată cu substanțe care pot produce malformații copiilor și strănepoților noștri? Nu am învățat nimic din tragedia talidomidei²⁴? Putem să tratăm chestiuni atât de fundamentale prin terne declarații liniștitoare sau admonestări oficiale că „în lipsa dovezilor că o inovație este nocivă ar fi o maximă lipsă de responsabilitate să alarmăm publicul”? Putem să le tratăm pur și simplu pe baza unor calcule de rentabilitate pe termen scurt?

„S-ar putea crede”, scria Leonard Beaten, „că toate resursele celor care se tem de răspândirea armelor nucleare au fost dedicate eradicării acestor proiecte pe o perioadă cât mai îndelungată. S-ar putea crede că S.U.A., Uniunea Sovietică și Marea Britanie au cheltuit sume mari încercând să demonstreze că, de exemplu, combustibilii convenționali fuseseră subestimați ca sursă de energie. De fapt, eforturile întreprinse trebuie să rămână în istorie printre cele mai inexplicabile fantezii politice. Numai un psiholog social ar putea îndrăzni să explice de ce deținătorii celor mai înspăimântătoare arme ale lumii au dorit să răspândească industria necesară producerii lor. Din fericire, reactoarele nucleare sunt încă destul de puține.”

De fapt, un reputat fizician nuclear american, A. W. Weinberg, a oferit o anumită explicație: „Există”, spune el, „o dorință de înțeles a oamenilor de bună credință de a valorifica aspectele pozitive ale energiei nucleare, pur și simplu deoarece aspectele negative sunt atât de tulburătoare.” Dar tot el avertizează că „există motive personale foarte convingătoare pentru care oamenii de știință din domeniul nuclear se manifestă optimist în legătură cu impactul pe care îl au asupra treburilor lumii. Fiecare dintre noi trebuie să se justifice față de sine însuși pentru ocupația sa legată de instrumentele nucleare de distrugere (chiar și noi, cei care lucrăm la reactoare, suntem cu puțin mai puțin asaltați de propria învinuire decât colegii noștri din industria de armament)”.

Instinctul nostru de conservare, ar fi trebuit să vă dați seama, ne-ar face imuni la lingușelile optimismului născut din culpă ale oamenilor de știință sau la promisiunile de avantaje financiare nedovedite. „Încă nu este prea târziu să analizăm din nou vechile decizii și să luăm decizii noi” afirma recent un comentator american. „Cel puțin deocamdată încă mai putem alege”. Odată create mult mai multe centre de radioactivitate, nu vom mai avea de ales între a înfrunța riscurile sau nu.

Este clar faptul că anumite progrese științifice și tehnologice din ultimii treizeci de ani au produs și produc în continuare riscuri care sunt absolut inacceptabile. La cea de-a patra Conferință Națională privind Cancerul din America, organizată în septembrie 1960, Lester Breslow, de la Departamentul de Stat pentru Sănătate Publică din California, a relatat că zeci de mii de păstrăvi din fermele piscicole din vest sunt bolnavi de cancer la ficat și continuă astfel: „Schimbările tehnologice care afectează mediul antropic sunt introduse cu o viteză

²⁴ Sedativ hipnotic care cauzează severe malformații congenitale dacă este administrat în timpul sarcinii; se estimează că numărul victimelor talidomidei a fost între 10.000 și 20.000, din 1957 până în 1961, când a fost retras de pe piață [TEI]

atât de mare și cu atât de puțin control, încât este o minune că omul a scăpat până acum de epidemia de cancer care a afectat anul acesta păstrăvii.“

A afirma aceste lucruri înseamnă, fără îndoială, a te expune acuzațiilor că ești împotriva științei, tehnologiei și progresului. Dați-mi voie, așadar, să spun câteva cuvinte despre viitorul cercetării științifice. Omul nu poate trăi fără știință și tehnologie, la fel cum nu poate trăi împotriva naturii. Ceea ce necesită însă cea mai atentă analiză este direcția în care se îndreaptă cercetarea științifică și aceasta nu o putem lăsa exclusiv pe seama oamenilor de știință. După cum afirma chiar Einstein, „aproape toți oamenii de știință sunt complet dependenți din punct de vedere economic“ și „numărul oamenilor de știință care au simțul responsabilității este atât de mic“ încât ei nu pot stabili direcția în care se îndreaptă cercetarea.

Această ultimă declarație este valabilă, fără îndoială, pentru toți specialiștii, prin urmare sarcina revine nespecialiștilor inteligenți, unor oameni precum cei care fac parte din Societatea Națională pentru Aer Curat și din alte asociații similare preocupate de conservare. Aceștia trebuie să formeze opinia publică, astfel încât oamenii politici, care depind de opinia publică, să se elibereze de sub servitutea economismului și să servească lucrurile care contează cu adevărat. Ceea ce contează cu adevărat este, după cum spuneam, direcția în care se îndreaptă cercetarea, iar aceasta trebuie să fie nonviolența, nu violența: pentru o cooperare armonioasă cu natura, nu un război împotriva naturii; pentru soluții economice silențioase, cu consum redus de energie, elegante și eficiente, aplicate în natură în mod firesc, nu soluții gălăgioase, cu consum ridicat de energie, brutale, risipitoare și greoaie, așa cum le cultivă știința de azi.

Continuarea evoluției științifice în direcția escaladării violenței, care culminează cu fisiunea nucleară și se îndreaptă către fuziunea nucleară, este un posibil scenariu al terorii care amenință cu eliminarea omului. Dar nu scrie în stele că așa trebuie să fie. Există și acea șansă dătătoare de viață și care îmbunătățește viața: explorarea conștientă și cultivarea tuturor metodelor relativ nonviolente, armonioase, organice, de cooperare cu acel sistem enorm, minunat, incomprehensibil al naturii date de Dumnezeu, din care facem parte și pe care cu certitudine nu noi am făurit-o.

Această afirmație face parte dintr-o prelegere susținută în Societatea Națională pentru Aer Curat în octombrie 1967 și a fost primită cu aplauze bine gândite de către un auditoriu deosebit de responsabil, dar după aceea a fost atacată feroce de către autorități ca „paroxism al iresponsabilității“. Cea mai neprețuită observație ar fi fost făcută de către Richard Marsh, Ministru al Energiei al Majestății Sale, care s-a simțit dator să îl „mustre“ pe autor. Prelegerea, spune acesta, a fost una dintre contribuțiile cele mai strălucite și cel mai puțin profitabile la controversa actuală privind costurile energiei nucleare și ale cărbunilor. (*Daily Telegraph*, 21 octombrie 1967.)

Dar vremurile se schimbă. Într-un raport privind Combaterea poluării, prezentat în februarie 1972 Secretarului de Stat pentru Mediu de către un Grup de lucru numit oficial, publicat de Her Majesty's Stationery Office²⁵ și intitulat *Poluarea: Neplăcere sau Blestem?*, se afirmă următoarele: „Principală îngrijorare se referă la viitor, în contextul internațional.

25 Jurnalul Oficial al Majestății Sale [TEI]

Se pare că prosperitatea economică a lumii este legată de energia nucleară. În acest moment, energia nucleară asigură doar 1% din totalul energiei electrice produse în lume. Până în anul 2000, dacă planurile din prezent sunt continuate, aceasta va trebui să crească cu mult peste 50% și în fiecare zi vor fi deschise noi reactoare echivalente cu două reactoare de câte 500 MWe – fiecare de dimensiunea celui de la Trawsfynydd, în Snowdonia.“

În privința deșeurilor radioactive de la reactoarele nucleare: „Cel mai mare motiv de îngrijorare pentru viitor îl reprezintă depozitarea deșeurilor radioactive pe termen lung. Spre deosebire de alte surse de poluare, radioactivitatea nu poate fi distrusă. Așadar, nu există alternativă la depozitarea permanentă.“

„În prezent, în Marea Britanie, izotopii de stronțiu 90 sunt depozitați ca lichid în rezervoare uriașe din inox la Windscale, în Cumberland. Acestea trebuie să fie răcite cu apă în permanență, deoarece căldura emisă de radiații ar duce la creșterea temperaturii peste punctul de fierbere. Va trebui să continuăm să răcim aceste rezervoare timp de mulți ani, chiar dacă nu am mai construi nici un reactor nuclear. Dar odată cu creșterea puternică a cantității de stronțiu-90 în viitor, problema s-ar putea să fie mult mai complicată. Mai mult, preconizata trecere la centrale nucleare de tip FBR²⁶ va agrava și mai mult situația, pentru că acestea produc o mare cantitate de substanțe radioactive cu timpi de înjumătățire foarte lungi.“

„De fapt, acumulăm în mod conștient și deliberat o substanță toxică cu speranța îndepărtată că poate vreodată vom putea scăpa de ea. Angajăm generațiile viitoare să rezolve o problemă a cărei soluție noi n-o cunoaștem.“

În final, raportul emite o atenționare foarte clară:

„Pericolul evident este că omul și-a pus toate ouăle în coșul energiei nucleare înainte de a descoperi că nu există o soluție la problema deșeurilor. Vor exista presiuni politice puternice pentru ignorarea pericolele radiațiilor și continuarea exploatării reactoarelor ce au fost construite. Ar fi mai prudent să încetăm programul nuclear până vom fi rezolvat problema tratării deșeurilor. Multe persoane responsabile ar merge chiar mai departe. Ei susțin că n-ar mai trebui construit nici un reactor nuclear până nu învățăm să controlăm deșeurile radioactive.“

Și atunci cum va fi satisfăcută cererea de energie mereu în creștere?

„De vreme ce cererea de electricitate prognozată nu poate fi satisfăcută fără aportul energiei nucleare, se consideră că umanitatea trebuie să evolueze spre o societate mai puțin extravagantă în utilizarea electricității și a altor forme de energie. Mai mult, se consideră că această schimbare de direcție este o necesitate imediată și urgentă.“

Nici un nivel de prosperitate nu poate justifica acumularea unor cantități masive de substanțe foarte toxice, despre care nimeni nu știe cum să le neutralizeze și care rămân

²⁶ Centralele nucleare tip FBR (fast breeder reactor) au fost denumite și „centrale ale viselor“ pentru că produc mai multă materie radioactivă decât consumă. De la data publicării acestei cărți, trendul utilizării acestor centrale FBR este unul descrescător, nu crescător, tocmai datorită problemelor de securitate nucleară pe care le generează. [TEI]

un pericol incalculabil pentru viața pe pământ pe durata a întregi ere istorice, poate chiar geologice. A face așa ceva ar însemna un abuz asupra vieții însăși, o transgresiune infinit mai serioasă decât orice crimă înfăptuită vreodată de om. Ideea că o civilizație ar putea să se susțină pe bazele unui astfel de abuz reprezintă o monstruozitate etică, spirituală și metafizică. Ar însemna să coordonezi afacerile economice ale omenirii ca și cum oamenii nu ar conta deloc.

ZECE

Tehnologia cu față umană

Lumea modernă a fost modelată de propria metafizică, ceea ce i-a modelat educația, ceea ce, la rândul său, a dat naștere la propria știință și tehnologie. Deci, fără să ne întoarcem la metafizică și educație, putem spune că lumea modernă este definită de tehnologie. Se poticnește din criză în criză; peste tot sunt profeții despre dezastru și, într-adevăr, semne vizibile de declin.

Dacă o societate ce a fost și este modelată de tehnologie arată bolnavă, poate că ar trebui să aruncăm o privire la această tehnologie. Dacă simțim că tehnologia devine din ce în ce mai inumană, poate că ar trebui să vedem dacă nu e posibil să avem ceva mai bun - o tehnologie cu față umană.

În mod ciudat, tehnologia, chiar un produs al omului fiind, tinde să se dezvolte după propriile legi și principii, iar acestea sunt foarte diferite de cele ale naturii umane sau ale vieții în general. Natura știe întotdeauna unde și cum să pună punct, ca să zicem așa. Misterul încetării naturale a creșterii este chiar mai mare decât misterul creșterii naturale. Există o măsură în toate lucrurile naturale - în mărimea lor, viteza lor sau gradul lor de violență. În consecință, sistemul natural - din care și omul face parte - tinde să fie autoechilibrat, autocorectiv și autopurificator.

Nu se întâmplă același lucru cu tehnologia, sau poate ar trebui să spun: nu e cazul omului dominat de tehnologie și specializare. Tehnologia nu cunoaște nici un principiu de autolimitare - în termeni de mărime, viteză sau violență, de exemplu. Ca atare, nu posedă capacitatea de a fi autoechilibrată, autocorectivă și autopurificatoare. În sistemul subtil al naturii, tehnologia - și mai ales supertehnologia lumii moderne - se comportă ca un corp străin și există deja numeroase semne de reacție.

Și brusc, deși nu complet surprinzător, lumea modernă, modelată de tehnologia modernă, se trezește implicată în trei crize simultane. Prima, în care natura umană se revoltă împotriva tiparelor tehnologice, organizaționale și politice, pe care le percepe ca fiind sufocante și debilitante; a doua, în care mediul de viață care susține viața umană suferă, gemenă și dă semne de epuizare parțială; și a treia, în care este clar pentru oricine cât de cât informat pe această temă că utilizarea excesivă a resurselor neregenerabile, în special a combustibililor fosili, reprezintă o strangulare serioasă și că o epuizare virtuală planează asupra noastră în viitorul nu foarte îndepărtat.

Oricare din aceste crize sau suferințe se poate dovedi fatală. Nu știu care dintre cele trei crize poate fi cea mai probabilă cauză directă a unui colaps. Ceea ce este însă foarte clar este că un stil de viață bazat pe materialism, adică pe o permanentă expansiune fără limite într-un mediu finit, nu poate dura prea mult și că speranța de viață este cu atât mai scurtă cu cât obiectivele expansioniste sunt atinse mai cu succes.

Dacă ne întrebăm unde ne-a dus dezvoltarea intempestivă a industriei lumii din ultimul sfert de secol, răspunsul e cumva descurajant. Peste tot, problemele apar mai repede decât soluțiile. Și asta pare să se aplice în egală măsură țărilor bogate și țărilor sărace. Nimic din experiența ultimilor 25 de ani nu pare să sugereze că tehnologia modernă, așa cum o cunoaștem, ne-ar ajuta în vreun fel să atenuăm sărăcia în lume, ca să nu pomenim de problema șomajului care atinge deja nivele de 30% în așa numitele țări în curs de dezvoltare și amenință acum să devină o problemă endemică și în multe din țările bogate.

În orice caz, succesele aparente dar iluzorii ale ultimilor 25 de ani nu pot fi repetate; de asta vor avea grijă cele trei crize pe care le-am pomenit anterior. Așa că am face bine să înfruntăm problema tehnologiei - ce face ea (tehnologia) și ce ar trebui să facă? Putem dezvolta o tehnologie care să ne ajute într-adevăr să ne rezolvăm problemele - o tehnologie cu față umană?

S-ar părea că principala țintă a tehnologiei este să ușureze munca pe care omul o depune pentru supraviețuire și să îl ajute să-și dezvolte potențialul. E ușor de observat că tehnologia își îndeplinește scopul când ne uităm la oricare mașinărie pusă la treabă - un calculator, de exemplu, poate face în câteva secunde o treabă care le-ar lua funcționarilor sau chiar matematicienilor un timp mult mai lung, iar în unele cazuri aceștia n-ar putea-o face deloc. Este mult mai dificil să ne convingem de adevărul acestui scop al tehnologiei dacă privim societatea în ansamblu.

Când am început să călătoresc prin lume și să vizitez atât țări bogate cât și țări sărace, am fost tentat să formulez prima lege a economiei astfel: „Durata tihnei de care o societate se bucură tinde să fie invers proporțională cu numărul de utilaje reducătoare de efort pe care aceasta le utilizează.” Ar fi o idee bună ca profesorii de economie să pună acest enunț în lucrările lor de examinare și să solicite studenților să îl discute. Oricum, dovezile sunt într-adevăr solide. Dacă plecați din lejera Anglie către, să zicem, Germania sau Statele Unite, veți descoperi că oamenii de acolo trăiesc sub o tensiune mult mai mare decât aici. Iar dacă mergeți într-o țară ca Birmania, care este foarte aproape de capătul de jos al listei țărilor în funcție de progresul industrial, veți descoperi că oamenii au acolo mult mai mult timp liber de care să se bucure în tihnă.

Desigur, de vreme ce sunt utilizate mult mai puține utilaje care să-i ajute în reducerea cantității de muncă, ei „realizează” mult mai puține lucruri decât noi; dar acesta este un alt subiect. Cert este că povara vieții este mult mai mică pentru ei decât pentru noi. De aceea merită căutat răspunsul la întrebarea: ce face într-adevăr tehnologia pentru noi? Evident, reduce cantitatea de muncă necesară în anumite domenii, dar o mărește în alte domenii. Tipul de muncă pe care tehnologia modernă o reduce foarte eficient sau chiar o elimină este munca manuală iscusită, în contact direct cu materiale reale de diverse tipuri. Într-o societate industrială avansată, acest tip de muncă a ajuns excesiv de rară, iar a câștiga o pâine dintr-o astfel de muncă a ajuns să fie practic imposibil. O mare parte a nevrozei moderne s-ar putea datora chiar acestui fapt; pentru că pe ființa umană, definită de Thomas Aquinas ca fiind o ființă cu creier și mâini, n-o satisface nimic mai mult decât să lucreze creator, folositor și productiv cu creierul și cu mâinile.

În ziua de azi, o persoană trebuie să fie înstărită pentru a se putea bucura de acest lucru simplu, de acest mare lux: trebuie să-și permită spațiu și unelte bune, trebuie să aibă noroc să găsească un bun mentor și o grămadă de timp liber pentru a învăța și a exersa. De fapt, trebuie să fie suficient de înstărită pentru a nu avea nevoie de o slujbă, pentru că numărul de slujbe satisfăcătoare din acest punct de vedere este într-adevăr foarte mic.

În cele ce urmează vom ilustra măsura în care tehnologia modernă a preluat rolul muncii manuale. Putem să ne întrebăm cât din „timpul social total” - altfel spus, timpul pe care îl avem împreună la dispoziție, câte 24 de ore pe zi de fiecare - este efectiv angajat în producția reală. Mai puțin de o jumătate din totalul populației acestei țări este, după cum se spune, angajată într-o activitate direct profitabilă și cam o treime dintre aceștia sunt producători efectivi în agricultură, minerit, construcții sau industrie. Și mă refer la cei ce produc efectiv, nu la cei ce spun altora cum să facă, sau care analizează ce s-a produs, sau care planifică ce să se producă, sau care distribuie ce-au produs alții.

Cu alte cuvinte, mai puțin de o șesime din totalul populației este implicată în producția efectivă; în medie, fiecare dintre oameni produce cât pentru încă cinci, din care doi sunt implicați într-o activitate profitabilă în alte domenii decât producția directă iar alți trei nu sunt deloc angajați în activități profitabile. Acum, un angajat cu normă întreagă petrece cam o cincime din totalul timpului său lucrând efectiv, dacă luăm în calcul vacanțele, concediile medicale și alte absențe. Rezultă că procentul din „timpul social total” consumat cu producția efectivă - în accepțiunea restrânsă a termenului pe care o folosesc eu - este de aproximativ o cincime dintr-o treime dintr-o jumătate, adică 3,3%. Restul de 96% din „timpul total social” este petrecut în alte moduri, incluzând aici somnul, mâncatul, privitul la televizor, munca la alte lucruri care nu sunt direct productive sau pur și simplu omorâtul timpului în moduri mai mult sau mai puțin umane.

Deși acest mod de calcul al lucrului nu trebuie luat prea literal, el produce totuși o imagine destul de adecvată a ceea ce ne-a permis tehnologia să facem, și anume să reducem durata timpului petrecut efectiv în producție în sensul cel mai elementar la o fracție atât de mică din timpul social total încât se estompează în marja de eroare, rămânând fără nici o valoare reală, ca să nu mai vorbim de prestigiu. Când privești societatea industrială din acest punct de vedere, nu poți să fi surprins să descoperi că prestigiul în societate aparține celor care ajută la consumarea restului de 96% din timpul social total, în primul rând celor care se ocupă de divertisment dar și celor care aplică legea lui Parkinson.²⁷

De fapt, studenților la sociologie li s-ar putea propune analiza următoarei probleme: „Prestigiul alocat persoanelor în societatea modernă industrială variază invers proporțional cu apropierea acestora de producția efectivă.” Mai există încă un motiv pentru asta. Procesul

²⁷ Legea lui Parkinson: „Munca se extinde pentru a umple timpul alocat îndeplinirii ei”. Legea a fost formulată de analistul englez Northcote Parkinson (1957) și este considerată ca și legea creșterii birocrăției endemice, fiind argumentată de două principii: 1. orice funcționar va acționa pentru creșterea numărului persoanelor din subordine (multiplicarea subordonaților) 2. se generează artificial sarcini inutile, distribuite ierarhic pentru a ține ocupate cât mai multe persoane asupra cărora șefii să își satisfacă nevoia de „a controla” (multiplicarea activităților inutile). Parkinson a stabilit în urma unor cercetări riguroase că, în cadrul unei birocrății personalul crește anual permanent cu 5-7% indiferent de volumul de muncă necesar sau de fluctuațiile acestui volum de muncă. [TEI]

de restrângere a timpului alocat producției la 3,3% din timpul social total a avut efectul inevitabil de a elimina sentimentele normale de plăcere și satisfacție din timpul alocat muncii efective. Aproape întreaga activitate de producție reală a fost transformată într-o corvoadă inumană ce nu-l completează pe om ci îl golește de energie. Se spune că „din fabrică, materia iese îmbogățită, iar omul iese corupt și degradat“.

Putem spune, deci, că tehnologia modernă a depozitat omul de genul de muncă pe care o agreează cel mai mult, munca creatoare și folositoare cu mâinile și mintea, dându-i în schimb o grămadă de alte mărunțișuri de făcut, pe care nu le agreează de loc. A multiplicat numărul celor ce sunt foarte ocupați făcând munci care sunt productive în cel mai bun caz doar pe ocolite și care, în bună parte, n-ar fi necesare deloc dacă tehnologia ar fi mai puțin modernă.

Karl Marx pare să fi prevăzut o bună parte din aceste lucruri când a scris: „Vor ca producția să fie limitată la lucruri folositoare, dar uită că producția de prea multe lucruri folositoare duce la prea mulți oameni inutili.“ La care noi am putea adăuga: mai ales atunci când procesele de producție sunt plictisitoare și lipsite de bucurie. Toate acestea confirmă bănuiala noastră că tehnologia modernă, după cum a fost ea dezvoltată și după cum pare că se va dezvolta în continuare, prezintă o față din ce în ce mai inumană și că am face bine să facem un inventar și să ne reconsiderăm țelurile.

La capitolul inventar, putem spune că deținem o acumulare vastă de noi cunoștințe, minunate tehnici științifice de a le îmbogăți în continuare, precum și o imensă experiență în aplicarea acestor cunoștințe. Toate acestea sunt oarecum adevărate. Această cunoaștere veridică în sine nu ne obligă la o tehnologie a gigantismului, a vitezelor supersonice, a violenței și a distrugerii bucuriei umane de a lucra. Modul în care am pus noi în practică aceste cunoștințe este doar una din posibilele lor utilizări și - după cum devine tot mai evident - este un mod de multe ori neînțelept și distructiv de a utiliza cunoștințele.

După cum am arătat, în societatea noastră timpul direct productiv a fost redus la puțin peste 3% din totalul timpului social, iar direcția de dezvoltare tehnologică curentă tinde să reducă și mai mult acest timp, tinzând asimptotic către zero. Imaginați-vă că ne-am propune o țintă diametral opusă - să mărim acest timp de șase ori, astfel încât timpul alocat producerii efective de bunuri să fie de 20%, folosind mâini și creiere și, desigur, unelte excelente. O idee incredibilă! Până și copiilor li s-ar putea permite să devină utili, chiar și persoanelor mai în vârstă. La o șesime din productivitatea actuală a muncii, ar trebui să producem tot atât cât producem acum. Ar fi de șase ori mai mult timp implicat în orice activitate pe care am dori s-o începem - destul cât s-o transforme într-o slujbă bună, cât să-i producă omului satisfacție, cât să se producă lucruri de o reală calitate sau lucruri de-a dreptul minunate.

Gândiți-vă la valoarea terapeutică a muncii reale, sau la valoarea ei educativă. Nimeni n-ar mai vrea să mărească vârsta la care se iese de pe băncile școlii sau să reducă vârsta de pensionare ca să-i împiedice pe oameni să acceadă la piața muncii. Oricine ar fi binevenit să dea o mână de ajutor. Toată lumea ar avea acces la ceea ce acum este un privilegiu rar,

oportunitatea de a lucra util, creativ, cu mâinile și mintea, în timpul și ritmul propriu - și cu unelte foarte bune.

Oare ar însemna asta o extindere enormă a orelor de lucru? Nu, pentru că oamenii care lucrează în felul ăsta nu percep diferența între lucru și odihnă. Dacă nu mănâncă sau dorm sau dacă nu aleg din când în când să nu facă nimic pur și simplu, acești oameni sunt întotdeauna prinși într-o muncă plăcută, pe care o savurează. Multe din slujbele „rentabilizate” ar dispărea pur și simplu; las imaginația cititorului să identifice aceste slujbe. Nu ar mai fi aproape deloc nevoie de divertisment stupid sau droguri și ar fi indubitabil mai puțini oameni bolnavi.

S-ar putea spune că această idee este o viziune romantică și utopică. Destul de adevărat. Realitatea actuală, în societatea modernă industrială, nu e nici romantică și în mod cert nu e nici utopică, fiind chiar aici, sub ochii noștri. Dar e o realitate aflată în bucluc și nu oferă nici o promisiune de supraviețuire. Așa că am face bine să avem curajul să visăm dacă vrem să supraviețuim și să oferim și copiilor noștri o șansă de supraviețuire. Cele trei crize despre care am vorbit nu vor dispărea dacă noi continuăm să ne vedem de ale noastre ca și până acum. Va fi mai rău și se va termina cu un dezastru, până când sau dacă nu dezvoltăm un nou stil de viață care să fie compatibil cu necesitățile reale ale naturii umane, cu sănătatea naturii vii din jurul nostru și cu înzestrarea cu resurse a lumii.

Aceasta este într-adevăr o ordine măreață, nu pentru că este imposibil de conceput un nou stil de viață care să îndeplinească aceste cerințe critice și realități, ci pentru că societatea actuală de consum este precum un dependent de droguri căruia, indiferent de cât de mizerabil s-ar putea simți, îi este extrem de dificil să scape din această situație. Copii problemă ai lumii – din acest punct de vedere și în ciuda multor altor considerații care ar putea fi aduse – sunt societățile bogate și nu cele sărace. Este aproape o binecuvântare providențială faptul că noi, țările bogate, am găsit în inimile noastre cel puțin imboldul de a avea în vedere Lumea a Treia și să încercăm să-i atenuăm sărăcia.

În ciuda amestecului de motive și persistența practicilor de exploatare, cred că această dezvoltare destul de recentă în percepția bogaților este una onorabilă. Și ne-ar putea salva; pentru că sărăcia celor săraci face în orice caz imposibil pentru ei să adopte cu succes tehnologia noastră. Bineînțeles, ei încearcă adesea să o facă, apoi trebuie să suporte consecințele îngrozitoare concretizate în șomaj în masă, migrarea masivă spre orașe, decăderea rurală și tensiuni sociale intolerabile. Ei au nevoie, de fapt, chiar de lucrul despre care vorbesc, de care și noi avem nevoie: un alt fel de tehnologie, o tehnologie cu față umană, care, în loc să facă mâinile și creierul uman de prisos, le ajută să devină mult mai productive decât au fost vreodată.

Așa cum a spus Gandhi, săracii lumii nu pot fi ajutați de către producția în masă, ci doar de producția de către mase. Sistemul producției în masă, bazat pe tehnologie sofisticată, foarte costisitoare, foarte dependentă de aportul de energie și cu nevoi reduse de forță de muncă umană, presupune că sunteți deja bogați, pentru că este nevoie de o investiție de capital foarte mare pentru a înființa un singur loc de muncă. Sistemul producției de către mase

mobilizează resursele neprețuite deținute de către toate ființele umane, creierele inteligente și mâinile îndemânatice și le susține cu unelte de primă clasă.

Tehnologia producției în masă este în mod inerent violentă, ecologic distructivă, autodistructivă în ceea ce privește resursele neregenerabile și cu efecte de îndobitocire asupra ființei umane. Tehnologia producției de către mase, folosind cele mai bune cunoștințe și experiențe moderne, conduce la descentralizare, este compatibilă cu legile ecologiei, blândă în utilizarea resurselor deficitare și concepută să servească omul în loc de a-l face servitorul mașinilor. Am numit-o tehnologie intermediară pentru a semnala faptul că este mult superioară tehnologiei primitive a epocilor trecute, dar în același timp mult mai simplă, mai ieftină și mai independentă decât super-tehnologia celor bogați.

S-ar putea numi, de asemenea, și tehnologie de auto-ajutorare, ori tehnologie democratică sau a poporului – o tehnologie la care toată lumea poate avea acces și care nu este rezervată celor care sunt deja bogați și puternici. Aceasta va fi discutată mai pe larg în capitolele următoare. Deși suntem în posesia tuturor cunoștințelor necesare, încă este nevoie de un efort sistematic și creativ pentru a aduce această tehnologie într-o stare de existență activă și pentru a o face general vizibilă și valabilă.

Din experiența mea, cred că este mult mai dificil a recăpăta sinceritatea și simplitatea decât a avansa în direcția unei mai mari sofisticări și complexități. Orice inginer sau cercetător slab pregătit poate crește complexitatea; însă este nevoie de un anumit fler pentru a vedea profunzimea lucrurilor și a le simplifica din nou. Iar această înțelegere nu apare ușor la oamenii care și-au permis să devină înstrăinați de adevărata muncă productivă și de sistemul natural de auto-echilibrare care nu greșește niciodată în recunoașterea măsurii și limitării.

Orice activitate care nu reușește să recunoască principiul autolimitării este diabolică. În munca noastră cu țările în curs de dezvoltare suntem cel puțin forțați să recunoaștem limitările sărăciei și acest lucru poate fi, prin urmare, o școală sănătoasă pentru noi toți în care, în timp ce încercăm cu adevărat să-i ajutăm pe alții, putem de asemenea dobândi cunoaștere și experiență în cum ne putem ajuta pe noi înșine.

Cred că deja putem vedea conflictul de atitudini care ne va decide viitorul. De o parte, văd oameni care cred că pot face față triplei crize prin metodele curente, mai mult sau mai puțin; eu îi numesc oamenii mișcării înainte. De cealaltă parte, sunt oamenii în căutarea unui nou stil de viață, care caută se întoarce la anumite adevăruri esențiale despre om și lumea sa; eu îi numesc cei-care-se-întorc-acasă.

Să admitem că oamenii mișcării înainte, la fel ca diavolul, au toți cele mai bune discursuri sau cel puțin cele mai populare și familiare. Nu puteți sta pe loc, zic ei; a sta pe loc înseamnă a merge în jos; trebuie să mergi înainte; nu este nimic în neregulă cu tehnologia modernă, cu excepția faptului că este încă incompletă: lăsați-ne să o completăm. Dr. Sicco Mansholt, unul din cei mai proeminenți șefi ai Comunității Economice Europene, poate fi citat ca un reprezentant tipic al acestui grup. „Mai mult, mai departe, mai repede, mai bo-

gat“, spune el „sunt cuvintele de ordine ale societății actuale“. El crede că trebuie să ajutăm oamenii să se adapteze „pentru că nu există alternativă“.

Aceasta este vocea autentică a oamenilor mișcării înainte, care vorbește în aproape același ton ca Marele Inchizitor al lui Dostoievski: „de ce ai venit să ne împiedici?“. Ei mizează pe explozia demografică și pe posibilitățile foametei mondiale. Cu siguranță, trebuie să mergem înainte și să nu fim slabi de înțger. Dacă oamenii încep să protesteze și să se revolte, va trebui să avem mai multă poliție, mai bine echipată. Dacă sunt probleme cu mediul, trebuie să avem mai multe legi drastice împotriva poluării și o creștere economică mai rapidă care să plătească pentru măsurile antipoluare. Dacă sunt probleme cu resursele naturale, trebuie să ne îndreptăm spre materialele sintetice; dacă sunt probleme cu combustibilii fosili, trebuie să trecem de la reactoarele lente la cele rapide și de la fisiune la fuziune. Nu există probleme nerezolvabile. Sloganele oamenilor mișcării înainte apar zilnic în titlurile ziarelor cu mesajul „o inovație pe zi ține criza în șah“.

Dar ce e cu cealaltă parte? Aceasta este constituită din oameni care sunt profund convinși că dezvoltarea tehnologică a luat-o într-o direcție greșită și trebuie redirecționată. Termenul „cel-care-se-întoarce-acasă“ are, bineînțeles, o conotație religioasă. Pentru că este nevoie de o bună doză de curaj să spui „nu“ stilurilor și fascinațiilor epocii și să pui sub semnul întrebării presupunerile unei civilizații ce pare destinată să cucerească întreaga lume; puterea necesară poate proveni numai din convingeri adânci.

Dacă ar proveni doar din frica de viitor, s-ar putea să dispară la momentul decisiv. Adevăratul „cel-care-se-întoarce-acasă“ nu are cel mai bun discurs, dar are cuvântul cel mai exaltat, nimic altceva decât Evangheliile. Pentru el, nu poate exista o declarație mai concisă a situației sale, a situației noastre, decât parabola fiului risipitor. În mod ciudat, Predica de pe Munte oferă instrucțiuni precise despre construirea unei viziuni care ar putea duce la o Economie a Supraviețuirii.

- Fericiți cei săraci cu duhul, că a lor este Împărăția Cerurilor.
- Fericiți cei ce plâng, că aceia se vor mângâia.
- Fericiți cei blânzi, că aceia vor moșteni pământul.
- Fericiți cei ce flămânzesc și însetează de dreptate, că aceia se vor sătura.
- Fericiți făcătorii de pace, că aceia fiii lui Dumnezeu se vor chema.²⁸

Asocierea acestor fericiri cu chestiuni ce țin de tehnologie și economie poate părea un gest îndrăzneț. Dar ar putea să nu fie, ținând cont de faptul că avem probleme chiar din cauză că atât de mult timp nu am reușit să facem această legătură? Nu este dificil să discernem ce ar putea însemna aceste fericiri pentru noi astăzi:

²⁸ Preluare din Biblia ortodoxă, publicată de Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București – 2001; Evanghelia după Matei, Predica de pe munte; o notă de subsol explică: „Cei săraci cu duhul“ (în nici un caz: Cei săraci cu intelectul!) are două înțelesuri, ambele duhovnicești: Săracul care și-a asumat lăuntric starea de sărăcie și o îndură cu demnitate umană și nădejde cerească; bogatul care nu e dependent lăuntric de propria sa bogăție și care atunci când o pierde, parțial sau total, rămâne un om liber. ... [TEI]

- Suntem săraci, nu semizei.
- Avem multe lucruri pentru care să plângem, și nu intrăm într-o epocă de aur.
- Avem nevoie de o abordare blândă, un spirit nonviolent, iar mic înseamnă frumos.
- Trebuie să ne preocupe justiția și să vedem dreapta judecată.
- Și toate acestea, și numai acestea, ne pot permite să devenim făcători de pace.

Cei-care-se-întorc-acasă se bazează pe o imagine a omului diferită față de cea care îi motivează pe oamenii mișcării înainte. Ar fi foarte superficial să spunem că aceștia din urmă cred în „creștere” în timp ce cei dintâi nu cred. Într-un anumit sens, toată lumea crede în creștere, și pe bună dreptate, deoarece creșterea este o calitate esențială a vieții. Problema este de a da ideii de creștere o determinare calitativă; pentru că întotdeauna sunt multe lucruri care trebuie să crească și multe lucruri care trebuie să se diminueze.

În același timp, ar fi foarte superficial să spunem că cei-care-se-întorc-acasă nu cred în progres, care de asemenea este o calitate esențială a vieții. Ideea este de a determina ce anume constituie progres. Cei-care-se-întorc-acasă cred că direcția în care a luat-o și pe care continuă să o urmeze tehnologia modernă – către mai mare, mai rapid și din ce în ce mai violent, în ciuda tuturor legilor naturale ale armoniei – este opusul progresului. Prin urmare, se impune analizarea situației și găsirea unei noi orientări. Bilanțul arată că distrugem chiar baza existenței noastre, iar reorientarea se bazează pe reamintirea a ceea ce înseamnă de fapt viața omului.

Într-un fel sau altul, toată lumea va trebui să adopte o poziție în acest conflict. A „lăsa în seama experților” înseamnă a fi de partea oamenilor mișcării înainte. Este larg acceptat faptul că politica este o chestiune prea importantă ca să fie lăsată în seama experților. Astfel, conținutul principal al politicii este economia și conținutul principal al economiei este tehnologia. Dacă politica nu poate fi lăsată experților, nici economia și tehnologia nu pot.

Speranța se bazează pe faptul că oamenii obișnuiți sunt adesea capabili de o abordare mai cuprinzătoare și mai „umană” decât a experților. Puterea oamenilor obișnuiți, care în prezent se simt total neputincioși, nu se află în începerea de noi linii de acțiune, ci în sprijinirea grupurilor minoritare care au început deja acțiunea.

Voi da două exemple, relevante pentru subiectul în discuție. Unul se referă la agricultură, încă cea mai importantă activitate a omului pe pământ, iar celălalt se referă la tehnologia industrială. Agricultură modernă se bazează pe administrarea de cantități din ce în ce mai mari de produse chimice în sol, precum și plantelor și animalelor, chimicale al căror efect pe termen lung asupra fertilității solului și sănătății prezintă serioase suspiciuni. Oamenii care ridică aceste probleme se confruntă în general cu afirmația că este de ales între „otrăvă sau foamete”. Există fermieri de succes în multe țări care obțin recolte excelente fără să recurgă la astfel de chimicale și fără nici o temere legată de fertilitatea și sănătatea solului pe termen lung.

În ultimii douăzeci și cinci de ani, o organizație privată, pe bază de voluntariat, Asociația Solului, s-a implicat în explorarea relațiilor vitale între sol, plante, animale și om; a efectuat și a asistat cercetări relevante și a încercat să țină publicul informat în legătură cu evoluțiile în aceste domenii. Nici fermierii de succes, nici Asociația Solului nu au reușit să obțină susținere sau recunoaștere oficială. De cele mai multe ori au fost respinși, iar abordarea lor a fost denumită „balegă și mister“, [în original „the muck and mystery people“ –TEI], pentru că evident sunt în afara curentului principal al progresului tehnologic modern. Metodele lor se bazează pe principiul nonviolentei și smereniei față de subtilul sistem al armoniei naturale, fapt ce este în opoziție cu stilul de viață al lumii moderne. Dar dacă realizăm acum că stilul de viață modern ne pune în pericol de moarte, ne putem deschide inimile pentru a-i susține și chiar a ne alătura acestor pionieri în loc de a-i ignora sau ridiculiza.

De partea industriei, există Grupul de Dezvoltare pentru Tehnologie Intermediară. Acesta este implicat în studiul sistematic al modului de a ajuta oamenii să se ajute singuri. În timp ce munca sa este concentrată în primul rând în oferirea de asistență tehnică Lumii a Treia, rezultatele cercetărilor sale au atras și atenția celor care sunt preocupați de viitorul societăților bogate. Pentru că aceste rezultate au demonstrat că o tehnologie intermediară, o tehnologie cu față umană, este într-adevăr posibilă și viabilă și că reintegrează ființa umană, cu mâinile sale îndemânatică și creierul creativ, în procesul de producție. Astfel, susține producția de către mase în locul producției în masă. La fel ca Asociația Solului, este o organizație privată și voluntară, bazată pe susținerea publică.

Nu am nici o îndoială că este posibil să dăm o nouă direcție dezvoltării tehnologice, o direcție care să o conducă înapoi spre nevoile reale ale omului, aceasta însemnând și dimensiunea reală a omului. Omul e mic și, prin urmare, mic înseamnă frumos. A ne îndrepta spre gigantism înseamnă a ne îndrepta spre auto-distrugere. Și care este prețul reorientării? Am putea să ne reamintim că a calcula costul supraviețuirii este pervers. Fără îndoială, un preț trebuie plătit pentru orice lucru care merită: să redirecționăm tehnologia în așa fel încât să servească omul în loc să-l distrugă necesită în primul rând un efort de imaginație și abandonarea fricii.

Partea a Treia

Lumea a treia

UNSPREZECE

Dezvoltarea

O Carte Albă a Guvernului britanic privind dezvoltarea teritoriilor de peste mări a declarat cu câțiva ani în urmă obiectivele ajutorului extern, după cum urmează:

„Să facem tot ce ne stă în puteri pentru a ajuta țările în curs de dezvoltare să ofere oamenilor oportunități materiale pentru a-și folosi talentele, a trăi o viață împlinită și fericită și a-și îmbunătăți constant soarta.“

Este îndoielnic dacă același limbaj optimist ar fi folosit și astăzi, dar ideea de bază rămâne aceeași. Există, probabil, unele dezamăgiri: sarcina se dovedește a fi mult mai grea decât s-a crezut – iar țările nou devenite independente au simțit-o pe pielea lor. Două fenomene, în special, ridică îngrijorări la nivel mondial – șomajul masiv și migrația în masă spre orașe.

Pentru două treimi din omenire, obiectivul unei „vieți împlinite și fericite“ cu îmbunătățirea constantă a sortii, dacă nu se îndepărtează, atunci pare a fi mai departe ca niciodată. Deci ar fi bine să avem o nouă abordare a întregii probleme. Mulți oameni au privit într-un mod nou chestiunea și unii spun că problema este ajutorul insuficient. Aceștia admit că există multe tendințe nesănătoase și perturbatoare, dar sugerează că un ajutor mai pronunțat ar trebui să fie în măsură să le contrabalanseze. Dacă ajutorul disponibil nu poate fi suficient de mare pentru fiecare, atunci acesta ar trebui să se concentreze asupra țărilor în care promisiunea succesului pare cea mai credibilă.

Deloc surprinzător, această propunere nu a reușit să obțină acceptarea generală. Una din tendințele nesănătoase și perturbatoare în aproape toate țările în curs de dezvoltare este apariția, într-o formă din ce în ce mai accentuată, a „economiei duale“, în care există două modele diferite de viață într-atât de separate unul de celălalt încât sunt două lumi diferite. Nu este vorba de oameni bogați și oameni săraci, amândouă categoriile având un mod de viață comun; este vorba despre două moduri de viață coexistând unul lângă altul în așa manieră încât chiar și cel mai umil membru al unei categorii dispune de un venit zilnic care este

de câteva ori mai mare decât venitul obținut de către cel mai sânguincios și mai bun membru muncitor al celeilalte categorii. Tensiunile sociale și politice care decurg din economia duală sunt prea evidente pentru a le mai descrie.

În economia duală a unei țări în curs de dezvoltare tipice, 15% din populație poate fi în sectorul modern, de regulă limitat la unul sau două orașe mari. Ceilalți 85% se află în zone rurale și orașe mici. Pentru motive care vor fi discutate, majoritatea măsurilor de dezvoltare se îndreaptă spre marile orașe, ceea ce înseamnă că 85% din populație este trecută cu vederea. Ce se va alege de ei?

Să presupunem pur și simplu că sectorul modern din marile orașe va crește până când va absorbi aproape toată populația – care este și cazul multor țări bine dezvoltate – este total nerealist. Chiar și cele mai bogate țări gem sub povara pe care o astfel de împărțire a populației o impune în mod inevitabil. În fiecare ramură a gândirii moderne, conceptul de „evoluție” joacă un rol principal. Nu și în dezvoltarea economică, deși cuvintele „dezvoltare” și „evoluție” par a fi sinonime.

Oricare ar fi meritul teoriei evoluției în anumite cazuri, aceasta reflectă cu siguranță experiența noastră de dezvoltare economică și tehnică. Să ne imaginăm o vizită într-o unitate industrială modernă, să zicem, o mare rafinărie. În timp ce ne plimbăm prin spațiile imense, de o remarcabilă complexitate, ne-am putea întreba cum a fost posibil ca mintea umană să conceapă așa ceva. Ce volum uriaș de cunoștințe, ingeniozitate și experiență este încorporat în acest echipament! Cum este posibil? Răspunsul este că acestea nu au țâșnit de-a gata din mintea unei persoane – au apărut printr-un proces de evoluție. A început destul de simplu, apoi s-a mai adăugat un lucru și s-a mai modificat ceva și astfel totul a devenit din ce în ce mai complex. Dar chiar și ceea ce vedem astăzi în această rafinărie este doar vârful aisbergului.

Ceea ce nu putem vedea pe parcursul vizitei noastre este mult mai mare decât ceea ce putem vedea: mărimea și complexitatea instalațiilor care permit petrolului brut să circule prin rafinărie și asigură ca o multitudine de loturi de produse rafinate, preparate, ambalate și etichetate corespunzător ajung la nenumărați consumatori prin intermediul unui sistem de distribuție dintre cele mai elaborate. Toate acestea nu le putem vedea. Nu putem vedea nici realizările intelectuale din spatele planificării, organizării, finanțării și comercializării. Cel mai puțin vizibil este nivelul înalt de educație care este condiția prealabilă a tuturor, începând de la școli primare la universități și centre de cercetare specializate, și fără de care nimic din ceea ce vedem nu ar exista.

Așa cum am spus, vizitatorul vede doar vârful aisbergului: mai există încă de zece ori pe atât în altă parte, pe care nu îl putem vedea și fără acest „zece”, „unu” este inutil. Și dacă „zece”-le nu este furnizat de țara sau societatea în care s-a construit rafinăria, aceasta pur și simplu nu funcționează sau este, de fapt, un corp străin care depinde de o altă societate pentru supraviețuire. Astăzi, toate acestea se uită ușor, pentru că tendința modernă este de a vedea și conștientiza doar partea vizibilă, uitând lucrurile invizibile care fac vizibilul posibil și îl mențin în mișcare.

Ar putea eșecul relativ al ajutorului, sau cel puțin dezamăgirea noastră față de eficacitatea acestuia, să aibă legătură cu filosofia materialistă care ne face să trecem cu vederea cele mai importante condiții prealabile ale succesului, care sunt în general invizibile? Sau, dacă nu le trecem cu vederea în totalitate, tindem să le tratăm ca pe niște lucruri materiale – lucruri care pot fi planificate, programate și cumpărate cu bani conform unui plan de dezvoltare atotcuprinzător.

Cu alte cuvinte, avem tendința de a ne gândi la dezvoltare nu din punct de vedere al evoluției, ci în termeni de creație. Oamenii de știință ne asigură neîncetat că tot ce ne înconjoară a evoluat prin mici mutații apărute prin selecție naturală. Se spune că nici chiar Atotputernicul nu a fost capabil să creeze ceva complex. Orice complexitate, ni se spune, este rezultatul evoluției. Cu toate acestea, cei ce fac planuri de dezvoltare cred că ei se pot descurca mai bine decât Atotputernicul, că pot crea cele mai complexe lucruri dintr-o dată printr-un proces numit planificare, făcând-o pe Atena să se nască, nu din tâmpla lui Zeus, ci din nimic, înarmată până-n dinți, superbă și plină de viață.

Bineînțeles, pot apărea ocazional lucruri extraordinare dar nepotrivite. Se pot realiza cu succes proiecte ici și colo. Este mereu posibil să se creeze mici insule ultramoderne într-o societate preindustrială. Însă astfel de insule vor avea nevoie să fie apărate, la fel ca cetățile, și aprovizionate cu elicopterul de la mare distanță, în caz contrar fiind acoperite de apele mării. Indiferent ce se întâmplă, indiferent dacă le merge bine sau rău, ele produc „economia duală” despre care am vorbit. Ele nu pot fi integrate în societatea înconjurătoare și tind să-i distrugă coeziunea.

Putem observa în treacăt că tendințe similare sunt prezente chiar în unele din cele mai bogate țări, unde se manifestă ca o tendință de urbanizare excesivă, de „megalopolis”, și lasă în mijlocul abundenței, mase mari de oameni afectați de sărăcie, tineri care abandonează școala, șomeri și incapabili de a fi angajați. Până de curând, experții în dezvoltare au menționat foarte rar economia duală și cele două rele ale sale, respectiv șomajul în masă și migrarea masivă înspre orașe. Când au făcut-o, doar le-au deplâns și le-au tratat ca simple fenomene de tranziție.

Între timp, a devenit unanim recunoscut că doar timpul, de la sine, nu va vindeca situația. Dimpotrivă, economia duală, dacă nu este contracarată în mod conștient, produce ceea ce am numit un „proces de otrăvire reciprocă”, prin care dezvoltarea industrială în orașe distruge structura economică a provinciei, iar aceasta se răzbună prin migrația masivă spre orașe, otrăvind-le și făcându-le imposibil de gestionat.

Estimările de viitor făcute de către Organizația Mondială a Sănătății și de experți ca Kingsley Davies prevăd orașe de douăzeci, patruzeci și chiar șaiszeci de milioane de locuitori, o perspectivă de sărăcire pentru o mulțime de oameni, dincolo de orice imaginație. Există o alternativă? Faptul că țările în curs de dezvoltare nu se pot descurca fără un sector modern, mai ales dacă sunt în contact direct cu țările bogate, este greu de pus la îndoială. Ceea ce trebuie pus la îndoială este presupunerea că sectorul modern poate fi extins astfel încât să absoarbă practic întreaga populație și dacă acest lucru se poate face destul de repede.

Filosofia de căpătâi a dezvoltării în ultimii douăzeci de ani a fost: „Ceea ce e cel mai bine pentru bogați trebuie să fie cel mai bine și pentru săraci.“ Această credință a fost răspândită pe distanțe mari, după cum putem vedea dacă studiem lista țărilor în curs de dezvoltare în care americanii și aliații lor și în unele cazuri și rușii au găsit că este necesar și înțelept să plaseze reactoare nucleare „pașnice“ – Taiwan, Coreea de Sud, Filipine, Vietnam, Tailanda, Indonezia, Iran, Turcia, Portugalia, Venezuela – toate fiind țări ale căror probleme copleșitoare sunt agricultura și revitalizarea vieții rurale, deoarece marea majoritate a oamenilor săraci din aceste țări trăiesc în zone rurale.

Punctul de plecare al considerațiilor noastre este sărăcia, sau mai degrabă, un grad de sărăcie cumplită care degradează și slutește omul, iar prima noastră sarcină este să recunoaștem și să înțelegem limitele și limitările pe care acest grad de sărăcie le impune. Din nou, grosolana filosofie materialistă ne predispune la a vedea doar „oportunitățile materiale“ (ca să folosesc cuvintele Cărții Albe din care am citat deja) trecând cu vederea factorii nemateriali.

Sunt sigur că, printre cauzele sărăciei, factorii materiali sunt în întregime secundari – lucruri ca lipsa bogățiilor naturale, lipsa capitalului sau infrastructura insuficientă. Cauzele primare ale sărăciei extreme sunt nemateriale și au la bază anumite deficiențe în educație, organizare și disciplină. Dezvoltarea nu începe cu bunuri materiale, ci cu oameni și educația, organizarea și disciplina lor. Fără acestea trei, toate resursele rămân latente, un potențial neexploatat.

Există societăți prospere care de-abia au asigurate bazele abundenței naturale și am avut o mulțime de oportunități să observăm primatul factorilor invizibili după război. Fiecare țară, indiferent cât de devastată a fost, dacă a avut un înalt nivel de educație, organizare și disciplină, a produs un „miracol economic“. De fapt, acestea au fost miracole doar pentru cei ce și-au concentrat atenția pe vârful airbergului. Vârful s-a zdrobit în bucăți, dar baza, care este educația, organizarea și disciplina, a rămas neatinsă.

Așadar, aici se află problema centrală a dezvoltării. Dacă deficiențele în aceste trei aspecte sunt cauzele primare ale sărăciei, atunci reducerea sărăciei depinde în primul rând de eliminarea lor. Aici se află motivul pentru care dezvoltarea nu poate fi un act de creație, nu poate fi comandat, cumpărat, planificat - de ce este nevoie de un proces de evoluție.

Educația nu se face „în salturi“, este un proces gradual de mare finețe. Organizarea nu se face „în salturi“, trebuie să evolueze gradual pentru a se adapta la circumstanțele schimbătoare. Același lucru se poate spune și despre disciplină. Toate trei trebuie să evolueze pas cu pas și principala sarcină a politicii de dezvoltare trebuie să fie accelerarea acestei evoluții. Toate trei trebuie să devină proprietatea întregii societăți, nu doar a unei minorități. Dacă se acordă ajutor pentru introducerea unor noi activități economice, acestea va fi benefice și viabile doar dacă pot fi susținute de nivelul existent de educație al unor grupuri mari de oameni și vor fi cu adevărat valoroase doar dacă promovează și diseminează progrese în educație, organizare și disciplină.

Poate exista un proces de extensiune – niciodată un proces în salturi. Dacă activitățile economice nou introduse depind de o educație, organizare și disciplină speciale, care nu sunt nicidecum proprii societății beneficiare, acestea nu vor promova o dezvoltare sănătoasă ci mai degrabă o vor împiedica. Vor rămâne un corp străin care nu poate fi integrat și care va adânci și mai mult problemele economiei duale.

Rezultă de aici că dezvoltarea nu este în primul rând o problemă pentru economiști, cel puțin nu pentru economiștii a căror expertiză se bazează pe filosofia materialistă. Fără îndoială, economiștii de orice convingere filosofică sunt utili în anumite faze ale dezvoltării și pentru chestiuni strict tehnice, însă numai în cazul în care orientările generale ale unei politici de dezvoltare care să implice întreaga populație sunt deja ferm stabilite.

Noul mod de gândire necesar pentru ajutor și dezvoltare va fi diferit de cel vechi deoarece va lua sărăcia în serios. Acesta nu va merge mecanic înainte, spunând: „Ceea ce este bun pentru bogați trebuie să fie bun și pentru săraci”. Va avea grijă de oameni – dintr-un punct de vedere foarte practic. De ce grija pentru oameni? Pentru că oamenii sunt sursa primară și esențială a bogăției de orice fel. Dacă sunt lăsați pe dinafară, dacă sunt dați la o parte de experți auto-proclamați și planificatori aroganți, atunci nimic nu poate vreodată da roade.

Următorul capitol este o versiune prescurtată a unui document pregătit în 1965 pentru o Conferință privind Aplicarea Științei și Tehnologiei în Dezvoltarea Americii Latine, organizată de UNESCO în Santiago, Chile. La acea vreme, discuțiile privind dezvoltarea economică aproape negreșit tindeau să considere tehnologia ca un „dat”, întrebarea fiind cum să transferăm tehnologia celor care nu sunt încă în posesia ei. Cea mai recentă era evident cea mai bună, iar ideea că tehnologia s-ar putea să nu satisfacă nevoile urgente ale țărilor în curs de dezvoltare deoarece nu se potrivea în contextul actual și în limitările sărăciei a fost ridiculizată. Cu toate acestea, documentul a devenit punctul de plecare al Grupului de Dezvoltare pentru Tehnologie Intermediară care s-a stabilit în Londra.

DOISPREZECE

Problemele sociale și economice care necesită dezvoltarea tehnologiei intermediare

INTRODUCERE

În multe locuri din lumea de astăzi săracii devin și mai săraci în timp ce bogații devin și mai bogați, iar ajutorul extern și planificarea dezvoltării par incapabile să facă față acestei tendințe. De fapt, de multe ori par să o promoveze, pentru că este întotdeauna mai ușor să-i ajuți pe cei care se pot ajuta singuri decât pe cei neajutorați. Aproape toate țările așa-numite în curs de dezvoltare au un sector modern în care modelele de viață și de muncă sunt similare celor din țările dezvoltate, dar mai au și un sector non-modern, reprezentând marea majoritate a populației, în care modelele de viață și de muncă sunt nu doar profund nesatisfăcătoare, ci și în curs de degradare accelerată.

În cazul de față sunt preocupat exclusiv de problema ajutorării celor din sectorul non-modern. Aceasta nu înseamnă că activitatea constructivă din sectorul modern ar trebui întreruptă și nu poate fi nici o îndoială că aceasta va continua, în orice caz. Însă sugerează că toate succesele din sectorul modern au toate șansele să fie iluzorii dacă nu sunt acompaniate de o creștere sănătoasă – sau cel puțin o stare sănătoasă de stabilitate – în mijlocul numărului mare de oameni a căror viață este caracterizată nu doar de sărăcie cumplită, ci și de lipsă de speranță.

NEVOIA DE TEHNOLOGIE INTERMEDIARĂ

Situația celor săraci

Care este situația tipică a săracilor în majoritatea țărilor așa-numite în curs de dezvoltare? Posibilitățile lor de muncă sunt atât de limitate încât ei nu pot scăpa de sărăcia cruntă. Sunt angajați cu normă redusă sau șomeri, iar când își găsesc locuri de muncă ocazionale, productivitatea lor este extrem de scăzută. Unii dintre ei au pă-mânt, dar adesea prea puțin. Mulți nu au și nici nu există vreo perspectivă de a-l obține. Fiind angajați cu normă redusă sau șomeri, ei se îndreaptă spre marile orașe. Dar nu există locuri de muncă pentru ei nici în marile orașe, și, bineînțeles, nici locuințe. Astfel, ei se înghesuie în orașe deoarece șansele de a găsi ceva de muncă par a fi mai mari aici decât în sate, unde sunt nule.

Șomajul fățiș și disimulat din zonele rurale este adesea atribuit în totalitate creșterii demografice și nu este nici o îndoială că acesta este un factor contributiv important. Însă cei care susțin acest punct de vedere încă mai trebuie să explice de ce oamenii care sunt în plus nu pot face muncă suplimentară. S-a spus că ei nu pot munci deoarece le lipsește „capitalul”. Dar ce este „capitalul”? Este produsul muncii oamenilor. Lipsa capitalului poate explica un nivel scăzut al productivității, dar nu poate explica lipsa de oportunități de muncă.

Rămâne un fapt cert că un număr mare de oameni nu muncesc sau muncesc doar ocazional și de aceea sunt săraci și lipsiți de speranță și adesea suficient de disperați încât să-și

părăsească satul în căutarea unei oarecare existențe în orașele mari. Șomajul rural produce migrație în masă înspre orașe, ceea ce conduce la o rată de creștere urbană care ar secătui chiar și resursele celor mai bogate societăți. Șomajul rural devine șomaj urban.

Ajutor acordat celor care au cea mai mare nevoie de el

Problema poate fi formulată destul de simplu astfel: ce se poate face pentru a însănătoși economia din afara marilor orașe, în orașele mici și satele care încă cuprind – în cele mai multe cazuri – optzeci până la nouăzeci de procente din întreaga populație? Atâta timp cât măsurile de dezvoltare sunt concentrate în principal în marile orașe, unde este mai ușor să înființezi noi industrii, să le aloci administratori și personal și să le găsești finanțe și piețe de desfacere pentru a le menține în stare de funcționare, competiția dintre aceste industrii va perturba și distruge în continuare producția neagră din restul țării, va cauza șomaj suplimentar și va accelera și mai mult migrația oamenilor nevoiași înspre orașele care nu îi pot integra.

Procesul de „otrăvire reciprocă” nu va putea fi oprit. Prin urmare, este necesar ca cel puțin o parte importantă a măsurilor de dezvoltare să ocolească orașele mari și să fie dedicată creării unei „structuri agro-industriale” în zonele rurale și orașele mici. În acest sens este necesar să subliniem faptul că necesitatea primară sunt locurile de muncă, literalmente milioane de locuri de muncă. Bineînțeles, nu se poate spune că producția-per-persoană este neimportantă, dar cea mai importantă considerație nu poate fi de a maximiza producția-per-persoană, ci trebuie să fie maximizarea oportunităților de muncă pentru șomeri și cei folosiți sub capacitățile lor.

Pentru un om sărac șansa de a munci este cea mai mare dintre nevoile sale și chiar o muncă prost plătită și relativ neproductivă este mai bună decât a sta degeaba. „Acoperirea trebuie să vină înaintea perfecțiunii”, pentru a folosi cuvintele domnului Gabriel Ardant. Este important să fie suficient de muncă pentru toți pentru că acesta este singurul mod de a elimina reflexele anti-productive și de a crea o nouă mentalitate – aceea a unei țări în care munca a devenit valoroasă și trebuie să fie folosită în cel mai bun mod posibil.

Altfel spus, calculul economic care măsoară succesul în termeni de producție și venituri, fără să țină seama de numărul locurilor de muncă, este inadecvat în condițiile de față, pentru că presupune o abordare statică asupra unei probleme de dezvoltare. Abordarea dinamică acordă atenție nevoilor și reacțiilor oamenilor; prima lor nevoie este de a începe să facă ceva ce le aduce o recompensă, oricât de mică; doar când trăiesc experiența prin care timpul și munca lor dobândesc valoare devin preocupați în a le face și mai valoroase. Prin urmare, este mult mai important ca fiecare să producă ceva decât ca un număr redus de oameni să producă, fiecare, foarte mult, și aceasta rămâne valabilă chiar dacă în unele cazuri excepționale producția totală în cadrul primului sistem este mai mică decât cea din ultimul sistem. Aceasta nu va rămâne mai mică, deoarece sistemul este unul dinamic și poate genera creștere.

Un șomer este un om disperat și este practic forțat să migreze. Aceasta este o altă justificare pentru afirmația că asigurarea de locuri de muncă este necesitatea de bază și ar trebuie

să fie principalul obiectiv al planificării economice. Fără aceasta, migrația către marile orașe nu poate fi redusă, cu atât mai puțin oprită.

Natura sarcinii

Așadar, sarcina noastră este aceea de a înființa milioane de locuri de muncă în zonele rurale și orașele mici. Faptul că industria modernă, așa cum a evoluat în țările dezvoltate, nu poate îndeplini această sarcină ar trebui să fie evident. Aceasta a apărut în societăți care sunt bogate în capital și sărace în forță de muncă și prin urmare nu poate fi adecvată pentru societățile sărace în capital și bogate în forță de muncă. Puerto Rico ne furnizează o bună exemplificare a acestui punct de vedere. Cităm dintr-un studiu recent:

„Dezvoltarea producției moderne la scară industrială aduce o contribuție limitată la ocuparea forței de muncă. Programul de dezvoltare din Puerto Rico a fost neobișnuit de energetic și de succes; dar începând din anii 1952-62 creșterea medie a ocupării forței de muncă în fabricile sponsorizate de EDA²⁹ a fost de 5.000 pe an. În condițiile participării forței de muncă actuale și în absența emigrației spre continent, creșterile anuale ale forței de muncă în Puerto Rico vor fi de ordinul a 40.000...“

În cadrul procesului de fabricație, ar trebuie să existe o abordare creativă a unor forme de organizare a forței de muncă la scară mai redusă și mai descentralizate, precum cele care au persistat în economia japoneză până în zilele noastre și au contribuit considerabil la creșterea sa viguroasă. Exemple la fel de impresionante putem vedea și în multe alte țări, în special în India și Turcia, unde planurile cincinale foarte ambițioase conduc la o rată mai mare a șomajului la sfârșitul perioadei decât la început, chiar în condițiile în care planul a fost implementat în întregime.

Adevărata sarcină poate fi formulată în patru propoziții:

- În primul rând, locurile de muncă trebuie create acolo unde oamenii trăiesc în prezent și nu în zonele metropolitane înspre care tind să migreze.
- În al doilea rând, aceste locuri de muncă trebuie să fie, în medie, suficient de ieftine ca să poată fi create în număr mare fără să fie nevoie de un aport mare capital și importuri.
- În al treilea rând, metodele de producție folosite trebuie să fie relativ simple, astfel încât necesarul de înaltă calificare să fie redus la minim, nu doar în procesul de producție propriu-zis, ci și în chestiuni de organizare, aprovizionare cu materie primă, finanțe, marketing și așa mai departe.
- În al patrulea rând, producția ar trebui să se facă în principal din materiale locale și pentru folosul local.

Aceste patru cerințe pot fi îndeplinite numai dacă există o abordare „regională“ a dezvoltării și doi, dacă există un efort conștient de a dezvolta și aplica ceea ce ar putea fi numită o „tehnologie intermediară“. Aceste două condiții vor luate în considerare, pe rând.

29 Economic Development Administration (Administrația pentru Dezvoltare Economică) [TEI]

Abordarea regională sau districtuală

O unitate politică dată nu este neapărat de mărimea potrivită pentru ca dezvoltarea economică să beneficieze cei care au cea mai mare nevoie. În unele cazuri poate fi prea mică, dar în majoritatea cazurilor din prezent este prea mare. Să luăm, de exemplu, cazul Indiei. Este o unitate politică foarte mare și, fără îndoială, este de dorit din multe puncte de vedere ca această unitate să fie menținută. Dar, dacă politica de dezvoltare este preocupată numai – sau în primul rând – de „India-ca-un-întreg“, mersul natural al lucrurilor va concentra dezvoltarea în principal în câteva zone metropolitane, în sectorul modern.

Zone largi din cuprinsul țării, conținând 80% sau mai mult din populație, vor beneficia prea puțin și într-adevăr ar putea suferi. De aici rezultă cele două rele: șomajul în masă și migrarea masivă înspre zonele metropolitane. Rezultatul „dezvoltării“ este că o minoritate norocoasă se îmbogățește foarte mult, în timp ce cei care au într-adevăr nevoie de ajutor sunt lăsați mai neajutorați ca oricând. Dacă scopul dezvoltării este de a acorda ajutor celor care au cea mai mare nevoie de el, fiecare „regiune“ sau „district“ din țară are nevoie de propria dezvoltare. Asta se înțelege printr-o abordare „regională“.

Un alt exemplu poate fi observat în cazul Italiei, o țară relativ bogată. Sudul Italiei și Sicilia nu se dezvoltă pur și simplu din cauza creșterii economice de succes a „Italiei-ca-un-întreg“. Industria italiană este concentrată în principal în nordul țării, iar creșterea sa rapidă nu diminuează ci din contră, tinde să intensifice problema sudului. Nimic nu reușește mai bine ca succesul și nimic nu eșuează mai bine ca eșecul. Competiția din nord distruge producția din sud și absoarbe toți oamenii talentați și întreprinzători din acea regiune. Trebuie să se facă eforturi conștiente pentru a contracara aceste tendințe, pentru că dacă populația din orice regiune a țării este ocolită de dezvoltare, starea sa devine mai rea decât înainte, este aruncată în șomaj în masă și forțată să migreze în masă.

Dovezi ale acestui adevăr pot fi găsite peste tot în lume, chiar și în cele mai dezvoltate țări. În această privință nu pot fi date definiții ferme și rapide. Depinde mult de geografia și circumstanțele locale. Câteva mii de oameni, fără îndoială, ar fi prea puțini să constituie un „district“ pentru dezvoltare economică; dar câteva sute de mii de oameni, chiar foarte dispersați, merită să fie tratați astfel. Întreaga Elveție are mai puțin de șase milioane de locuitori: totuși este împărțită în mai mult de douăzeci de „cantoane“, fiecare fiind un fel de regiune de dezvoltare, drept urmare există o răspândire uniformă a populației și a industriei, fără tendințe de formare de concentrații excesive.

Fiecare „district“, ideal vorbind, ar avea un fel de coeziune internă și identitate și ar avea cel puțin un oraș ca centru al districtului. Este nevoie de o „structură culturală“ la fel cum este nevoie de o „structură economică“; astfel, așa cum fiecare sat ar avea o școală primară, ar fi câteva orașe comerciale cu școli secundare, iar centrul districtului ar fi destul de mare să susțină o instituție de învățământ superior. Cu cât este mai mare țara, cu atât este mai mare nevoia unei „structuri“ interne și a unei abordări descentralizate a dezvoltării. Dacă această necesitate este neglijată, nu este nici o speranță pentru cei săraci.

Nevoia unei tehnologii adecvate

Este evident că această abordare „regională” sau „districtuală” nu are nici o șansă de succes dacă nu este bazată pe utilizarea unei tehnologii adecvate. Constituirea fiecărui loc de muncă în industria modernă necesită mult capital – ceva de ordinul, să zicem, a 2.000 lire în medie. O țară săracă, firește, nu își permite să înființeze decât un număr foarte limitat de astfel de locuri de muncă într-o anumită perioadă de timp.

Mai mult, un loc de muncă „modern” poate fi într-adevăr productiv doar în cadrul unui mediu modern, și pentru acest motiv este puțin probabil să se potrivească într-un „district” format din zone rurale și câteva orașe slab dezvoltate. În fiecare „țară în curs de dezvoltare” se pot găsi platforme industriale stabilite în zone rurale, în care echipamentele moderne, de calitate superioară, stau nefolosite în majoritatea timpului din cauza lipsei de organizare financiară, a aprovizionării cu materie primă, transportului, facilităților de marketing și altele asemenea.

Astfel apar reclamații și incriminări; însă acestea nu schimbă cu nimic faptul că o mare cantitate de resurse de capital limitate – în mod normal importuri plătite din valută limitată – sunt practic irosite. Distincția între industriile „care necesită aport intensiv de capital” și cele „care necesită aport intensiv de mână de lucru” este, bineînțeles, una familiară în teoria dezvoltării. Deși are o validitate neîndoieabilă, de fapt nu atinge esența problemei; pentru că de obicei determină oamenii să accepte tehnologia oricărei linii date de producție ca atare și de neschimbat. Dacă se argumentează apoi că țările în curs de dezvoltare ar trebui să acorde prioritate industriei „care necesită aport intensiv de mână de lucru” față de cea „care necesită aport intensiv de capital”, nu poate urma o acțiune inteligentă, deoarece alegerea industriei, în practică, va fi determinată de alte criterii mult mai puternice, precum baza de materii prime, piețe, interesul antreprenorial etc.

Alegerea industriei este una; dar alegerea tehnologiei care va fi folosită după ce a avut loc alegerea industriei, este cu totul altceva. Prin urmare, este mai bine să se vorbească direct de tehnologie și să nu se mascheze discuția alegând termeni precum „concentrația capitalului” sau „concentrația forței de muncă” drept punct de plecare. Același lucru se aplică și la o altă distincție frecventă în aceste discuții, cea dintre industria „la scară mare” și industria „la scară redusă”. Este adevărat că industria modernă este adesea organizată în unități foarte mari, dar „la scară mare” nu este câtuși de puțin una dintre trăsăturile sale esențiale și universale. Dacă o activitate industrială dată este potrivită sau nu condițiilor unui district în curs de dezvoltare nu depinde direct de „scară”, ci de tehnologia utilizată.

O întreprindere la scară mică cu un cost mediu per loc de muncă de 2.000 de lire este la fel de nepotrivită ca o întreprindere la scară mare cu același cost per loc de muncă. În concluzie, cred că modul cel mai bun de a atinge miezul problemei este să vorbim despre tehnologie; dezvoltarea economică în zonele afectate de sărăcie poate fi fructuoasă doar dacă se bazează pe ceea ce am numit „tehnologie intermediară”. În cele din urmă, tehnologia intermediară va fi una „care necesită aport intensiv de mână de lucru” și se va preta la folosirea în unități la scară mică. Dar nici „concentrația forței de muncă”, nici „scara redusă” nu implică „tehnologia intermediară”.

Definiția tehnologiei intermediare

Dacă definim nivelul tehnologiei în termeni de „costul echipamentului per loc de muncă”, putem numi tehnologia indigenă unei țări în curs de dezvoltare tipice – simbolic vorbind – o tehnologie de o liră, în timp ce a țărilor dezvoltate o putem numi tehnologie de 1.000 de lire. Decalajul dintre aceste două tehnologii este atât de mare încât o tranziție de la una la cealaltă este pur și simplu imposibilă. De fapt, încercarea actuală a țărilor în curs de dezvoltare de a infiltra tehnologia de 1.000 de lire în economiile lor ucide inevitabil tehnologia de o liră într-un ritm alarmant, distrugând locurile de muncă tradiționale mult mai rapid decât pot fi create locurile de muncă moderne, lăsând astfel săracii într-o situație mult mai disperată și neajutorată decât înainte.

Dacă ar fi să oferim ajutor eficient celor care au cea mai mare nevoie de el, este necesară o tehnologie care să se situeze într-o poziție intermediară între tehnologia de o liră și tehnologia de 1.000 de lire. Să o numim – din nou simbolic vorbind – o tehnologie de 100 de lire. O astfel de tehnologie intermediară ar fi mult mai productivă decât tehnologia indigenă (care de multe ori este în stare de degradare), dar ar fi totodată mult mai ieftină decât tehnologia sofisticată a industriei moderne, care solicită mult capital.

La un asemenea nivel de capitalizare, ar putea fi creat un număr foarte mare de locuri de muncă într-un timp scurt; iar crearea de astfel de locuri de muncă ar fi accesibilă pentru minoritatea mai întreprinzătoare din cadrul districtului, nu doar din punct de vedere financiar ci și în ceea ce privește educația, aptitudinile, abilitățile de organizare și așa mai departe. Acest ultim punct poate fi lămurit în felul următor:

Venitul mediu anual per muncitor și capitalul mediu per loc de muncă în țările dezvoltate în prezent pare să fie în relație de aproximativ 1:1. Acest lucru presupune, în termeni generali, că durează un om-an pentru a fi creat un loc de muncă, sau că un om ar trebui să economisească veniturile unei luni, pe an, timp de doisprezece ani pentru a fi capabil să dețină un loc de muncă. Dacă relația ar fi de 1:10, ar fi necesari zece oameni-ani pentru crearea unui loc de muncă și un om ar trebui să economisească veniturile unei luni, pe an, timp de 120 de ani până să poată deveni proprietarul unui loc de muncă. Aceasta este, bineînțeles, o imposibilitate, și rezultă că tehnologia de 1.000 de lire transplantată într-un district blocat la nivelul tehnologiei de o liră pur și simplu nu se poate răspândi printr-un proces normal de creștere. Aceasta nu poate avea un „efect demonstrativ” pozitiv; dimpotrivă, după cum se poate observa peste tot în lume, „efectul” său „demonstrativ” este în întregime negativ. Oamenii cărora le este inaccesibilă tehnologia de 1.000 de lire, pur și simplu renunță și adesea încetează să facă chiar și acele lucruri pe care le făceau înainte.

Tehnologia intermediară s-ar potrivi, de asemenea, mult mai bine în mediul relativ nesofisticat în care urmează să fie utilizată. Echipamentul ar fi destul de simplu și deci ușor de înțeles, potrivit pentru întreținere și reparare la fața locului. Echipamentul simplu este în mod normal mult mai puțin dependent de materii prime de înaltă puritate sau specificații exacte și mult mai adaptabil la fluctuațiile pieței decât echipamentul foarte sofisticat.

Oamenii sunt mult mai ușor de instruit: supravegherea, controlul și organizarea sunt mai simple; și vulnerabilitatea față de dificultățile neprevăzute este mult mai mică.

Obiecții ridicate și discutate

De când ideea tehnologiei intermediare a fost lansată, au fost ridicate câteva obiecții. Primele obiecții au fost psihologice: „Încercați să refuzați ce e mai bun și să ne faceți să tolerăm ceva inferior și depășit.” Aceasta este vocea celor care nu sunt în nevoie, care se pot ajuta singuri și vor să fie asistați în atingerea unui nivel de trai mai ridicat imediat. Nu este vocea celor de care suntem preocupați în cazul de față, cei mulți, loviți de sărăcie cărora le lipsește orice bază reală de existență, fie că trăiesc în mediul rural sau urban, care nu au nici „cel mai bun” nici „al doilea mai bun”, ci sunt lipsiți chiar și de cele mai esențiale mijloace de subzistență.

Unii s-ar putea întreba câți dintre „economisții dezvoltării” au o înțelegere reală a situației săracilor. Există economiști și econometricieni care cred că politica de dezvoltare poate fi derivată din anumite prețuri raporturi fixe, cum ar fi raportul dintre investiție și producție. Argumentul lor funcționează astfel: se dă cantitatea de capital disponibil. Puteți concentra acest capital pe un număr mic de locuri de muncă foarte scumpe sau îl puteți distribui în cantități mici la un număr mare de locuri de muncă ieftine. În ultimul caz, obțineți o producție mai scăzută decât în primul caz: prin urmare nu reușiți să obțineți cea mai rapidă rată de creștere economică posibilă. Dr. Kaldor, de exemplu, susține că „cercetările au arătat că majoritatea utilajelor moderne produc mult mai mult per unitatea de capital investit decât utilajele mult mai puțin sofisticate care pun la lucru mai mulți oameni.”

Nu doar „capitalul”, ci și „mărfurile produse” sunt considerate a fi în cantitate dată, iar această cantitate determină „limitele salariilor în orice țară la un moment dat”. „Dacă putem angaja doar un număr limitat de oameni în munca plătită, atunci lăsați-ne să-i angajăm în modul cel mai productiv, astfel încât să aducă cea mai mare contribuție posibilă la produsul intern brut, pentru că acest lucru va aduce de asemenea și cea mai rapidă rată de creștere economică. Nu ar trebui să vă abateți din drum în mod deliberat ca să reduceți productivitatea pentru a reduce cantitatea de capital per muncitor. Aceasta mi se pare un nonsens deoarece s-ar putea să descoperiți că, crescând capitalul per muncitor de zece ori creșteți producția per muncitor de douăzeci de ori. Nu există nici o îndoială, din orice punct de vedere, asupra superiorității celor mai recente și mai capitaliste tehnologii.”

Primul lucru care se poate spune despre aceste argumente este faptul că au un caracter evident static și nu reușesc să țină seama de dinamica dezvoltării. Pentru a face dreptate situației reale este necesar să luăm în considerare reacțiile și abilitățile oamenilor și să nu ne limităm la utilaje sau concepte abstracte. Așa cum am văzut mai înainte, este greșit să presupunem că cel mai sofisticat echipament, transplantat într-un mediu nesofisticat, va fi folosit în mod regulat la capacitate maximă, iar în cazul în care capacitatea de utilizare este scăzută, atunci raportul capital/producție este de asemenea scăzut. Este prin urmare eronat să tratăm rapoartele capital/producție ca date tehnologice, când sunt atât de dependente de mulți alți factori.

În plus, trebuie pusă întrebarea dacă există o astfel de lege, după cum susține Dr. Kaldor, conform căreia raportul capital/producție crește când capitalul este concentrat pe mai puține locuri de muncă. Nici un om care are o experiență oricât de neînsemnată în industrie nu ar putea susține că a observat existența unei astfel de „legi” și nici nu există vreo fundamentare științifică pentru aceasta. Mecanizarea și automatizarea sunt introduse pentru a crește productivitatea muncii, și anume raportul muncitor/producție, iar efectul lor asupra raportului capital/producție poate fi la fel de bine negativ cât și pozitiv.

Pot fi citate nenumărate exemple în care progresele tehnologice au eliminat locurile de muncă cu prețul unei infuzii suplimentare de capital fără să afecteze volumul producției. Prin urmare este destul de neadevărat să afirmăm faptul că o cantitate dată de capital produce în mod invariabil și inevitabil cea mai mare producție totală când este concentrată pe cel mai mic număr de locuri de muncă.

Cea mai mare slăbiciune a argumentului constă în faptul că socotește „capitalul” și chiar „mărfurile” ca pe „cantități date” într-o economie redusă în locuri de muncă. Din nou, abordarea statică duce inevitabil la concluzii eronate. Preocuparea centrală a politicii de dezvoltare, după cum am argumentat deja, trebuie să fie crearea de oportunități de muncă pentru cei care, șomeri fiind, sunt consumatori – la un nivel oricât de scăzut – fără să contribuie cu nimic la „producția de marfă” sau la „capital”.

Ocuparea forței de muncă este chiar precondiția tuturor celorlalte lucruri. Producția unui om care nu muncește este nulă, în timp ce producția unui om, chiar slab echipat, poate fi o contribuție pozitivă, iar această contribuție poate fi adusă atât „capitalului” cât și „mărfurilor”. Distincția dintre cele două nu este câtuși de puțin atât de clară pe cât tind să creadă econometricienii, deoarece definirea „capitalului” însuși depinde decisiv de nivelul tehnologiei folosite.

Să considerăm un exemplu foarte simplu. Trebuie executată o lucrare de terasament într-o zonă cu rata de șomaj ridicată. Există o gamă largă de tehnologii, variind de la cele mai sofisticate echipamente de terasare până la munca manuală fără nici un fel de unelte. Rezultatul final este stabilit în funcție de natura muncii și este suficient de clar că raportul dintre capitalul financiar și rezultat va fi cel mai mare, când capitalul investit este foarte mic. Dacă munca este făcută fără nici un fel de unealtă, raportul dintre capital/producție ar fi extrem de mare, dar productivitatea per lucrător ar fi extrem de scăzută. Dacă munca ar fi făcută cu utilajele tehnologice cele mai moderne, raportul capital/ producție ar fi mic și productivitatea per lucrător foarte mare. Nici una dintre aceste extreme nu este de dorit; trebuie găsită o cale de mijloc.

Să presupunem că o parte dintre șomeri s-au apucat inițial să producă o serie de unelte, cum ar fi roabe și altele asemenea, în timp ce alții au fost desemnați să producă diverse „mărfuri”. Fiecare din cele două linii de producție se poate baza pe o gamă variată de tehnologii, de la cele mai simple până la cele mai sofisticate. Sarcina în fiecare din cele două cazuri ar fi să se găsească o tehnologie intermediară ce obține un nivel de productivitate echitabil fără a fi nevoie să se recurgă la achiziția de echipamente scumpe și sofisticate. Rezultatul în-

tregului proiect ar fi o dezvoltare economică ce ar continua dincolo de încheierea perioadei proiectului inițial de terasare. Cu un aport total de capital din afară, care ar putea fi mult mai mic decât ar fi fost necesar pentru achiziționarea celor mai moderne echipamente pentru terasare, precum și prin folosire unei forțe de muncă (foștii șomeri) mult mai mare comparativ cu necesarul tehnologiei „moderne“, nu numai că un proiectul va fi terminat, dar și o comunitate întreagă va fi pornit pe calea dezvoltării.

Aș spune, așadar, că abordarea dinamică a dezvoltării, care tratează ca problemă principală alegerea unor tehnologii intermediare adecvate, deschide căi de acțiune constructive, care sunt total nerecunoscute de abordarea statică, econometrică.

Aceasta conduce către următoarea obiecție care a fost ridicată împotriva ideii de tehnologie intermediară. Se argumentează că toate acestea ar putea fi promițătoare dacă nu ar exista binecunoscuta lipsă de abilități antreprenoriale în țările subdezvoltate. Această resursă insuficientă trebuie folosită într-un mod foarte concentrat, în zone unde are cea mai mare șansă de reușită și trebuie dotată cu cele mai bune echipamente pe care lumea le poate oferi la momentul respectiv. Se susține astfel faptul că industria ar trebui să fie stabilită în marile orașe sau în apropierea acestora, integrată în unități mari și la cel mai mare nivel investițional posibil per loc de muncă.

Argumentul se bazează pe ipoteza că „abilitatea antreprenorială“ este o cantitate fixă și determinată și astfel trădează din nou punctul de vedere complet static. Aceasta nu este, bineînțeles, nici fixă și nici dată, fiind în mare măsură în funcție de tehnologia folosită. Oamenii care nu au capacități antreprenoriale pentru nivelul tehnologiilor moderne, pot fi totuși capabili să aibă succes cu întreprinderi la scară mică bazate pe tehnologii intermediare – pentru motivele deja explicate mai sus. De fapt, mi se pare că lipsa aparentă de antreprenori în majoritatea țărilor în curs de dezvoltare de astăzi este tocmai rezultatul „efectului negativ demonstrat“ al tehnologiilor sofisticate ce au pătruns în mediile sărace.

Introducerea unei tehnologii intermediare adecvate probabil că nu ar eșua prin lipsa capacității antreprenoriale. Nici nu ar diminua sursa de antreprenori pentru întreprinderile din sectorul modern, ci dimpotrivă, prin răspândirea sistematică a cunoștințelor despre metodele tehnice de producție către întreaga populație, fără îndoială ar crește pepiniera de talente necesare.

Două argumente suplimentare au fost avansate împotriva ideii de tehnologie intermediară – faptul că produsele acesteia ar necesita protecție în țară și nu ar fi potrivite pentru export. Ambele argumente sunt bazate pe simple presupuneri. De fapt, un număr considerabil de studii de planificare și de calcul al costurilor, făcute pentru anumite produse în anumite zone specifice, au demonstrat în mod universal că produsele unei tehnologii intermediare alese inteligent pot fi chiar mai ieftine decât cele ale fabricilor moderne din apropierea marilor orașe. Întrebarea dacă aceste produse ar putea fi exportate rămâne deschisă; șomerii momentan nu contribuie la exporturi și sarcina principală este de a le da de lucru astfel încât să producă mărfuri utile din materiale locale pentru a le folosi local.

Aplicabilitatea tehnologiei intermediare

Aplicabilitatea tehnologiei intermediare nu este, bineînțeles, universală. Există produse care sunt rezultatul industriei moderne foarte sofisticate și nu pot fi produse decât de o astfel de industrie. Aceste produse, în același timp, nu sunt în mod normal o urgență pentru cei nevoiași. Cei săraci au nevoie de lucruri simple – materiale de construcții, îmbrăcăminte, bunuri de uz casnic, utilaje agricole – și un beneficiu mai mare din produsele lor agricole. De asemenea, în multe locuri este nevoie urgentă de arbori, apă și spații pentru depozitarea recoltelor. Cele mai multe dintre populațiile agricole ar fi ajutate extrem de mult dacă ar putea face singure primele etape de prelucrare a propriilor produse. Toate acestea sunt domenii ideale pentru tehnologia intermediară.

Există, pe de altă parte, numeroase aplicații cu caracter foarte ambițios. Citez două exemple dintr-un raport recent:

„Prima se referă la tendința recentă (încurajată de majoritatea guvernelor din Africa, Asia și America Latină de a avea rafinării de petrol pe propriile teritorii, oricât de mici sunt piețele lor) a companiilor internaționale de a proiecta mici rafinării petroliere cu investiții mici de capital raportate la unitatea de producție și o capacitate totală mică, să spunem între 5.000 și 30.000 de barili pe zi. Aceste unități sunt la fel de eficiente și cu costuri scăzute, ca și rafinăriile mai mari și cu investiții masive corespunzătoare conceptului tradițional.“

„Al doilea exemplu se referă la «instalațiile prefabricate» pentru producerea amoniacului, care sunt proiectate, mai nou, pentru piețele mici. Conform unor date provizorii, costul investiției per tonă pentru o «instalație prefabricată» cu capacitatea de 60 tone pe zi poate fi aproximativ 30.000 de dolari, în timp ce o unitate proiectată tradițional, cu o capacitate zilnică de 100 tone (ceea ce este foarte puțin pentru o fabrică tradițională) ar necesita o investiție de aproximativ 50.000 de dolari per tonă.“

Ideea de tehnologie intermediară nu implică pur și simplu o „întoarcere în timp” în istoria metodelor ce acum sunt învechite, deși un studiu sistematic al metodelor folosite în țările dezvoltate, să spunem în urmă cu o sută de ani, ar putea arăta totuși rezultate foarte sugestive. Se presupune de prea multe ori că realizările științei occidentale, pură și aplicată, constau în principal în aparatura și utilajele ce au fost dezvoltate din ea și că o respingere a aparaturii și utilajelor ar echivala cu o respingere a științei. Acesta este un punct de vedere excesiv de superficial. Adevărata realizare constă în acumularea unor cunoștințe precise, și aceste cunoștințe pot fi aplicate în foarte multe moduri, aplicarea curentă în industria modernă fiind doar unul dintre acestea. Dezvoltarea unei tehnologii intermediare, prin urmare, reprezintă un adevărat pas înainte înspre noi teritorii, unde sunt evitate costurile enorme și metodele complicate de producție de dragul economisirii forței de muncă și a eliminării acestora, și tehnologiile sunt adaptate pentru societățile cu forță de muncă excedentară.

Faptul că tehnologia intermediară are o aplicabilitate extrem de largă, chiar dacă nu universală, va fi evident pentru oricine va face efortul să se intereseze de aplicabilitatea ei actuală. Exemplele pot fi găsite în orice țară în curs de dezvoltare și, de asemenea, în țările avansate. Atunci ce lipsește? Este doar faptul că practicanții curajoși și capabili ai tehnologiei

logiei intermediare nu știu unul de altul, nu se susțin reciproc și nu îi pot ajuta pe cei care vor să pornească pe un drum similar dar nu știu cum să înceapă. Ei există, așa cum sunt, în afara intereselor oficiale și populare agreeate de majoritatea populației. „Catalogul elaborat de către exportatorii de utilaje din Europa sau Statele Unite este și acum principala sursă de asistență tehnică” și subvențiile acordate prin măsurile instituționale sunt, în general, în așa fel încât favorizează, prin prejudecățile de neînvins, proiectele la scară-largă ce se bazează pe cea mai modernă tehnologie.

Dacă am putea abate interesul oficial și popular de la proiectele grandioase către adevăratele nevoi ale celor săraci, bătălia ar putea fi câștigată. Un studiu despre tehnologiile intermediare, așa cum se manifestă în ziua de azi, deja, ar dezvălui că există suficiente cunoștințe și experiență pentru a pune pe toată lumea să muncească, și în cazul în care există lipsuri, pot fi realizate foarte repede noi studii de planificare.

Profesorul Gadgil, director al Institutului de Politici și Economie Gokhale din Poona, a subliniat trei abordări posibile pentru dezvoltarea tehnologiei intermediare, după cum urmează:

„O abordare ar putea fi să se înceapă cu tehnicile existente în industria tradițională și să se utilizeze cunoștințele tehnicii avansate pentru a le transforma corespunzător. Transformarea presupune păstrarea unor elemente din utilajele, abilitățile și procedurile existente ... Acest proces de îmbunătățire a tehnologiei tradiționale este extrem de important, în special pentru acea parte a tranziției în care apare necesară o operațiune de prevenire a creșterii șomajului tehnologic.”

„O altă abordare ar fi să se pornească de la cea mai avansată tehnologie și să fie adaptată și ajustată astfel încât să îndeplinească cerințele celei intermediare ... În anumite cazuri, procesul ar implica, de asemenea, adaptarea la anumite circumstanțe locale cum ar fi tipul de combustibil sau energia disponibilă.”

„O a treia abordare ar putea fi prin efectuarea unor experimente și cercetări într-un efort direct de a instala tehnologia intermediară. Însă pentru ca aceasta să fie o inițiativă fructuoasă este necesar să definim, pentru oamenii de știință și tehnicieni, limitarea circumstanțelor economice. Acestea sunt îndeosebi principalele operațiuni vizate și costurile aferente cu capitalul și forța de muncă cât și mărimea acestora de aplicare – posibile și dorite. Un asemenea efort direct de implementare a tehnologiei intermediare ar fi, fără îndoială, îndreptat împotriva cunoștințelor împământenite despre tehnologia avansată pe teren. Oricum, poate acoperi o paletă largă de posibilități comparativ cu efortul de abordare prin ajustare și adaptare.”

Profesorul Gadgil merge mai departe susținând că:

„Principala atenție a personalului din sfera practică a laboratoarelor naționale, instituțiilor tehnice și din departamentele marilor universități trebuie să se concentreze pe această activitate. Perfecționarea tehnologiei avansate în fiecare domeniu este continuată corespunzător în țările dezvoltate; adaptările și ajustările speciale necesare în India nu sunt de interes

și probabil nu vor prezenta interes pentru nici o altă țară. Ei trebuie, așadar, să fie prioritatea principală în planurile noastre. Tehnologia intermediară trebuie să devină o preocupare națională și nu, așa cum este în prezent, un domeniu neglijat atribuit unui număr mic de specialiști, ținută deoparte.”

O pledoarie similară ar putea fi adusă în fața agențiilor internaționale care ar fi bine poziționate pentru a colecta, sistematiza și dezvolta cunoștințele și experiențele răslețe care există deja în acest domeniu de importanță vitală.

Ca rezumat, putem concluziona:

1. „Economia duală” din țările în curs de dezvoltare va continua să existe în viitorul apropiat. Sectorul modern nu va fi capabil să preia singur totul.
2. Dacă sectorul nemodernizat nu va face obiectul unor eforturi de dezvoltare speciale, acesta va continua să se dezintegreze; această dezintegrare va continua să se manifeste prin concedieri masive și migrări în masă către zonele metropolitane; și acestea vor otrăvi la rândul lor viața economică din sectorul modern.
3. Cei nevoiași pot fi ajutați să se ajute singuri, dar numai prin punerea la dispoziție a unei tehnologii care recunoaște limitele și limitările economice ale sărăciei – o tehnologie intermediară.
4. Sunt necesare programe de acțiune la nivel național și internațional pentru dezvoltarea tehnologiilor intermediare adecvate pentru promovarea angajării complete a forței de muncă în țările în curs de dezvoltare.

TREISPREZECE

Două milioane de sate

Rezultatele celei de-a doua decade de dezvoltare nu vor fi cu nimic mai bune decât cele ale primei decade, cu excepția cazului în care va exista o schimbare hotărâtoare și conștientă a atenției de la mărfuri către oameni. Într-adevăr, fără o asemenea schimbare rezultatele ajutorului vor deveni tot mai distructive.

Dacă vorbim despre încurajarea dezvoltării, ce avem în minte – mărfuri sau oameni? Dacă sunt oamenii – care anume oameni? Cine sunt ei? Unde sunt ei? De ce au ei nevoie de ajutor? Dacă nu se pot descurca fără ajutor, care este cu exactitate ajutorul de care au ei nevoie? Cum comunicăm cu ei?

Preocuparea pentru oameni ridică nenumărate asemenea întrebări. Mărfurile, pe de altă parte, nu ridică atâtea întrebări. În special atunci când econometricienii și statisticienii lucrează cu ele, bunurile nu mai sunt ceva identificabil, transformându-se în PIB³⁰, importuri, exporturi, economii, investiții, infrastructură sau câte și mai câte. Din aceste abstracțiuni se pot construi modele impresionante, care arareori lasă loc pentru oamenii reali. Bineînțeles, pot apărea ca „populații“, dar nu reprezintă decât o simplă cantitate ce urmează să fie folosită ca divizor după ce dividendele, adică mulțimea de bunuri disponibile, au fost determinate. Modelul arată apoi că „dezvoltarea“, care ține de creșterea dividendelor, este trasă în jos și zadarnică dacă în același timp crește și divizorul.

Este mult mai ușor să administrezi mărfuri decât oameni – doar pentru că mărfurile nu au minte și nu ridică probleme de comunicare. Când atenția este îndreptată către oameni, problemele de comunicare devin maxime. Cine sunt persoanele care oferă ajutorul și cine sunt cei ce trebuie ajutați? Cei ce ajută sunt, în mare măsură, bogați, educați (în sensul unei oarecare specializări) și stabiliți la oraș. Cei care au mare nevoie de ajutor sunt săraci, fără studii, stabiliți în mediul rural. Aceasta arată ca există trei mari prăpăstii ce îi separă pe primii de cei din urmă; prăpastia dintre bogați și săraci; prăpastia dintre cei cu studii și cei fără; și prăpastia dintre oamenii de la oraș și cei din mediul rural, care o include și pe cea dintre industrie și agricultură.

Prima problemă a ajutorului pentru dezvoltare este cum să construim punți peste cele trei prăpăstii. Pentru asta este nevoie de un mare efort de imaginație, studiu și compasiune. Metodele de producție, tiparele de consum, sistemele de idei și valori care se potrivesc orașenilor înstăriți și educați probabil nu se potrivesc pentru țăranii săraci și semianalfabeți. Țăranii săraci nu pot să acumuleze dintr-o dată perspectivele și obiceiurile sofisticate ale orașenilor. Dacă oamenii nu se pot adapta metodelor, atunci metodele trebuie adaptate oamenilor. Aceasta este cea mai crucială problemă.

Există, în plus, multe trăsături ale economiei omului bogat, care sunt chiar ele atât de discutabile și, în orice caz, atât de nepotrivite pentru comunitățile sărace încât adaptarea cu succes a oamenilor la aceste trăsături ar însemna ruina. În cazul în care schimbările

30 Produsul Intern Brut [TEI]

sunt de așa natură încât părinților nu le mai lasă nimic spre a-și învăța copiii, sau fiilor de acceptat de la părinții lor, viața de familie intră în colaps. Viața, munca și fericirea tuturor societăților depind de anumite „structuri psihologice“, care sunt extraordinar de prețioase și foarte vulnerabile. Coeziunea socială, cooperarea, respectul reciproc și mai presus de toate, respectul de sine, curajul în fața necazurilor și capacitatea de a îndura greutățile – toate acestea și multe altele se dezintegrează și dispar când „structurile psihologice“ sunt grav afectate. Un om este distrus de convingerea interioară de inutilitate. Nici o creștere economică nu poate compensa o asemenea pierdere – deși acest fapt poate fi o reflexie inutilă, de vreme ce creșterea economică este împiedicată de ei.

Niciuna din aceste probleme teribile nu figurează în mod vizibil în teoriile comode ale economiștilor noștri preocupați cu dezvoltarea. Eșecul primei decade de dezvoltare este atribuit pur și simplu unei alocări insuficiente de credite de ajutorare și, mai rău încă, unor anumite așa-zise carențe intrinseci ale societății și populației țărilor în curs de dezvoltare. Un studiu al literaturii actuale ar putea conduce la presupunerea că întrebarea decisivă a fost dacă ajutorul a fost distribuit multilateral sau bilateral, sau dacă o îmbunătățire în ceea ce privește comerțul cu produsele de bază, o eliminare a barierelor comerciale, garanții pentru investitorii privați, sau introducerea eficiență a controlului nașterilor, au fost singurele detalii care au contat cu adevărat.

Acum, sunt departe de a sugera că aceste elemente ar fi irelevante, dar ele nu par să ajungă la centrul problemei și există prea puține acțiuni constructive importante ce decurg din nenumăratele discuții ce se concentrează asupra acestora. Esența problemei, așa cum o văd eu, este adevărul dur că sărăcia în lume este principala problemă a două milioane de state, și astfel o problemă a două miliarde de săteni. Răspunsurile nu pot fi găsite în orașele țărilor donatoare. Dacă viața din mediul rural nu poate fi făcută suportabilă, problema sărăciei mondiale nu se va rezolva și inevitabil, se va înrăutăți.

Toate bunele intenții sunt pierdute dacă vom continua să gândim dezvoltarea în principal din punct de vedere cantitativ și al acelor imense abstracții – cum ar fi PIB, investiții, economii etc. – care au utilitatea lor în studiile țărilor dezvoltate, dar nu au practic nici o relevanță pentru problemele de dezvoltare ca atare. (Nici în dezvoltarea actuală a țărilor bogate nu joacă un rol important!) Ajutorul poate fi considerat folositor numai în cazul în care ajută să mobilizeze forța de muncă a maselor din țara care îl recepționează și crește productivitatea fără „economisirea“ mâinii de lucru. Criteriul comun de măsurare a succesului, și anume creșterea PIB-ului, este extrem de înșelător și, în fapt, conduce fără îndoială către fenomenul care este descris ca neocolonialism.

Am ezitat să folosesc acest termen, pentru că sună urât și pare să implice o intenție deliberată din partea celor ce oferă ajutorul. Există o astfel de intenție? Per ansamblu, eu cred că nu. Dar asta sporește problema în loc să o micșoreze. Neocolonialismul neintenționat este mult mai înșelător și infinit mai greu de combătut decât neocolonialismul urmărit în mod intenționat. Aceasta rezultă din simpla derivă a lucrurilor, susținute de cele mai bune intenții. În țările sărace se instaurează metode de producție, standarde de consum, criterii de succes sau eșec, sisteme de valori și modele de comportament care, fiind (îndoielnic)

adequate numai la condițiile unui belșug deja obținut, fixează țările sărace, inevitabil, într-o stare de dependență totală față de cele bogate.

Exemplul și simptomul cel mai evident este creșterea gradului de îndatorare. Este recunoscut la o scară largă, și oamenii bine intenționați ajung la concluzia simplă că subvențiile sunt mai bune decât împrumuturile și împrumuturile ieftine sunt mai bune decât cele scumpe. Suficient de adevărat. Dar creșterea gradului de îndatorare nu este cea mai importantă problemă. La urma urmei, în cazul în care un debitor nu poate plăti, el încetează să plătească – un risc pe care creditorul trebuie să-l aibă întotdeauna în minte. Mult mai gravă este dependența creată atunci când o țară săracă nu reușește să respecte modelele de producție și consum ale celor bogați.

O fabrică de textile pe care am vizitat-o recent în Africa oferă un exemplu destul de elocvent. Managerul mi-a arătat cu considerabilă mândrie că fabrica lui era la cel mai înalt nivel tehnologic care putea fi găsit în lume la momentul respectiv. De ce era așa de super automatizată? „Pentru că”, a spus el, „forța de muncă din Africa, neobișnuită cu munca industrială, ar putea să facă greșeli, în timp ce mașinăriile automatizate nu fac greșeli. Standardele de calitate cerute astăzi”, explică el, „impun ca produsele mele să fie perfecte pentru a fi capabil să găsesc o piață de desfacere”. El a și-a sintetizat politica spunând: „Bineînțeles, sarcina mea este să elimin complet factorul uman”. Și asta nu este tot. Din cauza standardelor de calitate nepotrivite, toată aparatura trebuia să fie importată din țările cele mai avansate; aparatura sofisticată necesita ca tot personalul de conducere și întreținere să fie importat. Chiar și materia primă trebuia importată deoarece bumbacul crescut local era prea scurt pentru obținerea firelor de calitate superioară și criteriile de exigență pretindeau un nivel ridicat de utilizare a fibrelor create manual.

Acesta nu este un caz atipic. Oricine va face efortul să urmărească sistematic proiectele actuale „de dezvoltare” – în loc să studieze doar planurile de dezvoltare și modelele economice – va afla de nenumărate astfel de cazuri: fabrici de săpun producând săpunuri de lux prin procese pretențioase în care se pot folosi doar materiale extrem de rafinate, care trebuie importate la prețuri mari, în timp ce materia primă locală este exportată la prețuri mici; fabrici de procesare a alimentelor; stații de ambalare, monitorizare și așa mai departe – toate după modelul celor bogați. În multe cazuri, fructele locale ajung la gunoi deoarece consumatorul alege, chipurile, numai după anumite standarde de calitate referitoare numai la atracția vizuală și acestea pot fi respectate doar de fructele importate din Australia sau California, unde aplicarea unei întregi științe și a unei tehnologii fantastice asigură că fiecare măr este de aceeași mărime și fără cea mai mică pată vizibilă.

Se pot oferi astfel de exemple la nesfârșit. Țările sărace alunecă – și sunt împinse – înspre adaptarea la metodele de producție și standardele de consum care distrug posibilitățile de autonomie și autoajutorare. Rezultatele sunt neo-colonialismul involuntar și lipsa de speranță pentru cei săraci. Cum este, atunci, posibil să ajutăm cele două milioane de sate?

În primul rând, aspectul cantitativ. Dacă luăm totalul ajutorului din vest, după ce eliminăm anumite elemente care nu au nimic de-a face cu dezvoltarea, și-l împărțim la numă-

rul de persoane ce trăiesc în țările în curs de dezvoltare, ajungem la o cifră pe cap de locuitor de mai puțin de 2 lire pe an. Considerat ca un venit suplimentar, acesta este, bineînțeles, o sumă neglijabilă și derizorie. Multe persoane pledează că țările bogate trebuie să facă un efort financiar mai mare – și aș fi pervers dacă aș refuza susținerea acestei idei. Dar ce anume se dorește să se atingă în mod convenabil? O cifră de 3 lire pe cap de locuitor pe an, sau 4 lire pe an? Ca o subvenție, un fel de plată a unei „asistențe sociale“, chiar și 4 lire pe an este o cifră doar cu puțin mai derizorie decât cea actuală.

Pentru a ilustra mai departe problema, putem considera cazul unui mic grup de țări în curs de dezvoltare care beneficiază de un venit suplimentar la o scară cu adevărat magnifică – Libia, Venezuela și țările producătoare de petrol din orientul mijlociu. Taxele și redevențele primite de la companiile petroliere în 1968 au atins suma de 2.349 milioane de lire, sau aproximativ 50 de lire pe cap de locuitor. Oare această infuzie de capital a produs o societate prosperă și durabilă, o populație mulțumită, o eliminare progresivă a sărăciei din mediul rural, o agricultură înfloritoare și o largă răspândire a industrializării?

În ciuda unor succese foarte limitate, răspunsul este cu siguranță nu. Banii singuri nu pot face această șmecherie. Aspectul cantitativ este total secundar față de cel calitativ. Dacă politica este greșită, banii nu o vor schimba; dar dacă politica este cea bună, banii nu pot, de fapt, prezenta o problemă nejustificat de dificilă.

Să ne întoarcem la aspectul calitativ. Dacă am învățat ceva din ultimii zece sau douăzeci de ani de efort de dezvoltare, ar fi că problema reprezintă o enormă provocare intelectuală. Cei care oferă ajutorul – orașenii bogați și educați, – știu cum să facă lucrurile în stilul propriu: dar oare știu ei cum să ofere ajutor celor care se ajută singuri din cele două milioane de sate, printre cei două miliarde de săteni – săraci, needucați, stabiliți în mediul rural? Ei știu să facă doar câteva lucruri mari în marile orașe; dar oare știu ei să facă mii de lucruri mici în mediul rural? Știu să facă diferite lucruri cu foarte mulți bani; dar știu ei cum să le facă având o forță mare de muncă – în primă fază forța de munca fiind neinstruită pentru aceasta?

Per ansamblu, ei nu știu; dar există foarte mulți oameni experimentați care știu, fiecare în domeniul lor limitat de experiență. Cu alte cuvinte, cunoștințele necesare în mare parte există; dar nu există într-un mod organizat și ușor de accesat. Sunt risipite, nesistematizate, neorganizate și fără îndoială incomplete.

Cel mai bun ajutor care se poate oferi este ajutorul intelectual, un cadou sub formă de cunoștințe utile. Un cadou de cunoștințe este de preferat de un infinit de ori mai mult decât un cadou constând în lucruri materiale. Există o mulțime de motive pentru a confirma. Nimic nu devine cu adevărat „propriu“, cu excepția celor bazate pe efort real și sacrificiu. Un cadou de bunuri materiale poate fi însușit de către destinatar fără efort și sacrificiu; foarte rar îi devine „propriu“ și este destul de frecvent și foarte ușor tratat ca ceva picat din cer. Un cadou format din bunuri intelectuale, un cadou de cunoștințe, este cu totul altceva. Fără un efort real de însușire din partea beneficiarului, nu există nici un cadou. Pentru că a-și însuși cadoul și a și-l face propriu este același lucru, și „nici molia, nici rugina nu-l strică“.

Cadourile constituind bunuri materiale îi fac pe oameni dependenți, însă cadourile alcătuite din cunoștințe îi fac liberi – cu condiția, bineînțeles, să fie cunoștințele adecvate. Dăruirea de cunoștințe are un efect mult mai de durată și se apropie foarte mult de conceptul de „dezvoltare”. Oferă-i omului un pește, spune o zicală, și îl ajuți foarte puțin și pentru o perioadă foarte scurtă; învață-l arta pescuitului și se va putea ajuta singur pentru întreaga sa viață. La un nivel mai înalt: pune-i la dispoziție unelte de pescuit; asta vă va costa destul de mulți bani iar rezultatul rămâne sub semnul întrebării; însă, chiar dacă rezultatul dă roade, traiul omului va continua să depindă de voi pentru reînnoirea uneltelor. Dar învățați-l să-și confecționeze propriile unelte de pescuit și l-ați ajutat nu numai să se auto-sustină, ci și să se bazeze pe sine și să fie independent.

Acest lucru, deci, ar trebui să devină o preocupare din ce în ce mai mare a programelor de ajutorare – să facă omul de sine stătător și independent prin furnizarea generoasă a cadourilor intelectuale adecvate, daruri de cunoștințe relevante despre metodele de autoajutorare. Această abordare are, întâmplător, avantajul de a fi relativ ieftină, cu alte cuvinte, de a folosi banii cu succes. Cu 100 de lire ați putea echipa un om cu anumite mijloace de producție; dar cu aceeași bani ați putea învăța o sută de oameni să se echipeze singuri. Probabil un pic de „stimulare” prin bunuri materiale ar putea grăbi puțin procesul în anumite cazuri; însă această stimulare că ar fi pur ocazională și secundară; iar dacă bunurile sunt alese corespunzător, cei care au nevoie de ele probabil că pot să plătească.

O reorientare fundamentală a ajutorului în direcția pe care o susțin ar avea nevoie doar de o mică redirectionare de fonduri. Dacă Marea Britanie acordă în prezent ajutoare în valoare de 250 de milioane de lire pe an, deturnarea de 1% din această sumă pentru organizarea și mobilizarea „cadourilor de cunoștințe” ar putea, sunt sigur, să schimbe toate perspectivele și să deschidă o nouă eră cu mai multă speranță în derularea „dezvoltării”. Un procent, până la urmă, este aproximativ 2,5 milioane de lire – o sumă care ar ajunge o perioadă foarte lungă pentru acest scop dacă ar fi gestionată inteligent. Și ar face restul de 99% extrem de productive.

Odată ce vedem ajutorul ca având în principal scopul de a furniza cunoștințe relevante, experiență, tehnici etc. - adică, mai degrabă bunuri intelectuale decât materiale – este clar că organizarea actuală a efortului de dezvoltare de peste mări este departe de a fi adecvată. Acest lucru este firesc, atâta timp cât principala misiune este aceea de a face disponibile fonduri pentru diverse nevoi și proiecte propuse de către țara beneficiară, disponibilitatea factorului de cunoaștere fiind mai mult sau mai puțin considerată indiscutabilă. Ceea ce vreau să spun este pur și simplu faptul că această disponibilitate nu poate fi considerată indiscutabilă, că tocmai factorul cunoștințe este cel care lipsește în mod vizibil, aceasta este prăpastia, „veriga lipsă”, în tot proiectul.

Nu spun că în momentul de față nu sunt furnizate nici un fel de cunoștințe; acest lucru ar fi ridicol. Nu, există un flux abundent de cunoștințe practice, dar se bazează pe presupunerea implicită că ceea ce este bun pentru cei bogați trebuie să fie bun în mod evident și pentru cei săraci. Așa cum am argumentat mai sus, această presupunere este greșită, sau foarte puțin adevărată și preponderent greșită.

Deci, să ne întoarcem la cele două milioane de sate și să vedem cum putem să le punem la dispoziție cunoștințele adecvate. Pentru a face asta, trebuie mai întâi să posedăm noi înșine aceste cunoștințe. Înainte de a vorbi despre a oferi ajutor, trebuie să avem ceva de oferit. În țara noastră nu avem mii de sate lovite de sărăcie; atunci ce știm noi despre metodele de ajutorare eficiente pentru asemenea circumstanțe?

Începutul înțelepciunii se produce odată cu recunoașterea lipsei de cunoaștere. Atât timp cât credem că știm, când de fapt nu știm, vom continua să mergem la cei săraci și să le arătăm ce lucruri minunate ar putea face dacă ar fi deja bogați. Acesta a fost eșecul principal al ajutorului acordat până în prezent.

Dar noi știm câte ceva despre organizarea și sistematizarea cunoștințelor și a experiențelor; avem facilități pentru a face aproape orice muncă, cu condiția să înțelegem clar despre ce este vorba. Dacă sarcina este, de exemplu, să alcătuim unui ghid de metode și materiale pentru clădiri de locuințe ieftine în țările tropicale și, cu ajutorul unui asemenea ghid, să instruim constructorii locali din țările în curs de dezvoltare să folosească tehnologiile și metodele corespunzătoare, nu există nici un dubiu ca putem face asta, sau cel puțin că putem lua imediat măsurile necesare care ne vor permite să facem acest lucru în termen de doi sau trei ani.

În mod similar, dacă înțelegem clar că una din necesitățile de bază pentru multe dintre țările în curs de dezvoltare este apa și că milioane de țărani ar beneficia enorm de pe urma disponibilității unor cunoștințe sistematice despre metodele ieftine și ușoare de depozitare, protejare și transport al apei – dacă acestea sunt înțelese pe deplin și aduse în prim plan, nu există nici o îndoială că avem capacitatea și resursele necesare pentru a aduna, organiza și comunica informațiile necesare.

Așa cum am spus deja, oamenii săraci au nevoi relativ simple, care se referă în primul rând la cerințele și activitățile de bază pentru care doresc asistență. Dacă nu ar fi fost capabili de autoajutorare și încredere în propriile puteri, nu ar fi supraviețuit astăzi. Dar toate metodele lor sunt adesea foarte primitive, prea ineficiente și ineficace; aceste metode necesită împropățare prin introducerea de tehnologii noi, noi pentru ei, dar nu neapărat noi pentru toată lumea. Este destul de greșit să presupunem că oamenii săraci, în general, nu doresc să se schimbe; dar schimbările propuse trebuie să se încadreze în anumite relații organice cu ceea ce fac ei deja, și sunt pe bună dreptate suspicioși, și chiar opun rezistență la schimbările radicale propuse de orășenii legați de birou inovatori care se apropie de ei cu atitudinea: „Dați-vă la o parte din calea mea și va voi arăta cât de inutili sunteți și cât de minunat se poate face munca cu foarte mulți bani și utilaje performante din afara țării“.

Deoarece nevoile oamenilor săraci sunt elementare, numărul de studii ce trebuiesc făcute este destul de limitat. Este o misiune cât se poate de posibilă, dar necesită un sistem organizatoric diferit de ce avem în momentul de față (un sistem orientat în principal către alocarea de fonduri).

În prezent, efortul depus în procesul de dezvoltare este dus în mare parte de către oficialitățile guvernamentale, atât în țara donatoare cât și în țara beneficiară; cu alte cu-

vinte, de administratori. Ei nu sunt, prin prisma pregătirii și experienței, antreprenori sau inventatori și nici nu dețin cunoștințe tehnice specifice proceselor de producție, cerințelor comerciale sau problemelor de comunicare. Cu siguranță ei joacă un rol esențial și nimeni nu poate – și nu ar încerca – să acționeze fără ei. Dar ei nu pot face nimic singuri. Trebuie să fie în strânsă legătură cu alte grupuri sociale, cu oameni din industrie și comerț, care sunt formați în „disciplina viabilității” – dacă nu pot plăti salariile la sfârșitul lunii, au zburat! – și cu profesioniști, academicieni, cercetători, jurnaliști, învățători și așa mai departe, care au timpul, aptitudinile, abilitatea și dispoziția pentru a gândi, scrie și comunica.

Procesul de dezvoltare este mult prea dificil pentru a fi realizat cu succes de oricare dintre aceste trei grupuri lucrând individual. Atât cei din țările donatoare cât și cei din țările beneficiare trebuie să dobândească ceea ce eu numesc combinația A-B-C, unde A vine din cuvântul englezesc „administrators” care înseamnă organizatori; B vine de la cuvântul englezesc „businessmen” care înseamnă oameni de afaceri; și C vine de la cuvântul englezesc „communicators” care înseamnă oameni care răspândesc informația.

În țările bogate, există mii de oameni în multe domenii de activitate care ar dori să se implice și să contribuie la lupta împotriva sărăciei în lume, o contribuție care depășește gestul de a da niște bani; dar nu există multe căi de a-și exprima talentele. Chiar și în țările sărace, oamenii educați, fiind o minoritate foarte privilegiată, mult prea adesea urmează obiceiurile dictate de societățile bogate – un alt aspect de neocolonialism neintenționat – și se implică în orice problemă cu excepția celor ce privesc direct sărăcia conaționalilor lor. Ei au nevoie de îndrumare și inspirație trainică pentru a face față problemelor urgente ale propriei societăți.

Mobilizarea cunoștințelor relevante pentru a ajuta nevoiașii să se ajute singuri, prin mobilizarea persoanelor de pretutindeni care sunt dispuse să ofere ajutor, aici și în străinătate, precum și strângerea acestora în „grupuri A-B-C”, este o sarcină care necesită bani, dar nu prea mulți. După cum am spus, doar 1% din valoarea ajutoarelor acordate de Marea Britanie ar fi suficient – mai mult decât suficient – pentru a da unei asemenea abordări toată puterea financiară de care ar putea avea nevoie pentru un timp destul de îndelungat. Nu se pune, prin urmare, problema de a întoarce programele de ajutorare cu susul în jos sau invers. Gândirea este cea care trebuie schimbată și totodată, metodele de operare.

Nu este suficient doar să avem o politică nouă: sunt necesare noi metode de organizare, deoarece iscusința stă în punerea în aplicare. Pentru a implementa cele susținute aici, trebuie formate grupuri de acțiune nu numai în țările donatoare, cât și în țările în curs de dezvoltare, acestea fiind foarte importante. Aceste grupuri de acțiune, după modelul A-B-C, ar trebui să fie în mod ideal în afara mașinăriei guvernamentale, cu alte cuvinte ar trebui să fie organizații nonguvernamentale de voluntariat. Ar putea foarte bine să fie înființate de organizații de voluntariat care sunt deja angajate în munca dedicată dezvoltării. Există multe organizații de acest fel, atât religioase cât și laice, cu foarte mulți oameni implicați la „firul ierbii”, care au recunoscut fără întârziere că „tehnologia intermediară” este exact ceea ce ei au încercat să pună în practică în nenumărate rânduri, dar că le lipsește suportul tehnic organizat în acest scop. Au fost susținute conferințe în multe țări pentru a discuta problemele

lor comune și a devenit tot mai evident că, chiar și cele mai mari eforturi voluntare de sacrificiu ale oamenilor nu pot produce roadele dorite, dacă nu există o organizare sistematică a cunoștințelor și o egală organizare pentru a le comunica sistematic – cu alte cuvinte, dacă nu există o așa numită „infrastructură intelectuală”. Se fac încercări de a crea o astfel de infrastructură și ar trebui să primească suport maxim din partea guvernelor și din partea organizațiilor voluntare de strângeri de fonduri. Trebuie să fie îndeplinite cel puțin patru funcții:

- Funcția de **comunicare** – care să permită fiecărui om de pe teren sau fiecărui grup de oameni de teren să cunoască ce alte acțiuni se desfășoară în zonele geografice sau „funcționale” în care ei sunt implicați, deci să se faciliteze schimbul direct de informații.
- Funcția de **gestiune a informațiilor** – pentru a crea o bază metodică și a răspândi informațiile relevante cu privire la tehnologiile potrivite pentru țările în curs de dezvoltare, în special pentru metodele ieftine referitoare la construcții, apă și curent, depozitarea și procesarea recoltelor, producție la scară mică, servicii de sănătate, de transport ș.a.m.d. Esența subiectului nu e de a centraliza informațiile într-un singur loc, ci să deținem informații cu privire la informații, și „cunoștințe despre cunoștințe”.
- Funcția de „**strângere de impresii**” mai precis să se concentreze asupra transmiterii problemelor tehnice întâlnite de oamenii de pe teren din țările în curs de dezvoltare către cei din țările avansate, acolo unde există soluții adecvate pentru aceste probleme.
- Funcția de a crea și gestiona „**substructuri**”, adică grupuri de acțiune și centre de verificare chiar în țările în curs de dezvoltare.

Acestea sunt chestiuni care pot fi clarificate pe deplin numai aplicând metoda aproximațiilor succesive. Cu toate acestea, nu trebuie să începă de la zero – o bună parte există deja, doar că așteaptă să-și unească forțele și să se dezvolte metodic. Succesul în viitor al ajutoarelor pentru dezvoltare va depinde de organizarea și comunicarea cunoștințelor potrivite – o sarcină care este realizabilă, clară și în întregime bazată pe resursele disponibile.

De ce este atât de dificil pentru cei bogați să-i ajute pe cei săraci? Boala omniprezentă a lumii moderne este dezechilibrul total între urban și rural, dezechilibru în termeni de sănătate, energie, cultură, farmec și speranță. Primii s-au dezvoltat peste măsură pe când cei din urmă s-au atrofiați. Orașul a devenit atracția universală, în timp ce viața la țară și-a pierdut savoarea. Cu toate acestea, a rămas un adevăr neschimbat că, la fel cum o minte sănătoasă depinde de un trup sănătos, așa și bunăstarea orașelor depinde de cea a zonelor rurale. Orașele, cu toate bogățiile lor, sunt doar producători secundari, în timp ce producția principală, condiția preliminară oricărei economii, are loc în mediul rural. Răspândirea dezechilibrului, bazat pe practicile străvechi de exploatare a țăranilor și a producătorilor de materii prime, amenință astăzi țările din întreaga lume, pe cele bogate chiar mai mult decât pe cele sărace. Reechilibrarea balanței între mediul urban și rural este probabil cea mai mare încercare a omului modern.

Pentru a evita foametea la nivel mondial nu este de ajuns doar creșterea producției agricole. Nu există răspuns la dezastrul șomajului și migrației în masă către orașe, cu excepția cazului în care nivelul de trai în zona rurală poate fi îmbunătățit și asta necesită dezvoltarea unei culturi agro-industriale, astfel încât fiecare district, fiecare comunitate să poată oferi o gamă variată de îndeletniciri membrilor săi.

Sarcina primordială a acestui deceniu este, prin urmare, de a face ca măsurile de dezvoltare să fie cele adecvate și, astfel, mai eficiente, astfel încât să țintească în miezul sărăciei mondiale, adică în cele două milioane de sate. Dacă dezintegrarea vieții rurale continuă, nu există nici o cale de ieșire – indiferent de mărimea fondurilor cheltuite. Dar, în cazul în care populația rurală din țările în curs de dezvoltare este ajutată să se ajute singură, nu am nici o îndoială că va rezulta o dezvoltare adevărată, fără vaste așezări provizorii și cordoane de gunoaie în jurul fiecărui oraș mare și fără frustrările crude ale revoluțiilor sângeroase. Sarcina este cu adevărat nemaipomenită, dar și soluțiile care așteaptă să fie mobilizate sunt de asemenea extraordinare.

Dezvoltarea economică este mult mai cuprinzătoare și mai profundă decât științele economice, ca să nu vorbim despre econometrie. Rădăcinile dezvoltării economice se găsesc în afara sferei economiei, în educație, organizare, disciplină și, mai presus de atât, în independența politică și conștiința națională de autonomie. Aceasta nu poate fi „produsă” prin operațiuni dibace de altoire efectuate de tehnicieni străini sau de către elita locală care a pierdut legătura cu oamenii obișnuiți. Poate avea succes numai dacă este realizată ca o vastă mișcare populară de reconstrucție cu accentul principal pus pe utilizarea totală a strădaniei, entuziasmului, inteligenței și forței de muncă a tuturor. Succesul nu poate fi obținut printr-un soi de magie produsă de oamenii de știință, tehnicieni sau planificatorii economici. Poate veni numai printr-un proces de creștere care să cuprindă educația, organizarea și disciplina întregii populații. Orice mai prejos de aceasta sfârșește, fără discuție, prin eșec.

PAISPREZECE

Problema șomajului în India

O discuție cu Grupul de Dezvoltare Indian din Londra

Când vorbesc despre șomaj mă refer la neutilizarea sau sub-utilizarea generală a forței de muncă disponibile. Putem să ne gândim la o scară a productivității care se întinde de la zero, fiind productivitatea unui șomer, până la sută la sută, fiind productivitatea unei persoane foarte ocupate și eficientă. Întrebarea esențială pentru orice societate săracă este cum să crească pe această scară. Atunci când se analizează productivitatea oricărei societăți, nu este suficient să se ia în considerare numai cea a celor angajați și a celor pe cont propriu și să se scoată din socoteli toți șomerii a căror productivitate este zero.

Dezvoltarea economică înseamnă în primul rând executarea unei cât mai mari cantități de muncă. Pentru acest lucru, trebuie îndeplinite patru condiții esențiale. În primul rând, trebuie să existe motivație; în al doilea rând, trebuie să existe cunoștințe; în al treilea rând, trebuie să existe finanțare; și în al patrulea rând, trebuie să existe piață de desfacere: producția suplimentară necesită piețe suplimentare.

În ce privește motivația, nu sunt prea multe de spus din exterior. Dacă oamenii nu vor să le fie mai bine, atunci e mai bine să fie lăsați în pace – acesta ar trebui să fie principiul de bază al ajutorului. Cei din interior pot avea o viziune diferită și ei poartă de asemenea responsabilități diferite. Pentru cei ce oferă ajutor, vor exista întotdeauna destui oameni care își vor dori o viață mai bună, numai că nu vor ști cum să o facă. Așa că ajungem la problema cunoștințelor practice. Dacă există milioane de oameni care își doresc o viață mai bună dar nu au cunoștințe cum să o și realizeze, cine va avea de gând să le arate?

Să considerăm mărimea problemei în India. Nu vorbim despre câteva mii sau milioane, ci de câteva sute de milioane de oameni. Dimensiunea problemei se plasează mai presus decât orice mică ameliorare, orice neînsemnată reformă, îmbunătățire sau stimulare și o transformă într-o chestiune fundamentală de filosofie politică. Întreaga problemă poate fi rezumată prin întrebarea: pentru ce este folositoare educația?

Cred că au fost chinezii cei care, înainte de Al Doilea Război Mondial, au calculat că este nevoie de munca a treizeci de țărani pentru a susține un bărbat sau o femeie la universitate. Dacă acea persoană urmează cursurile unei facultăți de 5 ani, la sfârșitul acesteia ar fi consumat rezultatul muncii a 150 de țărani. Cum poate fi justificată aceasta? Cine are dreptul să aloce rezultatele muncii unui țaran pe 150 ani pentru a susține o persoană 5 ani la universitate și cu ce se aleg țăranii din toate astea? Aceste întrebări ne conduc către o răscruce de drumuri: este educația un „pașaport către privilegiu” sau este ceva pe care anumite persoane îl iau asupra lor aproape ca un legământ monahal, o datorie sacră de a deservi oamenii?

Primul drum conduce tânăra persoană cu studii superioare într-un cartier modern al Bombay-ului, unde deja s-au dus mulți alți oameni foarte educați și acolo se poate alătura unei societăți bazată pe admirație reciprocă, un „sindicat al privilegiaților”, să aibă grijă ca

privilegiile lui să nu fie risipite de masele de oameni needucate contemporane cu el. Acesta este un drum. Cel de-al doilea drum ar fi prin angajarea într-un sens diferit și ar duce către o destinație diferită. L-ar duce în cele din urmă înapoi între oamenii care, direct sau indirect, i-au plătit studiile prin cei 150 de ani de muncă ai țaranului; consumând roadele muncii lor, el s-ar simți obligat de legile onoarei să le returneze ceva.

Problema nu este nouă. Lev Tolstoi s-a referit la ea când a scris: „Stau în spinarea omului, sufocându-l și făcându-l să mă ducă și totuși mă conving pe mine și pe ceilalți că sunt foarte îndurerat pentru el și doresc să-i ușurez soarta prin toate mijloace posibile - în afară de a coborî din spinarea lui.“ Deci aceasta este prima întrebare cu care vreau să ne confruntăm.

Putem întemeia o ideologie, sau cum vreți să-i spuneți, care să afirme că cei cu studii au luat asupra lor o obligație și nu au dobândit pur și simplu un „pașaport către privilegiu“? Bineînțeles că această ideologie este susținută de toate învățăturile superioare ale omenirii. Creștin fiind, permiteți-mi să citez din Sf. Luca: „Așteptările vor fi mai mari de la cel care a primit mai mult. Mai mult se va cere de la el deoarece i-a fost încredințat mai mult“. Se poate spune că este o chestiune elementară de echitate.

Dacă această ideologie nu predomină, în cazul în care este considerat de la sine că educația este un pașaport către privilegiu, atunci esența educației nu va fi în primul rând ceva ce servește oamenii, ci ceva pentru folosul propriu al celor educați. Minoritatea privilegiată va dori să fie educată într-un mod care îi separă și inevitabil vor învăța și preda lucruri greșite, cu alte cuvinte, lucruri care-i plasează deoparte, cu dispreț pentru munca manuală, dispreț pentru producția de materie primă, dispreț față de viața la țară etc.

Cu excepția cazului în care toți oamenii cu studii se consideră servitori ai propriei țări – asta însemnând în cele din urmă servitori ai oamenilor de rând – nu va fi posibilă și suficientă conducerea și comunicarea cunoștințelor practice pentru a rezolva problema șomajului sau a lucrătorilor neproductivi din cele 500 de mii de sate ale Indiei. Este vorba de aproximativ 500 de milioane de oameni. Pentru a sprijini oamenii să se ajute singuri este nevoie de cel puțin două persoane care să aibă grijă de 100 și asta însemnând datoria de a crește 10 milioane de persoane ce ar oferi ajutorul, asta fiind toată populația cu studii din India.

Puteți spune că acest lucru este imposibil, dar dacă ar fi nu ar fi din cauza vreunei legi universale, ci din cauza unui egoism întipărit în mintea celor care sunt pregătiți să primească, dar nu și să ofere. De fapt, există dovezi că această problemă nu este de nerezolvat; dar se poate rezolva numai la nivel politic.

Revin acum la cel de-al treilea factor, după motivație și cunoștințele practice, factorul pe care l-am numit finanțare, care este, bineînțeles, în strânsă legătură cu importanța cunoștințelor practice. Conform estimărilor mele în India este o nevoie imediată de aproximativ 50 milioane de locuri noi de muncă. Dacă sunteți de acord că oamenii nu pot avea o muncă productivă decât dacă dispun de un oarecare capital – sub formă de utilaje și a unui fond de rulment – se ridică întrebarea: cât capital vă puteți permite să investiți pentru a înființa o slujbă nouă? În cazul în care crearea unui loc de muncă vă costă 10 lire, atunci aveți nevoie de 500

de milioane de lire pentru 50 de milioane de locuri de muncă. Dacă veți nevoie de 100 de lire pentru crearea unui loc de muncă, atunci vă trebuie 5.000 milioane de lire, iar dacă vă costă 5.000 de lire pentru un loc de muncă, acesta fiind prețul în Marea Britanie sau în SUA, pentru a crea 50 de milioane de locuri de muncă va fi nevoie de 250.000 de milioane de lire. Venitul național al țării despre care vorbim, al Indiei, este de 15.000 milioane de lire pe an.

Deci prima întrebare este: ce sumă putem oferi pentru un loc de muncă, și a doua întrebare: cât timp suntem dispuși să alocăm pentru acesta. Să spunem că ne dorim înființarea a 50 de milioane de locuri de muncă în 10 ani. Ce procent din venitul național (pe care îl estimez la aproximativ 15.000 de milioane de lire) ne putem aștepta să fie disponibil în mod rezonabil pentru instituirea unui fond de finanțare pentru crearea de locuri de muncă? Aș putea spune, fără să intru în foarte multe detalii, că ați fi foarte norocoși dacă acest procent ar fi 5%. Prin urmare, dacă aveți 5% din 15.000 milioane de lire, în decursul a 10 ani s-ar ajunge la un total de 75.000 de milioane de lire pentru crearea de locuri de muncă.

Dacă doriți crearea a 50 de milioane de locuri de muncă în acei 10 ani, v-ați permite să cheltuiți aproximativ 150 de lire pentru un loc de muncă. Cu alte cuvinte, la acest nivel de finanțare pentru un loc de muncă v-ați putea permite să înființați 5 milioane de locuri de muncă pe an. Să presupunem totuși că veți spune: „Nu, 150 de lire este mult prea puțin; nu vor ajunge pentru mai mult decât un set de unelte; noi vrem 1.500 de lire pentru un loc de muncă”, atunci nu veți putea crea 5 milioane de locuri de muncă, ci doar 500 de mii. Și dacă veți spune: „Numai cel mai bun este suficient de bun; noi vrem ca toți să devină imediat mici americani, și asta înseamnă 5.000 de lire pentru fiecare loc de muncă”, atunci nu veți avea 500 mii de locuri noi de muncă pe an, nici să nu mai vorbim de 5 milioane, ci doar 170 mii de locuri de muncă pe an.

Cu siguranță, ați observat că am simplificat foarte mult acest calcul, deoarece investind zece ani în crearea de locuri de muncă, ar exista și o creștere a venitului național; dar, în același timp, am lăsat deoparte creșterea populației, și aș sugera că acești doi factori s-ar anula reciproc în calculul meu.

Rezultă, sugerez eu, că singura și cea mai mare decizie colectivă care ar putea fi luată de orice țară aflată în situația Indiei este alegerea tehnologiei. Eu nu impun o teorie despre cum ar trebui să fie. Eu doar spun că acestea sunt fapte concrete ale vieții. Ne putem contrazice pe multe teme, dar nu o putem face împotriva aritmeticii. Așadar puteți avea câteva locuri de muncă la un nivel ridicat de finanțare sau puteți avea multe locuri de muncă la un nivel relativ scăzut de finanțare.

Toate acestea se leagă cu ceilalți factori menționați, cu educația, motivația și cunoștințele practice. În India, sunt aproximativ 50 de milioane de școlari în clasele primare; aproape 15 milioane în școala gimnazială și liceu, iar în instituțiile de învățământ superior, cam 1 milion și jumătate de studenți. Menținerea unui aparat educațional la o scară atât de mare ar putea fi inutilă dacă, bineînțeles, la sfârșitul acestui proces nu ar exista pentru absolvenți ceva de făcut, cu posibilitatea de a-și aplica cunoștințele acumulate. Dacă nu ar exista, atunci totul ar fi o îngrozitoare povară. Această imagine de ansamblu a efortului educațional este

suficientă pentru a arăta că trebuie să gândim la scara de 5 milioane de noi locuri de muncă și nu de câteva sute de mii de locuri.

Până nu demult, și anume în urmă cu 50-70 de ani, felul în care făceam lucrurile era destul de primitiv conform standardelor actuale. În această privință aș vrea să mă refer la capitolul II din lucrarea „Noul stat industrial” scrisă de John Kenneth Galbraith. Conține un raport fascinant în legătură cu compania Ford Motor. Aceasta a fost înființată pe 16 iunie 1903, cu un capital aprobat de 150 de mii de dolari din care doar 100 de mii de dolari a reprezentat capitalul subscris, dar capitalul vărsat a fost de numai 28.500 de dolari. Deci suma totală cu care s-a constituit aceasta întreprindere a fost de ordinul a 30 de mii de dolari. S-a înființat în iunie 1903 și prima mașină a ajuns pe piață în octombrie 1903, adică după 4 luni. Numărul angajaților în 1903 era mic bineînțeles – 125 de persoane și capitalul investit pentru fiecare loc de muncă era sub 100 de dolari.

Asta a fost în 1903. După 60 de ani, descoperim ca societatea Ford Motor decide să producă un nou model, Mustangul. Pregătirile au durat trei ani și jumătate. Partea tehnică și stilizarea caroseriei au costat 9 milioane de dolari: costul utilajelor folosite pentru acest nou model a fost 50 de milioane de dolari. Între timp, investiția în forța de muncă a fost de 6.000 de milioane de dolari, ceea ce înseamnă aproape 10.000 de lire per angajat, aproximativ de 100 de ori mai mult decât în urmă cu 60 de ani.

Din toate acestea Galbraith a tras anumite concluzii ce merită studiate. Ele descriu ceea ce s-a întâmplat de-a lungul celor 60 de ani. Prima concluzie este aceea că în momentul de față intervalul de timp dintre propunerea unui proiect și îndeplinirea lui este foarte mare. Pentru prima mașină Ford intervalul de timp între debutul din stadiul de concept și momentul în care a apărut pe piață a fost de 4 luni, în timp ce acum o simplă modificare de concept necesită 4 ani. În al doilea rând, o creștere semnificativă a capitalului investit în procesul de producție, investiția fiind infimă pentru fiecare model ieșit din fabrica Ford la începuturi; materialele și piesele rămâneau în fabrică doar pentru scurt timp; nu era nevoie de specialiști scumpi pentru a le gestiona; se foloseau pentru asamblarea mașinii numai utilaje elementare; erau suficiente două persoane pentru ridicarea șasiului unei mașini.

În al treilea rând, în cei 60 de ani, a existat o creștere semnificativă a inflexibilității. Galbraith explică: „Dacă Ford și asociații săi (din 1903) ar fi decis în orice moment să treacă de la motorul pe benzină la cel cu aburi, atelierul de producție s-ar fi putut adapta modificării în câteva ore”. Dacă în momentul de față doresc să modifice chiar și un șurub, aceasta va necesita mai multe luni.

În al patrulea rând, mâna de lucru a devenit din ce în ce mai specializată, nu numai cei ce lucrează cu utilajele, cât și cei ce se ocupă cu planificarea, ce prognozează viitorul în cel mai mic detaliu.

În al cincilea rând, s-a dezvoltat un tip diferit de organizare foarte variată pentru a integra toți acești numeroși specialiști, dintre care nici unul nu poate face mai mult decât o mică parte din tot acest ansamblu complicat. „Organizarea specialiștilor va fi atât de complexă încât se va apela la experți în organizare. Mai mult chiar decât utilajele tehnologice, organiza-

rea uriașă și complexă a afacerii devine o demonstrație clară a tehnologiei avansate“. În cele din urmă, vă asigur că necesitatea planificării pe termen lung este o meserie foarte complicată și totodată extrem de frustrantă. Galbraith explică: „La începutul afacerii Ford, viitorul era foarte la îndemână. Treceau numai câteva zile de la angajarea în producție a mecanismelor și a materialelor până la prefacerea lor într-o mașină. Dacă viitorul este la îndemână, atunci se poate pretinde că este la fel ca prezentul“ și planificările cât și previziunile nu sunt foarte dificile; acum care este concluzia din toate acestea? Concluzia este următoarea: cu cât tehnologia va fi mai sofisticată, cu atât mai mari vor fi cerințele anterioare.

Când nevoile simple ale vieții, acestea fiind ceea ce mă preocupă, sunt realizate prin procese din ce în ce mai sofisticate, atunci nevoia ca orice societate săracă să îndeplinească cele șase cerințe depășește cu mult capacitatea acesteia. Atâta timp cât ne preocupă produsele de bază – mâncare, îmbrăcăminte, adăpost și cultură – pericolul cel mai mare este acela că oamenii presupun în mod automat că numai modelul din 1963 este relevant și în nici un caz cel din 1903; deoarece modul de a face lucrurile în stilul 1963 este inaccesibil celor săraci, acesta presupunând bunăstare. Acum, fără a dori să fiu nepoliticos cu prietenii mei academicieni, trebuie să spun că acest punct de vedere este aproape universal neglijat.

Întrebarea legată de cât de mult vă puteți permite pentru fiecare loc de muncă, atunci când aveți nevoie de câteva milioane de locuri, este ridicată extrem de rar. Pentru a îndeplini cerințele ce s-au ivit de-a lungul ultimilor 50 sau 60 de ani este nevoie de un salt cuantic. Totul a fost destul de liniar în istoria omenirii până la începutul acestui secol; dar în ultima jumătate a secolului s-a petrecut un salt cuantic, tipul de salt care s-a petrecut o dată cu capitalizarea Ford, de la 30.000 de dolari la 6.000 milioane de dolari.

Într-o țară în curs de dezvoltare este și așa destul de dificil să-l ajungi pe Henry Ford, chiar și la nivelul din 1903. A ajunge Henry super-Fords, a realiza ceva de la zero la nivelul atins de Ford în 1963, este practic imposibil. Nimeni nu poate începe direct de la acest nivel. Asta înseamnă că nimeni nu poate realiza ceva la acel nivel dacă nu este deja înființat, operând deja de la acel nivel. Acest lucru este absolut crucial pentru o mai bună înțelegere a noastră asupra lumii moderne.

La acest nivel nu mai este deja posibilă creativitatea, sunt posibile numai extinderile, iar asta înseamnă că săracii sunt dependenți de cei bogați mai mult decât niciodată în istoria omenirii, mai ales dacă sunt obligați să pornească de la acel nivel. Pot ocupa doar nișele rămase de la cei bogați, de exemplu, acolo unde salariile mici le permit să producă ieftin mici fleacuri. Oamenii caută pe ici, pe colo și spun: „Uite, aici în țara asta săracă, salariile sunt așa de mici că putem achiziționa de aici o anumită parte componentă a unui ceas, sau a unui carburator, componente ce sunt produse mult mai ieftin decât în Marea Britanie. Așa că lasă să fie produse în Hong Kong sau în Taiwan sau cine mai știe pe unde.“ Rolul celor săraci este să acopere nișele din cerințele celor bogați.

Astfel, la acest nivel al tehnologiei, este practic imposibil să se ajungă la un grad complet de ocupare al forței de muncă sau la independență. Alegerea tehnologiei este cea mai importantă dintre toate alegerile.

Este ciudat că unii afirmă că nu există așa ceva precum alegerile tehnologice. Am citit un articol scris de un bine-cunoscut economist american care afirma că există doar o singură modalitate de a fabrica orice anume produs: cea din 1971. Nu au mai fost fabricate aceste produse înainte? Lucrurile de bază din viață au fost necesare și produse de când Adam a plecat din Paradis. El afirma că singura mașinărie care poate fi achiziționată este chiar cea mai recent produsă. Acesta este un alt aspect și este foarte posibil ca singura mașinărie care poate fi achiziționată cu ușurință să fie chiar cea mai recent produsă. Este adevărat că, la orice moment în timp, există doar un tip de mașinărie care tinde să domine piața și asta crează impresia că nu avem alte opțiuni și că volumul de capital existent la un anumit moment într-o societate determină gradul de ocupare a forței de muncă.

Bineînțeles că așa ceva este absurd. Autorul pe care-l citez știe și el că așa ceva este absurd și apoi se corectează și subliniază exemplele Japoniei, Koreei, Taiwanului etc., unde oamenii au atins un grad ridicat al nivelului de ocupare al forței de muncă și al producției cu un capital investit în echipamente extrem de modest.

Importanța alegerii tehnologice intră gradual în conștiința economiștilor și a dezvoltatorilor. Sunt patru stadii. Primul a fost acela în care oricine vorbea despre asta era luat în derâdere și respins cu dispreț. Al doilea stadiu este acum atins și oamenii discută vorbe goale, dar nicio acțiune nu este luată și deriva continuă. Al treilea stadiu ar fi munca activă în mobilizarea și adunarea cunoștințelor despre acesteastă alegere tehnologică; iar al patrulea stadiu va fi punerea în practică. Este un drum lung, dar nu doresc să ascund faptul că sunt posibilități politice de a ajunge direct în al patrulea stadiu. Dacă ar exista o ideologie politică în care să se pună accentul pe dezvoltarea factorului uman, atunci s-ar putea imediat antrena ingeniozitatea a sute de milioane de oameni și s-ar face saltul direct în al patrulea stadiu. Sunt într-adevăr unele țări care merg direct în al patrulea stadiu.

Totuși, nu sunt în măsură să vorbesc despre politică. Este acum din ce în ce mai bine înțeles că această alegere tehnologică este de o importanță capitală; cum putem ajunge de la stadiul doi la stadiul trei, adică de la vorbe la a face practic ceva? Din câte știu, această muncă este sistematic realizată doar de o singură organizație, Grupul de Dezvoltare a Tehnologiei Intermediare (GDTI). Nu neg faptul că o parte din muncă este realizată și din rațiuni comerciale, dar asta nu se întâmplă totuși în mod sistematic. GDTI și-a stabilit ca sarcină să descopere care sunt aceste alegeri tehnologice. Voi da doar un singur exemplu din multele activități realizate de acest grup privat.

Să luăm de exemplu turnătoria și prelucrarea lemnului, metalul și lemnul fiind două materii prime industriale de bază. Acum, care ar fi tehnologiile alternative care ar putea fi folosite, clasate în ordinea complexității capitalului de la cea mai primitivă, când oamenii muncesc cu cele mai simple unelte, către cele mai complicate? Aceasta este ceea ce numim profilul industrial și aceste profile industriale sunt susținute de manuale de instrucțiuni la fiecare nivel al tehnologiei și de un opis al echipamentelor cu adresele de unde pot fi obținute. Singurul reproș care poate fi adus acestei activități este acela că este la scară prea mică și este întreprinsă prea târziu. Nu este suficient că în ceea ce privește această problemă extrem de importantă cineva ar fi mulțumit doar cu acest mic grup privat de entuziaști realizând

această muncă. În lume ar trebui să existe sute de astfel de organizații solide și bine dotate care să facă această muncă. Sarcina este atât de mare încât câteva suprapuneri nu ar conta prea mult.

În orice caz, ar trebui să sper că aceste măsuri vor fi luate la scară largă în India și constat cu încântare că deja se văd câteva începuturi.

Mă voi întoarce acum la al patrulea factor, și anume piețele. Este desigur o problemă reală aici, deoarece sărăcia înseamnă că piețele sunt mici și puterea liberă de cumpărare este mult prea mică. Toată puterea de cumpărare care există deja, este, ca să zic așa, arvunită, și dacă pornesc o producție nouă de sandale sau pantofi, să zicem, într-o arie săracă, tovarășii mei de suferință din zonă nu vor avea cu ce să cumpere pantofii pe care eu îi produc. Producția este adesea ușor de început dar apoi trebuie găsită piața de desfacere, și apoi, bineînțeles vine rapid sfatul de a produce pentru export, deoarece exporturile sunt în principal pentru țările bogate cu mare putere cumpărare. Dar, dacă pornesc de la nimic într-o zonă rurală, cum aş putea spera să fiu competitiv pe piața internațională?

Din punctul meu de vedere, sunt două motive pentru această preocupare extraordinară pentru exporturi. Unul este real; celălalt nu este prea grozav. Voi vorbi pentru început despre al doilea motiv. Este într-adevăr o reminiscență a gândirii economice din zilele colonialismului. Bineînțeles, puterea metropolitană s-a instalat pe un teritoriu nu pentru că ar fi fost interesată în mod deosebit de populația locală, ci doar pentru a deschide accesul la resursele necesare pentru propria industrie. Unii s-au mutat în Tanzania pentru sisal, în Zambia pentru cupru etc. și în alte locuri pentru comerț. Întreaga gândire a fost modelată de aceste interese.

„Dezvoltare“ a însemnat dezvoltarea materiilor prime sau a surselor de hrană sau a profiturilor din comerț. Puterea colonială a fost în primul rând interesată de materii prime și de profituri, nu de dezvoltarea băștinașilor și aceasta însemna că era interesată în primul rând de exporturile coloniilor și nu de piețele interne ale acestor colonii. Această perspectivă s-a înrădăcinat atât de adânc încât chiar și Raportul Pearson considera creșterea exporturilor ca fiind principalul criteriu al succesului pentru țările în curs de dezvoltare.

Dar, bineînțeles, oamenii nu trăiesc din exporturi și ceea ce produc pentru ei înșiși și pentru cei din jurul lor este de o importanță infinit mai mare pentru ei decât ceea ce produc pentru străini. Celălalt aspect, totuși, este unul mai realist. Dacă produc pentru export într-o țară bogată, mă pot baza pe disponibilitatea puterii de cumpărare, deoarece mica mea producție este neînsemnată prin comparație cu ceea ce există deja. Dar dacă înființez o unitate de producție nouă într-o țară săracă, s-ar putea să nu existe o piață locală pentru produsele mele decât dacă direcționez fluxul puterii de cumpărare de la alte produse către mine. O duzină de produse diferite ar trebui să înceapă să fie produse deodată; atunci, pentru fiecare din cei doisprezece producători ceilalți unsprezece ar fi piața lui de desfacere. Astfel ar exista putere de cumpărare adițională pentru a absorbi producția suplimentară. Însă este extrem de dificil să începi mai multe activități diferite în același timp. Așa că sfatul convențional este: „Numai producția pentru export înseamnă dezvoltare adecvată.“ O astfel de producție

nu este numai limitată ca scop, dar și efectul său asupra ocupării forței de muncă este extrem de limitat. Pentru a concura pe piețele lumii, este în mod normal necesar să antrenezi tehnologia țărilor bogate care necesită aport mare de capital și mai puțină forță de muncă.

În orice caz, nu există un efect de multiplicare; bunurile mele sunt vândute pentru valută, iar valuta este cheltuită pe importuri (sau rambursarea datoriilor) și aici se încheie circuitul. Nevoia de a începe simultan mai multe activități productive complementare prezintă o dificultate severă pentru dezvoltare, dar dificultatea poate fi contrabalansată prin „stimulare” prin munca publică.

Meritele unor programe de lucrări publice masive pentru crearea de locuri de muncă au fost adesea laudate. Singura precizare pe care aș dori să o fac în acest context ar fi următoarea: dacă puteți spori puterea de cumpărare într-o comunitate rurală prin programe de lucrări publice finanțate prin surse externe, asigurați-vă că se folosește pe deplin „efectul de multiplicare”. Oamenii angajați în muncile publice doresc să-și cheltuiască veniturile pe „mărfuri” adică bunuri de larg consum de toate felurile. Dacă aceste mărfuri pot fi produse local, noua putere de cumpărare creată prin programul de lucrări publice nu este irosită și intră în circulație pe piața locală, iar efectul asupra ocupării forței de muncă ar putea fi remarcabil. Lucrările publice sunt de dorit și pot face mult bine, dar dacă nu sunt susținute de producția locală de mărfuri adiționale, puterea de cumpărare suplimentară se va scurge în importuri și țara va avea probleme serioase de schimb valutar.

Chiar și așa, este greșit să deducem din acest truism că exporturile sunt în mod deosebit importante pentru dezvoltare. Până la urmă, pentru omenire ca întreg, nu există exporturi. Nu am început dezvoltarea prin obținerea de valută de pe Marte sau de pe lună. Omenirea este o societate închisă. India este suficient de mare pentru a fi o societate închisă în sensul acesta - o societate în care oamenii apti de muncă muncesc și produc bunurile de care au nevoie.

Totul sună foarte dificil și într-un fel, chiar este foarte dificil dacă este făcut pentru oameni, și nu *de către* oameni. Dar să nu ne gândim că dezvoltarea sau forța de muncă ar fi altceva decât cele mai naturale lucruri din lume. Ele apar în viața fiecărei persoane sănătoase. Vine un moment în care această persoană începe efectiv să muncească. Dintr-un anumit punct de vedere este mult mai simplu acum decât a fost vreodată în istoria de până acum a omenirii. De ce? Deoarece este atâta cunoștere. Sunt mijloace de comunicare cu mult mai bune. Poți accesa toată această cunoștere (tocmai de aceea există Grupul Indian pentru Dezvoltare). Așa că haideți să nu ne mai hipnotizăm cu atâtea dificultăți și să recunoaștem viziunea de bun simț că munca este cel mai natural lucru din lume. Numai că nu trebuie să ne împiedicăm în prea multă teorie. Avem mereu tot soiul de idei inteligente despre optimizarea a ceva înainte chiar de existența acelui ceva. Cred că omul stupid care afirmă că „ceva tot este mai bun decât nimic” este cu mult mai inteligent decât individul isteț care nu se va atinge de nimic până ce nu este optimizat.

Ce ne oprește? Teoriile, planificarea. Am dat din întâmplare peste planificatorii de la Comisia de Planificare care s-au convins singuri că nici în cincisprezece ani nu va fi posibilă

punerea la treabă a forței de muncă doritoare din India. Dacă ar fi afirmat că nu este posibil acest lucru în cincisprezece luni, aş putea accepta asta, deoarece este nevoie de timp pentru rezolvare. Dar, să arunce prosopul şi să afirme că nu este posibil să faci nici cel mai elementar lucru în cincisprezece ani, este un fel de degenerare intelectuală.

Care este argumentul ce stă în spatele unei asemenea afirmații? O! Argumentul este foarte inteligent, un exemplu splendid de construire a unui model. Au stabilit că pentru un loc de muncă muncă este nevoie în medie de atâta electricitate, atâta ciment şi atâta oţel. Este absurd. Aş vrea să vă reamintesc că acum o sută de ani electricitatea, cimentul şi oţelul nici măcar nu existau într-o măsură cât de cât semnificativă. (Aş vrea să vă reamintesc că Taj Mahal a fost construit fără electricitate, ciment sau oţel şi că toate catedralele Europei au fost construite fără acestea. Este o fixație mentală, că fără ultimele descoperiri în domeniu, nu poți face nimic, iar această fixație trebuie depășită).

Se poate spune, din nou, că aceasta nu este o problemă economică, ci în esență o problemă politică. Este, în esență, o problemă de compasiune pentru oamenii obișnuți din lume. Este în esență o problemă nu de a recruta oamenii de rând, ci de a obține un fel de recrutare voluntară a celor educați. Un alt exemplu: teoreticienii şi planificatorii ne spun că numărul oamenilor ce pot fi puși să muncească depinde de capacitatea de producție de care dispunem, ca şi cum nu am putea pune oamenii să muncească pentru a produce mijloace de producție. Ni se spune că nu există alegere tehnologică, de parcă producția a început în anul 1971. Ni se spune că doar folosirea ultimelor metode poate fi economică, de parcă nu ar fi nimic mai neeconomic decât a avea oameni care nu fac absolut nimic. Ni se spune că este necesară „eliminarea factorului uman“.

Cea mai mare privațiune pe care cineva o poate suferi este aceea de a nu avea șansa de a avea grijă de el şi de a-și asigura mijloacele de existență. Nu este nici un conflict între creștere şi ocuparea forței de muncă. Nici măcar un conflict ca acela dintre prezent şi viitor. Va trebui să construiți un exemplu extrem de absurd pentru a demonstra că lăsând oamenii să muncească se creează un conflict între prezent şi viitor. Nici o țară care s-a dezvoltat nu a reuşit să se dezvolte fără a lăsa oamenii să muncească. Pe de altă parte, este foarte adevărat să afirmăm că aceste lucruri sunt dificile: pe de altă parte, să nu pierdem din vedere faptul că vorbim despre cele mai elementare nevoi umane şi că nu trebuie să ne lăsăm împiedicați de toate aceste considerații dezabilitante şi dificile, în a face cele mai elementare şi mai directe lucruri.

Acum, cu riscul de a fi greşit înțeles, vă voi da cel mai simplu exemplu de autoajutor din toate exemplele posibile. Bunul Dumnezeu nu a dezmoștenit pe nici unul dintre copiii săi şi în ceea ce priveşte India, El i-a dăruit o varietate de copaci, neîntrecută niciunde în lume. Sunt copaci pentru aproape toate nevoile umane. Unul dintre marii învățători ai Indiei a fost Buddha, care a inclus în învățăturile sale obligația ca fiecare buddhist bun să planteze şi să îngrijească evoluția unui copac cel puțin la fiecare cinci ani. Câtă vreme acest lucru a fost respectat, întreaga suprafață a Indiei a fost acoperită cu copaci, fără praf, cu apă din belşug, umbră din belşug, hrană şi materiale din belşug. Doar imaginați-vă că s-ar putea stabili o ideologie prin care ar fi obligatoriu pentru fiecare persoană aptă din India, bărbat, femeie şi

copil, să facă acest lucru mărunț – în fiecare an să planteze un copac și să se asigure că s-a prins, cinci ani la rând. Astfel, într-o perioadă de cinci ani, ar rezulta 2 miliarde de copaci crescuți. Oricine poate socoti pe un petic de hârtie că valoarea economică a unei asemenea măsuri, inteligent coordonată, ar fi mai mare decât orice s-a promis prin oricare din planurile cincinale ale Indiei. S-ar putea înfăptui fără nici măcar un bănuț primit din exterior; nu este nici o problemă de economii și investiții. Va produce hrană, fibre, materiale de construcții, umbră, apă, aproape orice omul are cu adevărat nevoie.

Las aceasta doar la nivelul unui gând, nu ca și răspunsul final la problemele uriașe pe care le are India. Dar întreb: ce tip de educație este aceasta dacă ne împiedică să ne gândim la lucrurile care pot fi făcute imediat? Ce ne face să credem că avem nevoie de electricitate, ciment și oțel înainte de a putea face ceva? Lucrurile cu adevărat importante nu vor fi făcute de la centru; nu pot fi făcute de către marile organizații, dar pot fi făcute de către oamenii înșiși. Dacă putem reveni la rațiunea de a gândi că cel mai natural lucru pentru fiecare persoană născută în lumea aceasta este acela de a-și folosi mâinile într-un mod productiv și că stă în puterea oamenilor să facă posibil acest lucru, atunci, atunci cred că problema șomajului va dispărea și că, în curând, ne vom întreba cum vom reuși să dovedim toată această muncă ce trebuie făcută.

Partea a Patra

Organizație și proprietate

CINCISPREZECE

O mașină pentru prezicerea viitorului

Motivul includerii unei discuții despre previzibilitate în acest volum este faptul că reprezintă una dintre cele mai importante probleme metafizice – și deci practice – cu care ne confruntăm. Nu au mai existat niciodată până acum atâția futurologi, planificatori, prognosticieni și elaboratori de modele cum sunt în zilele noastre și cel mai uluitor produs al progresului tehnologic, calculatorul, pare să ofere nespuse noi posibilități. Oamenii vorbesc liber despre „mașinile care prezic viitorul”. Nu sunt oare aceste mașini ceea ce am așteptat?

Oamenii din toate timpurile au vrut să cunoască viitorul. Chinezii din antichitate consultau I Ching, numită și *Cartea Schimbărilor*, care avea reputația de a fi cea mai veche carte a omenirii. Unii dintre contemporanii noștri încă o mai consultă. I Ching este bazată pe convingerea că, în timp ce toate sunt într-o continuă schimbare, schimbarea însăși este neschimbată și se conformează anumitor legi metafizice ce pot fi constatate.

„Pentru orice lucru este o clipă prielnică” spune Ecclesiastul „și o vreme pentru orice mișcare de sub cer ... o vreme este să dărâmi și o vreme să zidești ... o vreme este să azvârli pietre și o vreme să strângi pietre” sau, am putea spune, un timp pentru expansiune și un timp pentru consolidare. Și sarcina omului înțelept este să înțeleagă marile ritmuri ale Universului și să se adapteze la ele. În timp ce grecii – și presupun că cele mai multe dintre națiuni – mergeau să consulte oracolele, ale lor Pythia, Casandra, profeți și clarvăzători, chinezii, în mod remarcabil, se îndreptau spre o carte care stabilise tiparele universale și necesare ale schimbărilor, chiar Legile Cerurilor cărora natura li se supune în mod inevitabil și cărora omul li se supune de bunăvoie ca un rezultat al discernământului câștigat fie prin înțelepciune, fie prin suferință. Omul modern se îndreaptă spre calculator.

Oricât de tentantă ar fi o comparație între oracolele antice și calculatoarele moderne, numai o comparație prin contrast este posibilă. Primele lucrau exclusiv cu date calitative; celelate cu date cantitative. Inscriptia de deasupra Templului din Delphi era „Cunoaște-te

pe tine însuși“, în timp ce inscripția de pe un calculator electronic ar fi mai aproape de „Cunoaște-mă pe mine“, adică „Studiază instrucțiunile de utilizare înainte de a conecta la priză“.

Se poate gândi că I Ching și oracolele sunt metafizice pe când calculatorul este „real“; dar rămâne faptul că o mașinărie care prezice viitorul se bazează pe asumptii metafizice extrem de precise. Se bazează pe ipoteza implicită că „viitorul este deja aici“, că el există deja într-o formă determinată, așa că are nevoie pur și simplu de instrumente valabile și tehnici reușite pentru a se concentra și a-l face vizibil. Cititorul va fi de acord că acesta o presupunere metafizică foarte cuprinzătoare, de fapt, o presupunere extraordinară care pare a fi împotriva tuturor experiențelor personale directe. Presupune că libertatea umană nu există, sau, în orice caz, că aceasta nu poate schimba cursul predeterminat al evenimentelor. Nu putem închide ochii în fața faptului asupra căruia am insistat pe tot parcursul acestei cărți, și anume că o asemenea asumare, ca toate celelalte teorii metafizice, fie ele implicite sau explicite, are consecințe practice decisive. Întrebarea este simplă: este adevărată sau este falsă?

Când Dumnezeu a creat lumea și oamenii care o populează - un proiect care, potrivit științei moderne, a luat foarte mult timp - mi-L pot imagina ușor stând de vorbă cu Sine Însuși: „Dacă fac totul previzibil, aceste ființe umane, pe care le-am înzestrat cu o frumoasă inteligență, sigur vor învăța să prezică orice, și atunci nu vor mai avea nici un motiv să mai facă nimic, deoarece vor recunoaște că viitorul este complet determinat și nu poate fi influențat de nici o acțiune umană. Pe de altă parte, dacă fac totul neprevizibil, vor descoperi încetul cu încetul că nu există nici o bază rațională pentru nici un fel de decizie și, ca și în primul caz, nu vor mai avea nici atunci un motiv să mai facă ceva. Nici una din scheme nu ar avea sens. Trebuie deci să creez un amestec din cele două. Să las unele lucruri previzibile și altele imprevizibile. Atunci ei, printre multe alte lucruri, vor avea sarcina foarte importantă de a afla care sunt care.“

Și aceasta, fără îndoială, este o sarcină foarte importantă, mai ales azi, când oamenii încearcă să conceapă mașini care să prezică viitorul. Înainte ca oricine să facă o prezicere, ar trebui să fie capabil să dea un motiv convingător pentru faptul că factorul la care se referă prezicerea lui este în mod inerent previzibil. Planificatorii, bineînțeles, pornesc de la presupunerea că viitorul nu este „deja aici“, că nu au de-a face cu un sistem predeterminat - și deci previzibil - că pot determina lucrurile prin voința lor liberă și că planurile lor vor face viitorul diferit de ceea ce ar fi fost fără nici un plan. Și totuși, planificatorii sunt cei care, mai mult poate decât oricine altcineva, și-ar dori să aibă o mașină de prevăzut viitorul. Oare își pun ei vreodată problema dacă mașina, din întâmplare, ar putea să prezică propriile lor planuri chiar înainte de a fi concepute?

Nevoie de semantică

Oricum ar fi, este clar că problema predictabilității nu este numai importantă dar și cumva încurcată. Vorbim cu voioșie despre estimare, planificare, prognozare, bugetare, despre expertize, programe, sarcini ș.a.m.d. și tindem să folosim acești termeni ca și cum ar fi interschimbabili și ca și cum oricine ar ști în mod automat ce reprezintă. Rezultatul este o mare confuzie, deoarece este de fapt necesar să facem un număr de distincții fundamenta-

le. Termenii pe care-i folosim se pot referi la trecut sau la viitor; se pot referi la acțiuni sau evenimente și pot reprezenta certitudine sau incertitudine. Numărul de combinații posibile unde sunt trei perechi de acest fel este 2, sau 8, sau ar trebui să avem opt termeni diferiți pentru a fi siguri despre ce vorbim. Limbajul nostru, totuși, este imperfect. Cea mai importantă distincție este în general cea dintre acțiuni și evenimente. Drept urmare, cele opt posibile cazuri pot fi ordonate după cum urmează:

1 Acțiune Trecut Cert

2 Acțiune Viitor Cert

3 Acțiune Trecut Incert

4 Acțiune Viitor Incert

5 Eveniment Trecut Cert

6 Eveniment Viitor Cert

7 Eveniment Trecut Incert

8 Eveniment Viitor Incert

Distincția dintre acțiuni și evenimente este la fel de fundamentală ca cea dintre activ și pasiv sau dintre „sub controlul meu” sau „în afara controlului meu”. Este absurd să aplici cuvântul „planificare” pentru subiecte în afara controlului planificatorului. Evenimentele, în ceea ce-l privește pe planificator, pur și simplu se întâmplă. El poate fi în stare să le prevadă și asta poate foarte bine influența planul lui, dar nu pot fi pur și simplu parte din plan. Distincția dintre trecut și viitor s-a dovedit a fi necesară pentru scopul prezentei lucrări, deoarece, de fapt, cuvinte ca „plan” sau „estimare” sunt utilizate pentru a se referi la oricare dintre ele. Dacă spun: „Nu voi vizita Parisul fără un plan”, aceasta poate însemna: „Mă voi înarma cu un plan al străzilor pentru orientare” și mă voi referi deci la cazul 5. Sau poate însemna: „Mă voi înarma cu un plan care schițează în avans unde mă voi duce, cum îmi voi petrece timpul și cum voi cheltui banii” - cazurile 2 și 4. Dacă cineva afirmă că „este indispensabil să ai un plan”, nu este lipsit de importanță faptul dacă se referă la prima sau la a doua situație. Cele două cazuri sunt în mod esențial diferite.

În mod similar, cuvântul „estimare”, care denotă incertitudine, se poate aplica la viitor sau la trecut. Într-o lume ideală, nu ar fi necesar să facem estimări asupra faptelor care s-au întâmplat deja. Dar în lumea reală, este mult mai multă nesiguranță chiar și despre lucruri care, în principiu, ar putea fi pe deplin stabilite. Cazurile 3, 4, 7 și 8 reprezintă patru tipuri diferite de estimări. Cazul 3 se referă la ceva ce am făcut în trecut; cazul 7, la ceva ce s-a petrecut în trecut. Cazul 4 se referă la ceva ce plănuiesc să fac în viitor, în timp ce cazul 8 se referă la ceva ce mă aștept să se întâmple în viitor. Cazul 8, de fapt, este o previziune în adevăratul sens al cuvântului și nu are nimic de-a face cu „planificarea”.

Cât de des, totuși, sunt previziunile prezentate ca și cum ar fi planuri - și viceversa? „Planul Național” britanic din 1965 oferă un exemplu uluitor care, deloc surprinzător, nu a ajuns nicăieri. Vom putea oare vreodată vorbi despre acțiuni sau evenimente viitoare ca

fiind certe (cazurile 2 și 6)? Dacă eu am făcut un plan în deplină cunoștință a tuturor faptelor relevante, fiind hotărât să îl urmez inflexibil - cazul 2 - aș putea considera, în acest caz, acțiunile mele viitoare ca fiind certe. În mod similar, în științele de laborator, care lucrează cu sisteme deterministe atent izolate, evenimentele viitoare ar putea fi descrise ca fiind certe. Lumea reală, totuși, nu este un sistem determinist; putem fi capabili să vorbim cu certitudine despre acțiuni sau evenimente din trecut - cazurile 1 sau 5 - dar putem face asta despre evenimente viitoare numai pe baza presupunerilor. Cu alte cuvinte, putem formula afirmații condiționale despre viitor, cum ar fi: „Dacă acest gen și astfel de tendințe ale evenimentelor ar continua vreme de încă x ani, am ajunge aici.“ Aceasta nu este o prognoză sau o previziune, care în lumea reală trebuie întotdeauna să fie incerte, ci doar un calcul de extrapolare, care, fiind condițional, are calitatea de certitudine matematică.

Harababura semantică în care ne aflăm azi dă naștere la confuzii fără sfârșit. Așa cum am mai menționat, sunt înaintate „planuri“ care, după inspectare se dovedesc a fi legate de evenimente care sunt total în afara controlului planificatorului. Sunt date „prognoze“ care, după inspecție se dovedesc a fi propoziții condiționale, cu alte cuvinte, extrapolări. Ultimele sunt interpretate greșit ca și cum ar fi prognoze sau predicții. „Estimările“ elaborate se dovedesc a fi planuri în urma inspecției. Și așa mai departe.

Academicienii noștri ar îndeplini cea mai necesară și de real ajutor sarcină dacă și-ar învăța studenții să discearnă distincțiile discutate mai sus și ar dezvolta o terminologie care le-ar fixa în cuvinte.

Previzibilitate

Să revenim acum la subiectul nostru principal - previzibilitatea. Este previziune sau prognoză - cei doi termeni par să fie interschimbabili - este oare posibil? Viitorul nu există; cum ar putea exista cunoaștere despre ceva ce nu există? Această întrebare este mult prea bine justificată. În înțelesul strict al cuvântului, cunoașterea poate fi doar despre trecut. Viitorul este întotdeauna în creație, dar este făcut în mare parte din material existent, despre care se pot cunoaște o mulțime. Viitorul, așadar, este în mare parte previzibil, dacă avem cunoștințe solide și ample despre trecut. În mare măsură, dar în nici un caz în totalitate, pentru că în crearea viitorului intră acel misterios și de nestăpânit factor numit libertate umană. Este libertatea unei ființe despre care s-a spus că a fost făcută după chipul și asemănarea lui Dumnezeu Creatorul: libertatea creativității.

Oricât ar părea de ciudat, sub influența științei de laborator mulți oameni în ziua de azi par să-și folosească libertatea doar pentru scopul de a-i nega existența. Bărbați și femei extrem de înzestrați își găsesc cel mai pur deliciu în a exagera orice „mecanism“, orice „iminență“, orice concept din care libertatea umană nu face parte sau nu pare să intre în calcul. Un mare strigăt de triumf se ridică de fiecare dată când cineva găsește o urmă cât de mică – în fiziologie sau psihologie sau sociologie sau politică – de lipsă de libertate, o indicație în plus că oamenii nu pot influența ceea ce sunt și ceea ce fac, indiferent cât de inumane ar fi acțiunile lor.

Negarea libertății, bineînțeles, este o negare a responsabilității: nu există acțiuni, doar evenimente; totul pur și simplu se întâmplă; nimeni nu este responsabil. Și aceasta este fără îndoială principala cauză a confuziilor semantice la care m-am referit mai sus. Este de asemenea cauza din spatele credinței că în curând vom avea o mașină care să prevadă viitorul.

Pentru a fi siguri, dacă totul doar s-ar întâmpla, dacă nu ar fi nici un element de libertate, alegere, creativitate umană și responsabilitate, totul ar fi perfect previzibil, supus doar limitărilor accidentale și temporare de cunoaștere. Absența libertății ar face afacerile umane potrivite pentru studiu de către științele naturale sau măcar prin metodele acestora și din observarea sistematică a faptelor ar rezulta imediat rezultate demne de încredere. Profesorul Phelps Brown, în adresa către Societatea Economică Regală, pare să admită tocmai acest punct de vedere când vorbește despre „Subdezvoltarea Științelor Economice”. „Știința noastră”, spune el „abia dacă și-a atins al XVII-lea secol”. Convinși fiind că științele economice sunt, metafizic, același lucru ca fizica, el citează aprobator un alt economist, Profesorul Morgenstern, după cum urmează:

„Saltul decisiv care a apărut în fizică în secolul al XVII-lea, mai ales în domeniul mecanicii, a fost posibil doar datorită dezvoltărilor anterioare din astronomie. Fusesse susținut de câteva milenii de observare astronomică sistematică, riguroasă ... Nimic de felul acesta nu s-a petrecut în știința economică. Ar fi fost absurd în fizică să-i așteptăm pe Kepler și Newton fără Tycho – și nu este nici un motiv să sperăm pentru o dezvoltare mai ușoară a economiei.”

Profesorul Phelps Brown concluzionează așadar că avem nevoie de încă mulți, mulți ani de observare a comportamentului, „până atunci, matematizarea noastră este prematură”. Intruziunea libertății și responsabilității umane este cea care face ca economia să fie în mod metafizic diferită de fizică și face ca acțiunile umane să fie în mare măsură imprevizibile. Obținem predictabilitate, bineînțeles, când noi sau alții acționăm conform unui plan. Dar aceasta se întâmplă tocmai pentru că un plan este rezultatul unui exercițiu al liberului arbitru; alegerea a fost făcută, toate alternativele au fost eliminate. Dacă oamenii se țin de planul lor, comportamentul lor este previzibil doar pentru că au ales să renunțe la libertatea de a acționa altfel decât este prevăzut în plan.

În principiu, orice este imun la intruziunea libertății umane, precum mișcarea stelelor, este previzibil și orice este subiectul acestei intruziuni este imprevizibil. Asta înseamnă că toate acțiunile umane sunt imprevizibile? Nu, deoarece cei mai mulți oameni, de cele mai multe ori, nu-și folosesc libertatea și acționează pur și simplu mecanic. Experiența demonstrează că atunci când avem de-a face cu un număr mare de oameni, multe aspecte ale comportamentului lor sunt într-adevăr previzibile; dintr-un număr mare, la orice moment, doar o micuță minoritate își folosește puterea de liberate și acești oameni adesea nu afectează în mod semnificativ rezultatul total. Totuși, toate inovațiile și schimbările importante pornesc în mod normal de la micile minorități de oameni care își folosesc libertatea creatoare.

Este adevărat că fenomenul social dobândește o anumită statornicie datorată neutilizării libertății, ceea ce înseamnă că marea majoritate a oamenilor răspund unei anumite

situații într-un mod care nu se modifică semnificativ în timp, în afară de cazul când sunt cu adevărat noi cauze copleșitoare.

Putem deci distinge după cum urmează:

(a) Predictabilitatea totală (în principiu) există doar în absența libertății umane, adică în natura „sub-umană”. Limitările predictabilității sunt pure limitări de cunoaștere și tehnică.

(b) Predictabilitatea relativă există cu privire la tiparul comportamental al unui număr foarte mare de oameni care fac lucruri „normale” (rutina).

(c) Predictabilitatea relativ totală există cu privire la acțiunile umane controlate de un plan care elimină libertatea, de exemplu orarul trenurilor.

(d) Deciziile individuale ale indivizilor sunt în principiu imprevizibile.

Prognozele pe termen scurt

În practică toate predicțiile sunt simple extrapolări, modificate de „planuri” cunoscute. Dar cum poți extrapola ? Câți ani te duci în urmă ? Presupunând că există o consemnare a datelor definitorii pentru o creștere, ce anume extrapolezi mai precis – rata medie de creștere, sau creșterea vitezei de creștere, sau creșterea anuală în termeni absoluți? De fapt nu sunt reguli: este doar o problemă de „simț” sau judecată.

Este bine să cunoaștem toate diferitele posibilități de a folosi aceleași serii de timp pentru extrapolare cu rezultate extrem de diferite. O asemenea cunoaștere ne va împiedica să ne încredem excesiv în orice extrapolare. În același timp, și tocmai de aceea, dezvoltarea (ceea ce se pretinde a fi) unor tehnici de predictabilitate mai bune poate deveni un viciu. În prognozarea pe termen scurt, de exemplu, pentru anul viitor, o tehnică rafinată rar produce rezultate în mod semnificativ diferite de aceea a unei tehnici brute.

După un an de creștere - ce poți prezice?

(a) că am atins un plafon (temporar);

(b) că va continua creșterea în același ritm, sau mai încet, sau mai rapid;

(c) că va fi un declin.

Pare să fie clar că alegerea între aceste trei preziceri alternative de bază nu poate fi făcută printr-o tehnică de prognoză, ci doar prin judecată informată. Depinde, bineînțeles, de subiectul prognozei. Dacă subiectul este ceva ce în mod normal crește foarte repede, cum ar fi consumul de electricitate, alegerea va fi între stagnarea ratei de creștere, o creștere mai rapidă, sau o creștere mai lentă.

Nu atât tehnica de prognozare, cât o înțelegere deplină a situației curente poate ajuta în formarea unei judecăți sănătoase pentru viitor. Dacă se știe că nivelul actual de performanță (sau rata de creștere) este influențat de factori oarecum anormali care puțin probabil să apară și în anul următor, este bineînțeles necesar să fie luat acest fapt în considerare. Previ-
ziunea, „la fel ca anul trecut”, poate implica o creștere „reală” sau un declin „real” pe seama

unor factori excepționali prezenți anul acesta, și aceasta bineînțeles trebuie prezentată în mod explicit de către cel care face prognoza.

Drept urmare, cred că trebuie făcute toate eforturile pentru înțelegerea situației curente, pentru a identifica și, dacă este nevoie, de a elimina factorii „anormali” și non-recurenți din peisajul curent. Acestea fiind realizate, metoda de prognozare cu greu va fi suficient de rudimentară. Nici o cantitate de rafinament nu va ajuta pe nimeni să ajungă la judecata fundamentală – va fi anul viitor la fel ca anul trecut, sau mai bun, sau mai rău ?

În acest punct, se poate obiecta că ar trebui să fie o mulțime de posibilități de prognozare pe termen scurt cu ajutorul calculatoarelor, deoarece acestea pot foarte ușor și rapid să proceseze o cantitate mare de date și să le potrivească pentru a le încadra într-un model oarecare de expresie matematică. Cu ajutorul buclelor de reacție, expresia matematică poate fi actualizată aproape instantaneu. Și odată ce ai stabilit niște formule cu adevărat bune atunci mașinăria poate prezice viitorul. Încă o dată, trebuie să ne uităm la baza metafizică a acestor revendicări. Care este semnificația unei potriviri matematice bune? Pur și simplu că o secvență a modificărilor cantitative din trecut a fost elegant descrisă într-un limbaj matematic precis. Dar faptul că eu – sau mașinăria – am fost capabili să descriem această frecvență cu atâta exactitate nu susține sub nici o formă presupunerea că acest tipar va continua. Ar putea continua numai dacă (a) nu ar exista libertate umană și (b) că nu a fost nici o posibilitate de schimbare în cauzele care au generat tiparul constat.

Ar trebui să accept pretenția că poate fi de așteptat ca un tipar extrem de clar și bine stabilit pentru stabilitate, creștere sau scădere să continue pentru câțva timp, asta în cazul în care nu există o cunoaștere clară despre apariția unor factori noi care îl pot schimba. Însă eu sugerez faptul că pentru detectarea unor asemenea tipare clare, puternice și durabile, creierul uman nonelectronic este în mod normal mai ieftin, mai rapid și mult mai demn de încredere decât rivalul său electronic. Sau altfel spus, *dacă este chiar necesar să aplicăm asemenea metode de analiză matematică de mare rafinament încât pentru detectarea unui tipar este nevoie de un calculator electronic, atunci tiparul este prea slab și prea complicat pentru a fi o bază potrivită pentru extrapolare în viața reală.*

Este puțin probabil ca metodele brute de prognozare – după ce au fost corectate anormalitățile imaginii curente - să conducă spre greșelile falsei veridicități și a detalierii fictive – cele două mari vicii ale statisticianului. O dată ce ai o formulă și un calculator, este o tentație teribilă să storci lămâia până când este uscată și să prezinți o imagine a viitorului convingătoare chiar prin precizia și verisimilitudinea sa. Și totuși, un om care folosește o hartă imaginară crezând că este adevărată, va acționa probabil mai rău decât cineva fără hartă; deoarece el nu va întreba oriunde va putea, nu va observa fiecare detaliu pe lângă care trece și nu va căuta continuu cu toate simțurile sale și cu toată inteligența pentru a obține indicații despre unde trebuie să meargă.

Persoana care face prognozele poate avea în continuare o apreciere meticuloasă a ipotezelor pe care se bazează. Dar persoana care folosește prognozele poate să nu aibă nici cea mai vagă idee că întreg edificiul, așa cum se întâmplă adesea, se sprijină pe și cade cu o

singură ipoteză neverificabilă. Este impresionată de meticulozitatea cu care treaba este făcută, de faptul că totul pare să se „adune” și așa mai departe. Dacă prognozele ar fi fost prezentate destul de simplu, sum s-ar zice, pe spatele unui plic, ar avea o șansă mult mai mare de a aprecia caracterul lor nefondat și faptul că, cu sau fără prognoze, cineva trebuie să ia o decizie antreprenorială pentru viitorul necunoscut.

Planificare

Am insistat deja că un plan este ceva esențial diferit de o prognoză. Este o declarație de intenție, despre ceea ce planificatorii - sau conducătorii lor - intenționează să facă. Planificarea (așa cum sugerez că ar trebui folosit termenul) este inseparabilă de putere. Este natural și într-adevăr, de dorit ca toți cei care exercită vreun fel de putere să aibă un plan oarecare, adică ar trebui să-și folosească puterea în mod deliberat și conștient, vizând o perioadă viitoare. În acest sens el trebuie să ia în considerare ceea ce e posibil să facă alte persoane: cu alte cuvinte, nu poate planifica judicios fără a face un anumit volum de prognoză. Acest lucru este destul de simplu, atâta vreme cât ceea ce trebuie să fie prognozat este „prognozabil”, dacă se referă la chestiuni în care nu intră libertatea umană, sau la acțiunile de rutină ale unui număr foarte mare de indivizi, sau la planurile stabilite de alți oameni care dețin putere.

Din nefericire, chestiunile ce trebuie prognozate mai totdeauna nu aparțin nici uneia din aceste categorii, ci depind de deciziile individuale ale unei singure persoane sau ale unui grup mic de persoane. În aceste cazuri prognozele sunt ceva mai mult decât „ghiciri inspirate” și nici un grad de îmbunătățire în tehnica de prognozare nu poate ajuta. Bineînțeles, unii oameni pot ghici mai bine ca alții, dar aceasta nu se datorează deținerii unor tehnici de prognoză mai bune sau a unor echipamente mecanice mai bune care să îi ajute în calculele lor.

Atunci care ar putea fi semnificația unui „plan național” într-o societate liberă? Nu poate să semnifice concentrarea întregii puteri într-un punct, deoarece aceasta ar implica sfârșitul libertății; o planificare adevărată se extinde odată cu puterea. Îmi pare că singura semnificație inteligibilă a cuvintelor „plan național” într-o societate liberă ar fi cea mai cuprinzătoare declarație de intenții a tuturor persoanelor ce dețin putere economică substanțială, asemenea declarații fiind colectate și compilate de o agenție națională. Chiar inconsistențele unui astfel de „plan” compozit ar putea da indicii valoroase.

Prognoze pe termen lung și studii de fezabilitate

Să ne întoarcem acum la prognoza pe termen lung, prin care mă refer la producerea de estimări pentru următorii cinci ani, sau chiar pentru o perioadă mai lungă. Trebuie să fie clar că, schimbarea fiind o funcție a timpului, viitorul pe termen lung este și mai puțin predictibil decât cel pe termen scurt. De fapt, toată prognozarea pe termen lung este cumva încrezută și absurdă, asta în afară de cazul în care este atât de generală încât pur și simplu afirmă evidentul. Cu toate acestea, este deseori o practică necesară de a „arunca o privire” în viitor, pentru că trebuie luate decizii și asumate angajamente pe termen lung. Chiar nu este nimic care poate ajuta?

Aici aș dori să evidențiez din nou distincția între prognoze pe de o parte și „calculul de extrapolare” sau „studiile de fezabilitate” pe de altă parte. Într-un caz afirm că aceasta sau aceea va fi poziția peste, să zicem, douăzeci de ani. În alt caz pur și simplu explorez efectul pe termen lung a unor tendințe presupuse. Este din păcate adevărat că în științele macro-economice studiile de fezabilitate sunt rar duse dincolo de cele mai rudimentare începuturi. Oamenii sunt mulțumiți să se bazeze pe prognoze generale care, de multe ori nu valorează nici cât hârtia pe care sunt scrise.

Ar putea fi de ajutor dacă aș da câteva exemple. Este de mare actualitate zilele astea să se vorbească despre dezvoltarea țărilor subdezvoltate și nenumărate (așa-numite) „plănuri” sunt produse în acest scop. Dacă ar fi să ne luăm după așteptările care sunt stârnite în întreaga lume, se pare că se presupune că peste câteva decenii cei mai mulți oameni din lumea întreagă vor fi capabili să trăiască, mai mult sau mai puțin, așa cum trăiesc europenii occidentali azi.

Cred că ar fi foarte instructiv dacă cineva și-ar asuma răspunderea să realizeze un studiu de fezabilitate adecvat, detaliat al acestui proiect. Ar putea alege anul 2000 ca dată finală și să lucreze de acolo înapoi, înspre prezent. Care ar fi necesarul de produse alimentare, combustibili, metale, fibre textile și așa mai departe? Care ar fi stocul de capital industrial? În mod natural, ar trebui să introducă multe presupuneri noi pe măsură ce merge mai departe. Fiecare presupunere ar putea apoi să devină obiectul unui alt studiu de fezabilitate. Ar putea apoi să afle că nu își poate rezolva ecuația dacă nu introduce presupuneri care depășesc toate hotarele probabilităților rezonabile. Acest lucru s-ar putea dovedi extrem de instructiv. Ar putea teoretic să ducă la concluzia că, în timp ce mai mult ca sigur că ar trebui să existe dezvoltare economică substanțială în rândul țărilor unde mari mase de oameni trăiesc într-o mizerie disperată, sunt anumite alegeri între modelele alternative de dezvoltare care ar putea fi aplicate și anumite tipuri de dezvoltare ar părea mai potrivite decât altele.

Gândirea pe termen lung, susținută de studii de fezabilitate conștiincioase, ar părea să fie de dorit în mod particular în privința tuturor materialelor neregenerabile cu disponibilitate limitată, adică în principal combustibilii fosili și metalele. În prezent, de exemplu, există un înlocuitor pentru cărbune sau petrol. Unii oameni par să creadă că rezervele de cărbune sunt aproape epuizate. Ar fi extrem de instructiv un studiu de fezabilitate atent, care s-ar folosi de toate dovezile disponibile despre rezervele de cărbune, petrol și gaze naturale, a căror existență este doar o presupunere. În ceea ce privește creșterea populației și resursele de hrană, până acum lucrul cel mai apropiat de studiile de fezabilitate a provenit în principal de la organizațiile Națiunilor Unite. Aceste studii pot fi continuate mult mai departe, oferind nu numai totalul producției de hrană care urmează să fie atins până în 1980 sau 2000, ci de asemenea, arătând programul pașilor specifici care ar trebui să fie urmați în viitorul apropiat pentru atingerea acelor totaluri, într-un grad de detaliere mult mai mare decât până acum.

Din toate acestea, cea mai importantă nevoie este una pur intelectuală: o apreciere clară a diferențelor dintre o prognoză și un studiu de fezabilitate. Confundarea celor două este un semn sigur de analfabetism statistic. O prognoză pe termen lung, după cum am mai spus, este îndrăzneță; dar un studiu de fezabilitate pe termen lung este o lucrare umilă și

nepretențioasă pe care o vom neglija pe riscul nostru. Din nou apare întrebarea dacă această muncă ar putea fi ușurată de mai multe ajutoare mecanice precum calculatoarele. Personal, sunt înclinat să mă îndoiesc. Îmi pare că proliferarea la nesfârșit a ajutoarelor mecanice în domenii care, mai mult decât orice altceva, necesită judecată, este una dintre principalele forțe dinamice din spatele Legii lui Parkinson. Bineînțeles, un calculator electronic poate realiza un număr enorm de permutări, folosind presupuneri variabile, în câteva secunde sau minute, în timp ce creierului nonelectronic i-ar lua multe luni pentru a realiza aceeași muncă. Însă creierul nonelectronic nici nu are nevoie să încerce să facă această muncă. Prin puterea de judecată se poate concentra asupra câtorva parametri decisivi care sunt suficienți pentru a contura domeniile de probabilitate rezonabilă.

Unii își imaginează că ar fi posibil și de ajutor să inventeze o mașinărie pentru prognozare pe termen lung care să poată fi hrănită în mod continuu cu știrile curente și care, ca răspuns, ar produce o revizuire continuă a unor previziuni pe termen lung. Fără nici un dubiu, aceasta ar fi posibil; dar ar fi oare necesar? Fiecare articol de „știri” trebuie judecat pentru relevanța lui pe termen lung și o judecată rezonabilă nu este în general posibilă imediat. De asemenea, nu pot să văd valoarea în revizuirea continuă a previziunilor pe termen lung, ca o problemă de rutină mecanică. O prognoză este necesară numai când trebuie luată sau revizuită o decizie pe termen lung, care este comparativ un eveniment rar în afacerile cele mai mari, pentru care merită ca în mod conștient și deliberat să asamblezi cele mai bune dovezi, să judeci fiecare element în funcție de experiența acumulată și în cele din urmă să ajungi la un punct de vedere care pare rezonabil pentru cele mai bune minți disponibile. Este o chestiune de auto-amăgire că acest proces laborios și incert ar putea fi scurtcircuitat de un aparat mecanic.

Când vine vorba de studii de fezabilitate, spre deosebire de previziuni, poate părea ocazional util să ai aparate care pot testa rapid efectul variațiilor în ipotezele cuiva. Dar încă nu sunt convins că o riglă de calcul și un set de tabele de dobânzi compuse nu sunt suficiente pentru acest scop.

Imprevizibilitatea și libertatea

Chiar dacă am o opinie mai degrabă negativă despre utilitatea „automatizării” în materie de prognoză economică și altele asemenea, nu subestimez valoarea calculatoarelor electronice și a aparatelor similare pentru alte sarcini, cum ar fi rezolvarea problemelor matematice sau de programarea producției. Aceste sarcini din urmă aparțin științelor exacte sau aplicațiilor acestora. Obiectul lor este de natură nonumană, sau poate ar trebui să spun, sub-umană. Chiar exactitatea lor este un semn al absenței libertății umane, al lipsei alegerii, responsabilității și demnității. De îndată ce intră în discuție libertatea umană, ne aflăm într-o lume cu totul diferită, pusă în mare pericol în orice proliferare a dispozitivelor mecanice. Tendințele care încearcă să șteargă distincția trebuie să fie combătute cu cea mai mare hotărâre. Daune mari aduse demnității umane au rezultat din încercarea greșită a științelor sociale să adopte și să imite metodele științelor naturale.

Științele economice, și cu atât mai mult economia aplicată, nu sunt o știință exactă: sunt în fapt, sau ar trebui să fie, ceva mult mai mare: o ramură de înțelepciune. Domnul Colin Clark a afirmat odată că „echilibrul economic mondial pe termen lung se dezvoltă în modul lui ciudat, complet independent de schimbările politice și sociale“. Cu puterea acestei erezii metafizice el a scris o carte, în 1941, intitulată „*Economia anilor 1960*“. Ar fi nedrept să spunem că imaginea pe care el a prezentat-o nu are nici o asemănare cu ceea ce de fapt s-a întâmplat; există, într-adevăr tipul de asemănare care pur și simplu provine din faptul că omul își folosește libertatea într-un cadru neschimbat de legi fizice ale naturii. Dar lecția din cartea domnului Clark este aceea că presupunerea sa metafizică nu este adevărată; că de fapt echilibrul economic mondial, chiar și pe termen lung, este extrem de dependent de schimbările politice și sociale; și că metodele sofisticate și ingenioase de previziune prezentate de domnul Clark servesc doar la producerea unei munci de o falsă veridicitate.

Concluzie

Am ajuns astfel la concluzia fericită că viața, incluzând viața economică, merită încă trăită deoarece este suficient de imprezvizibilă astfel încât să fie interesantă. Nici economistul, nici statisticianul nu o vor surprinde „pe bandă“. În limitele legilor fizice ale naturii, suntem încă stăpânii destinului nostru individual și colectiv, spre bine sau rău. Dar cunoștințele economistului, ale statisticianului, ale omului de știință ce se ocupa cu științele naturale, ale inginerului și chiar ale filosofului autentic pot ajuta la clarificarea limitelor între care este îngrădit destinul nostru. Viitorul nu poate fi prevăzut, dar poate fi explorat. Studiile de fezabilitate ne pot arăta încotro părem să ne îndreptăm, și acest lucru este mai important astăzi ca oricând, deoarece „creșterea“ a devenit o idee de bază a științelor economice din toată lumea.

În încercarea sa urgentă de a obține cunoștințe credibile despre viitorul său în esență nedeterminat, omul de acțiune modern se poate înconjura de armate crescânde de previzionari, de muni de date factice care trebuie procesate de născociri mecanice din ce în ce mai minunate; mă tem că rezultatul nu este mai mult decât un joc imens al himerelor și o tot mai minunată justificare a legii lui Parkinson. Cele mai bune decizii vor fi în continuare bazate pe judecățile creierelor nonelectronice mature deținute de oameni care au privit situația constant și calm și au văzut-o în totalitate. „Oprește-te, privește și ascultă“ este un moto mult mai bun decât „Caută în prognoze“.

ȘAISPREZECE

Către teoria organizației de mari dimensiuni

Aproape în fiecare zi auzim de fuziuni și preluări: Marea Britanie intră în Comunitatea Economică Europeană pentru a deschide piețe mai mari care să fie servite de către organizații chiar și mai mari. În țările socialiste, naționalizarea a produs combinații vaste pentru a rivaliza sau depăși tot ce a apărut în țările capitaliste. Marea majoritate a economiștilor și experților în eficiență economică sprijină această tendință spre vastitate.

Prin contrast, cei mai mulți sociologi și psihologi ne atenționează insistent de pericolele ei iminente – pericole la adresa integrității individului când acesta se simte ca fiind doar roțiță mică într-o mașină vastă și atunci când relațiile interumane zilnice din timpul petrecut la serviciu devin din ce în ce mai dezumanizate; pericole la adresa eficienței și productivității, rezultând din birocrațiile parkinsoniene ce sunt în continuă creștere.

Literatura modernă, în același timp, prezintă imagini înfricoșătoare ale unei lumi noi curajoase, împărțită abrupt între noi și ei, sfâșiată de suspiciune reciprocă, manifestând o ură față de autoritate din partea celor de jos și un dispreț față de oamenii de deasupra. Masele populare reacționează la conducătorii lor într-un spirit de iresponsabilitate ursuză, în timp ce conducătorii încearcă în zadar să păstreze lucrurile în mișcare prin organizare și coordonare precise, stimulente fiscale, stimulente, indemnuri și amenințări fără sfârșit. Fără îndoială, toate acestea sunt o problemă de comunicare. Dar singura comunicare cu adevărat eficientă este de la om la om, față în față.

Romanul de coșmar a lui Franz Kafka, *Castelul*, zugrăvește de ce-ul. El încearcă să își clarifice poziția, dar oamenii pe care îi întâlnește reprezintă efectele devastatoare ale controlului de la distanță. Domnul K., topograful, a fost angajat de către autorități, dar nimeni nu prea știe de ce și toți cei pe care îi întâlnește îi spun: „din păcate, noi n-avem nevoie de topograf; în zadar am căuta să vă încredințăm o treabă, oricât de mărunță“. Deci, făcând toate eforturile să se întâlnească față în față cu autoritatea, domnul K. abordează diverse persoane care sunt în mod evident importante; dar alții îi spun: „se vede că n-ați intrat încă realmente în contact cu autoritățile noastre. Toate contactele acestea sunt doar aparente, dumneavoastră însă, necunoscând starea de lucruri de aici, le credeți reale.“

El nu reușește deloc să facă nimic concret și primește apoi o scrisoare de la „Curtea domnească“: „Măsurătorile pe care le-ați executat pînă acum mi-au produs satisfacție. ... Nu încetați să vă arătați plin de zel. Duceți lucrările la bun sfârșit! O întrerupere m-ar necăji ... Vă am în vedere.“³¹

Nimănui nu îi plac cu adevărat organizațiile mari; nimănui nu îi place să primească ordine de la un superior, care primește ordine de la un superior, care primește ordine ... Chiar dacă regulile născocite de birocrați sunt deosebit de umane, nimănui nu îi place să fie

³¹ citate din Franz Kafka, *Castelul*, traducere din limba germană de Mariana Sora, ediție revăzută și îngrijită de Radu Gabriel Pârvu, publicată de editura RAO, 1995 [TEI]

condus de conducători, de oameni al căror răspuns la orice obiecție este: „Nu eu am făcut regulile: Eu doar le aplic.“

Totuși, se pare că organizațiile mari vor rămâne. Așadar, este cu atât mai mult nevoie să ne gândim la acest lucru și să teoretizăm. Cu cât e mai puternic curentul, cu atât e mai mare nevoia de o navigare îndemânatică. Obiectivul fundamental este de a obține structuri mici în interiorul organizațiilor mari.

Odată înființată, o organizație mare trece în mod normal prin faze alternante de centralizare și descentralizare, ca oscilațiile unui pendul. Oricând întâmpinăm asemenea contrarii, fiecare cu argumente convingătoare în favoarea sa, merită să privim în profunzime problema, pentru ceva mai mult decât un compromis, ceva mai mult decât o soluție parțială. Probabil că ceea ce avem nevoie nu este sau-sau, ci și-una-și-alta-în-același-timp.

Această problemă foarte familiară se răsfrânge asupra întregii vieți reale, cu toate că este foarte nepopulară printre oamenii care își petrec majoritatea timpului cu probleme de laborator din care toți factorii externi au fost îndepărtați cu grijă. Pentru tot ceea ce facem în viața reală, trebuie să încercăm să facem dreptate într-o situație care include toți așa-numiții factori externi. În primul rând, mereu înfruntăm nevoia simultană pentru ordine și libertate.

În orice organizație, mare sau mică, trebuie să fie o anumită transparență și ordine; dacă lucrurile scapă de sub control, nimic nu poate fi realizat. Totuși, ordinea, ca atare, este statică și lipsită de viață; așa că trebuie să existe mult spațiu și libertate pentru a trece peste starea instituită, pentru a face lucruri care nu s-au mai făcut până atunci, nicidecum anticipa-te de către gardienii ordinii, noul, neprevăzutul și imprevizibilul rezultat al unei idei creative umane.

Așadar, orice organizație trebuie să lupte continuu pentru respectarea legilor și dezordinea libertății creative. Pericolul caracteristic inerent într-o organizație mare este înclinația naturală și tendința de a favoriza ordinea, cu prețul limitării libertății creative.

Putem asocia multe alte perechi de lucruri opuse cu această pereche de bază de ordine și libertate. Centralizarea este legată în principal de ordine, iar descentralizarea de dezordine. Reprezentantul ordinii este, tipic, contabilul și, în general, administratorul; pe când persoana libertății creative este antreprenorul. Ordinea necesită inteligență și duce la eficiență; în timp ce libertatea îndeamnă la creativitate, deschide ușile către intuiție și duce la inovație.

Cu cât este mai mare o organizație, cu atât e mai evidentă și inevitabilă nevoia de ordine. Dar dacă această nevoie este urmărită cu așa o eficiență și perfecțiune încât unei persoane nu îi mai rămâne nici o posibilitate pentru a-și exersa intuiția creativă, pentru dezordine antreprenorială, organizația devine muribundă și ajunge un deșert al frustrării. Aceste considerații reprezintă fundalul unei încercări de formulare a unei teorii a organizațiilor la scară mare pe care o voi dezvolta acum sub forma a cinci principii.

Primul principiu este numit *Principiul Subsidiarității* sau *Principiul Competenței Subsidiare*. O formulare celebră a acestui principiu este următoarea: „Este o injustiție și în același timp un rău grav și o perturbare a ordinii corecte să atribui unei asociații mai mari și

superioare ceea ce pot face organizații mai mici și subordonate. Pentru că fiecare activitate socială trebuie prin însăși natura ei să acorde ajutor membrilor organismului social și niciodată să nu îi distrugă și să îi absoarbă.“ Aceste fraze erau adresate societății ca întreg, dar se aplică în mod egal diferitelor nivele dintr-o organizație mare. Nivelul superior nu trebuie să absoarbă funcțiile celor inferioare, presupunând că fiind superior, va fi automat mai isteț și le va îndeplini mai eficient. Loialitatea poate crește numai dinspre unitățile mai mici către cele mai mari (și superioare), nu invers, iar loialitatea este un element esențial în buna funcționare a unei organizații.

Principiul Competenței Subsidiare presupune că obligația de a demonstra le revine celor care vor să priveze un nivel inferior de funcția acestuia și, prin urmare, de libertatea și responsabilitatea sa în acest sens; ei trebuie să demonstreze că nivelul inferior este incapabil de a îndeplini satisfăcător această funcție și că nivelul superior o poate face mai bine. „Cei aflați la conducere (pentru a continua citatul) trebuie să fie siguri că, cu cât este mai bine menținută o ordine gradată a diverselor asociații, în respectarea principiului competenței subsidiare, cu atât autoritatea și eficiența socială vor fi mai puternice, iar starea Statului va fi mai fericită și mai prosperă.“

Conceptele contrare ale centralizării și descentralizării sunt acum cu mult în urma noastră; Principiul Competenței Subsidiare ne arată că centrul va câștiga în autoritate și eficiență dacă libertatea și responsabilitatea formațiilor inferioare sunt păstrate cu grijă, rezultând în final un întreg „mai fericit și mai prosper“. Cum poate fi obținută o asemenea structură? Din punctul de vedere al administratorului, adică din punctul de vedere al ordinii, ar arăta neîngrijită, făcând comparația cea mai nefavorabilă, cu logica precisă a unui monolit. O organizație mare va fi formată din multe entități semiautonome, pe care le-am putea numi cvasifirme. Fiecare dintre ele va avea destulă libertate, pentru a oferi cea mai bună șansă creativității și antreprenoriatului. Structura unei organizații poate fi simbolizată de o persoană care ține în mână un număr mare de baloane. Fiecare balon are propria-i plutire și înălțime la care plutește, iar persoana nu domnește peste baloane, ci stă sub ele, ținând totuși strâns în mână sforile. Fiecare balon nu este doar o entitate administrativă, ci și una antreprenorială. Organizația monolitică, prin contrast, poate fi simbolizată de un pom de Crăciun, cu o stea în vârf și o mulțime de nuci și alte lucruri utile dedesubt. Totul derivă din vârf și depinde de el; adevărata libertate și adevăratul antreprenoriat pot exista doar la vârf.

Așadar, ce trebuie să facem este să ne uităm la activitățile organizației, pe rând, și să înființăm atât de multe cvasifirme pe cât considerăm posibil și rezonabil. De exemplu, Consiliul Național Britanic al Cărbunelui, una dintre cele mai mari organizații comerciale din Europa, a găsit posibilă înființarea cvasifirmelor sub nume diferite pentru mineritul la suprafață, pentru fabricile de cărămizi și pentru produsele carbonifere. Dar procesul nu s-a încheiat acolo. Forme organizaționale speciale, relativ autonome, au fost dezvoltate pentru activitățile de transport rutier, pentru proprietățile deținute și pentru comerțul cu amănuntul, ca să nu mai menționăm diversele întreprinderi care țin de diversificare. Activitatea principală a consiliului, obținerea cărbunelui din subteran, a fost împărțită în șaptesprezece

părți, fiecare cu statutul de cvasifirmă. Sursa deja citată descrie rezultatele unei astfel de structurări după cum urmează:

„Astfel (centrul) va fi mai liber, mai puternic și mai eficient pentru a îndeplini toate acele funcții care îi aparțin doar lui, deoarece el este singurul care le poate îndeplini: să conducă, să supravegheze, să urgenteze, să restrângă, după cum e nevoie în anumite ocazii și după cum e necesar.“

Pentru susținerea rostului și eficienței controlului centralizat, trebuie aplicat un al doilea principiu, pe care îl vom numi *Principiul Justificării*. A te discupla înseamnă a te apăra de reproșuri sau acuzații; a dovedi că ai dreptate și a valida; a justifica; a afirma cu tărie; așadar acest principiu descrie foarte bine una dintre cele mai importante îndatoriri ale autorității centrale față de formațiunile inferioare.

O guvernare bună este întotdeauna o guvernare pe baza excepțiilor³². Exceptând câteva cazuri excepționale, entitatea subsidiară trebuie să fie apărată de reproș și susținută. Aceasta înseamnă că excepția trebuie să fie suficient de clar definită, astfel încât cvasifirma să știe fără îndoială dacă își face treaba bine sau nu. Administratorii, luați ca un reprezentant tipic, cu alte cuvinte oamenii ordinii, sunt fericiți când au totul sub control. Înarmați cu computere, pot într-adevăr face așa și pot insista pe răspundere în ceea ce privește un număr aproape infinit de lucruri – randament, productivitate, multe lucruri diferite legate de cost, cheltuieli nonoperaționale, și așa mai departe, ducând la profit sau la pierdere.

Acest lucru este destul de logic, dar viața reală este mai mult decât logica. Dacă un număr mare de criterii este analizat pentru răspundere, fiecare entitate subsidiară poate fi găsită vinovată pentru un lucru sau altul; guvernarea pe baza excepțiilor devine o parodie și nimeni nu poate ști cu adevărat care este situația unităților sale. Într-un caz ideal, Principiul Justificării ar permite un singur criteriu pentru răspundere într-o organizație comercială, și anume rentabilitatea. Desigur, un asemenea criteriu ar fi supus respectării de către cvasifirmă a regulilor generale și politicilor ascunse de centru.

Idealurile se pot atinge rar în lumea reală, dar ele sunt, cu toate acestea, semnificative. Ele implică faptul că orice îndepărtare de la ideal trebuie să fie special argumentată și justificată. Dacă numărul criteriilor pentru răspundere nu este ținut cât se poate de mic, creativitatea și antreprenoriatul nu pot înflori în cvasifirmă. Chiar dacă profitabilitatea trebuie să fie criteriul final, aplicarea mecanică a acestuia nu este întotdeauna admisibilă. Unele unități subsidiare s-ar putea să fie excepțional de bine plasate, altele, excepțional de prost; unele pot avea funcții de prestare servicii în ce privește organizația ca întreg sau alte îndatoriri speciale care trebuie îndeplinite fără a ține cont în primul rând de rentabilitate. În astfel de cazuri, evaluarea rentabilității trebuie modificată în avans, prin ceea ce putem numi rente și subvenții.

³² *by exception*, în textul în limba engleză. Managementul by exception (MBE) este o practică în care doar informațiile care indică o abatere semnificativă a rezultatelor reale față de rezultatele planificate sau bugetate este adusă la cunoștința conducerii. Obiectivul acestei metode este de a facilita concentrarea atenției conducerii pe sarcinile tactice și strategice de reală importanță. În MBE, deciziile care nu pot fi luate la un nivel de conducere sunt înaintate nivelului superior următor. [TEI]

Dacă o unitate se bucură de avantaje speciale și inevitabile, trebuie să plătească o rentă corespunzătoare, dar dacă are de luptat cu dezavantaje inevitabile, trebuie să primească un credit special sau o subvenție. Un astfel de sistem poate egala șansele rentabilității ale diferitelor unități, astfel încât profitul devine un indicator semnificativ al realizărilor. Dacă o astfel de egalizare e necesară dar nu se aplică, unitățile norocoase vor sta în puf, în timp ce restul ar putea sta pe un pat cu cuie. Acest lucru nu poate fi bun nici pentru moral și nici pentru performanță.

Dacă, în concordanță cu Principiul Justificării, o organizație adoptă rentabilitatea drept criteriu primar pentru răspundere – o rentabilitate modificată, dacă e nevoie, de rente și subvenții – guvernarea pe baza excepțiilor devine posibilă. Centrul își poate concentra apoi activitățile către „conducere, supraveghere, urgentare, restrângere, după cum e nevoie în anumite ocazii și după cum e necesar“, care, desigur, trebuie să se petreacă mereu pentru toate unitățile subsidiare.

Excepțiile pot fi definite foarte clar. Centrul va avea doua oportunități pentru a interveni în mod excepțional. Prima apare atunci când centrul și unitățile subsidiare nu pot ajunge la o înțelegere asupra rentei sau subvenției, după caz, care urmează să fie aplicată. În astfel de cazuri, centrul trebuie să facă un audit complet al eficienței unității pentru a obține o evaluare obiectivă a potențialului real al unității. A doua ocazie apare atunci când unitatea nu reușește să obțină profit, după ce dă renta sau primește subvenția. Conducerea unității se află atunci într-o poziție precară; dacă auditul eficienței făcut de centru arată dovezi foarte nefavorabile, ar putea fi necesară schimbarea conducerii.

Al treilea principiu este *Principiul Identificării*. Fiecare unitate subsidiară sau cvasifirmă trebuie să aibă un cont de profit și pierderi și un bilanț. Din punctul de vedere al ordinii, o declarație cu profituri și pierderi este cu totul suficientă, din aceasta cineva poate ști dacă unitatea contribuie sau nu financiar la organizație. Totuși, pentru antreprenor bilanțul este esențial, chiar dacă e folosit doar pentru scopuri interne. De ce nu este de ajuns doar un bilanț al organizației ca întreg?

Mediul de afaceri operează cu o anumită substanță economică, iar această substanță se diminuează odată cu pierderile și crește odată cu profitul. Ce se întâmplă cu profiturile sau pierderile unității la sfârșitul anului fiscal? Sunt direcționate către toate conturile organizației; în ceea ce privește unitatea, pur și simplu dispar. În lipsa unui bilanț sau ceva asemănător, unitatea intră întotdeauna în noul an fiscal cu soldul zero, iar acest lucru nu poate fi în regulă.

Succesul unei unități ar trebui să ducă la o mai mare independență și libertate financiară pentru unitate, în timp ce eșecul – sub forma pierderilor – ar trebui să ducă la limitări și incapacitate. Se dorește o încurajare a succesului și o discriminare a eșecului. Bilanțul descrie substanța economică fiind augmentată sau diminuată de rezultatele curente. Aceasta le permite tuturor celor interesați să urmărească efectul operațiunilor asupra substanței. Profiturile și pierderile sunt purtate în continuare și nu sunt șterse. Așadar, fiecare cvasifirmă ar trebui să aibă bilanțul ei separat în care profiturile pot apărea ca împrumuturi către centru

și pierderile ca împrumuturi de la centru. Aceasta este o chestiune de mare importanță psihologică.

Acum mă întorc la cel de-al patrulea principiu, care poate fi numit *Principiul Motivației*. Faptul că oamenii acționează conform motivațiilor lor este un truism răsuflat și evident. La fel, pentru o mare organizație, cu birocrăția ei, cu conducerea ei distantă și impersonală, multe ei reguli și reglementări abstracte și, mai presus de toate, relativa ei incompreensibilitate provenită din însăși mărimea ei, motivația este problema centrală. La vârf, conducerea nu are probleme cu motivația, dar coborând scara ierarhică, problema devine din ce în ce mai acută. Acesta nu este locul potrivit pentru a intra în detalii despre acest subiect vast și dificil.

Societatea industrială modernă, caracterizată de organizații foarte mari, se gândește prea puțin la aceasta. Conducerea presupune că oamenii lucrează doar pentru bani, pentru salariul de la sfârșitul săptămânii. Fără îndoială, acest lucru este adevărat până la un anumit punct, dar atunci când un muncitor, întrebând de ce a muncit patru schimburi săptămâna trecută, răspunde: „Pentru că nu îmi ajungeau banii din plata pentru trei schimburi“, toată lumea e uimită și rămâne șah-mat.

Confuzia intelectuală își cere prețul. Preamărim virtuțile muncii din greu și ale înfrânării, în timp ce pictăm imagini utopice ale consumului nelimitat fără muncă sau constrângere. Ne plângem când un apel pentru un efort mai mare se lovește de replica ingrată: „Nici că-mi pasă“ în timp ce promovăm visele despre automatizarea care ne scapă de lucrul manual și despre computerul care îl scapă de om de povara folosirii creierului. Un lector Reith³³ a anunțat că atunci când o minoritate „va fi în stare să hrănească, să întrețină și să aprovizioneze majoritatea, nu mai are nici un rost păstrarea în fluxul producției a celor care nu vor să facă parte din el“. Mulți nu își doresc să facă parte din el, deoarece munca pe care o fac nu îi interesează, neoferindu-le nici provocare, nici satisfacție și nu are nici o altă valoare în ochii lor decât aceea că aduce un salariu la sfârșitul săptămânii. Dacă liderii noștri intelectuali tratează munca doar ca pe un rău necesar ce urmează să fie abolit în curând în ceea ce privește majoritatea, îndemnul diminuării ei de îndată nu este o reacție surprinzătoare, iar problema motivației devine de nerezolvat.

Indiferent cum va fi aceasta, sănătatea unei organizații mari depinde într-o mare măsură de capacitatea ei să facă dreptate Principiului Motivației. Orice structură organizațională care este concepută fără a ține seama de acest adevăr fundamental este puțin probabil să reușească.

Al cincilea și ultimul principiu este *Principiul Axiomei Mijlocii*. Conducerea unei organizații mari ocupă inevitabil o poziție dificilă. Poartă responsabilitatea pentru tot ceea ce se

33 Lecturile Reith sunt o serie de prelegeri radiofonice anuale ținute de personalitățile de frunte ale momentului, organizată de BBC și transmisă BBC Radio 4 și BBC World Service. Prelegerile au fost inaugurate de BBC în 1948 pentru a evidenția contribuția istorică adusă în domeniul serviciilor publice de transmisiuni radio de Sir John Reith, primul director-general al corporației. Lordul a susținut că emisiunile radio trebuie să fie un serviciu public, care să îmbogățească viața intelectuală și culturală a națiunii. În acest spirit, BBC invită anual o personalitate marcantă să țină o serie de prelegeri radiofonice. Scopul este să promoveze înțelegerea publică și să dezbată subiecte semnificative de interes contemporan. [TEI]

întâmplă sau nu reușește să se întâmple în interiorul organizației, cu toate că este în afara celor ce se petrec. Poate avea de-a face cu multe activități bine stabilite prin directive, reguli și reglementări. Dar ce se întâmplă cu noile evoluții, noile idei creative? Ce se întâmplă cu progresul, activitatea antreprenorială prin excelență?

Ne întoarcem de unde am plecat: toate problemele umane apar de la antonimia dintre ordine și libertate. Antonimia se referă la contradicția dintre două legi; un conflict de autoritate, opoziția dintre legi sau principii aparent întemeiate în aceeași măsură. Excelent! Aceasta este viața reală, plină de antonimii și mai presus de logică.

Fără ordine, planificare, predictabilitate, control central, contabilitate, instrucțiuni cu privire la aspectele evidențiate, obediență, disciplină – fără acestea, nimic productiv nu se poate produce, pentru că totul se dezintegrează. Și totuși, fără generozitatea dezordinii, a abandonului fericit, a aventurării antreprenoriale către necunoscut și incalculabil, fără risc și fără a paria, imaginația creativă care se grăbește acolo unde îngerii birocratici nu au curaj să pășească, viața este o bătaie de joc și o rușine.

Centrul poate cu ușurință să se îngrijească de ordine; nu la fel de ușor este îngrijească libertatea și creativitatea. Centrul are puterea de a restabili ordinea, dar nici o putere nu stărnește contribuția creativă. Atunci cum poate conducerea de la vârf, din centru, să lucreze pentru progres și inovare? Presupunând că știe ce e de făcut, cum poate conducerea să o facă în interiorul organizației? Aici intră în acțiune Principiul Axiomei de Mijloc.

O axiomă este un adevăr evident care este aprobat imediat ce este enunțat. Centrul poate enunța adevărul pe care l-a descoperit - că acesta sau acela este „lucrul corect de făcut”. Câțiva ani înainte, cel mai important adevăr care a fost enunțat de către Consiliul Național al Cărbunelui a fost concentrarea producției, mai exact, concentrarea extragerii de cărbune din mai puține mine, cu o producție mai mare din fiecare. Toată lumea, desigur, l-a aprobat imediat, dar, deloc surprinzător, nimic nu s-a întâmplat.

O astfel de schimbare necesită ceva muncă, multă gândire și planificare pentru fiecare mină de cărbune, cu multe obstacole naturale și dificultăți de depășit. Ce va face centrul, Consiliul Național în acest caz, ca să grăbească schimbarea? Poate, desigur, să propovăduiască noua doctrină. Dar care e folosul, dacă toată lumea e de acord oricum? Propovăduirea de la centru păstrează libertatea și responsabilitatea formațiilor inferioare, dar își va atrage critica întemeiată că „doar vorbesc și nu fac nimic”. Ca alternativă, centrul poate emite instrucțiuni, dar, fiind departe de scena operațiunilor, conducerea centrală va atrage asupra sa critica valabilă că „încearcă să conducă industria cu o mână de fier de la sediul central”, sacrificând nevoia de libertate pentru nevoia de ordine și pierzând participarea creativă a oamenilor din formațiile inferioare – chiar acei oameni care sunt cel mai aproape de munca efectivă. Nici metoda delicată a guvernării prin sfaturi, nici metoda dură a guvernării prin comenzi nu îndeplinesc cerințele cazului. Este nevoie de ceva aflat la mijloc; o axiomă de mijloc, un ordin venit de sus care nu e chiar o comandă.

Când a decis să concentreze producția, Consiliul Național al Cărbunelui a prevăzut anumite standarde minime pentru deschiderea unor noi mine, cu prevederea ca, în cazul în

care se consideră a fi necesară deschiderea unei noi mine care nu ar satisface aceste standarde, un document cu această decizie ar trebui pus într-un dosar special înființat pentru acest scop, iar acest document ar trebui să conțină răspunsurile la trei întrebări:

De ce această mină nu poate fi deschisă într-o asemenea manieră încât mărimea minimă cerută să fie atinsă?

De ce această bucățică de cărbune trebuie neapărat să fie extrasă?

Care este rentabilitatea aproximativă a minei conform planurilor?

Aceasta a fost o modalitate veritabilă și eficientă de aplicare a Principiului Axiomei de Mijloc și a avut un efect aproape magic. Concentrarea producției a început să funcționeze, cu rezultate excelente pentru industrie ca întreg. Centrul a găsit o cale de a merge dincolo de simplul îndemn, însă fără a diminua în nici un fel libertatea și responsabilitatea formațiilor inferioare.

Altă axiomă de mijloc poate fi găsită în instrumentul *Statistici de Impact*. În mod normal, statisticile sunt colectate spre beneficiul collectorului, care are nevoie sau crede că are nevoie de anumite informații cantitative. Statisticile de impact au un scop diferit, și anume de a-l face pe furnizorul statisticii, o persoană responsabilă din formația inferioară, să devină conștient de anumite lucruri pe care altfel le-ar trece cu vederea. Acest instrument a fost folosit cu succes în industria cărbunelui, în special în domeniul siguranței.

Descoperirea unei axiome de mijloc este întotdeauna o realizare considerabilă. Să propovăduiești este ușor, la fel și cu datul ordinelor. Dar este dificil cu adevărat pentru conducerea de la vârf să își promoveze ideile creative fără a submina libertatea și responsabilitatea formațiilor inferioare.

Am expus cinci principii care cred că sunt relevante pentru o teorie a organizațiilor foarte mari și le-am dat fiecăruia câte un nume, mai mult sau mai puțin fascinant. Care este utilitatea acestora? Este doar un joc intelectual? Unii cititori vor crede aceasta fără doar și poate. Alții – și ei sunt cei pentru care a fost scris acest capitol – ar putea spune: „Expui în cuvinte ceea ce eu am încercat să fac timp de ani de zile.” Excelent! Mulți dintre noi s-au luptat timp de ani de zile cu problemele organizațiilor foarte mari, probleme care tind să devină și mai acute. Pentru a ne lupta mai eficient, avem nevoie de o teorie construită pe principii. Dar de unde vin aceste principii? Vin din observare și din înțelegere practică.

Cea mai bună formulare a necesarei interacțiuni dintre teorie și practică, pe care o cunosc, vine de la Mao Tse-tung. Du-te la oamenii practici, spune el, și învață de la ei, apoi sintetizează experiența lor în principii și teorii, iar apoi întoarce-te la oamenii practici și apelează la ei să pună în practică aceste principii și metode, astfel încât să își rezolve problemele și să obțină libertate și fericire.

ȘAPTESPREZECE

Socialism

Considerentele teoretice și experiența practică m-au condus la concluzia că socialismul interesează doar pentru valorile sale non-economice și posibilitatea pe care o creează de învingere a doctrinei economice. O societate condusă în primul rând de idolatrizarea îndemnului îmbogățiti-vă, care tratează milionarii ca pe niște eroi ai acelei culturi, nu poate câștiga de pe urma socializării nimic din ceea ce ar putea fi câștigat și în lipsa ei.

Nu este surprinzător, așadar, că mulți socialiști din așa-numitele societăți avansate, care sunt ei înșiși – chiar dacă o știu sau nu – devotați doctrinei economice, se întreabă astăzi dacă naționalizarea nu este într-adevăr irelevantă? Aduce o grămadă de probleme – așa că de ce să îți mai bați capul cu ea? Distrugerea proprietății private, în sine, nu produce rezultate fenomenale; trebuie muncit în continuare pentru tot ce merită, devotat și calm, iar urmărirea viabilității financiare, combinată cu urmărirea unor obiective sociale mai înalte, produce multe dileme, multe contradicții aparente și impune conducerii o sarcină foarte grea.

Dacă scopul naționalizării este în primul rând obținerea unei creșteri economice mai rapide, a unei eficiențe mai mari, a unei mai bune planificări și așa mai departe, va fi obligatoriu dezamăgitoare. Ideea conducerii întregii economii bazată pe lăcomia privată, așa cum Marx a recunoscut-o, a arătat o putere extraordinară de a transforma lumea. „Burghezia a desființat, pretutindeni unde a ajuns la putere, toate relațiile feudale, patriarhale, idilice ... și nu a lăsat altă legătură între om și om decât interesul gol.“

„Burghezia, prin rapida perfecționare a tuturor uneltelor de producție, prin comunicațiile infinite înlesnite, antrenează în civilizație toate națiunile, până și pe cele mai barbare.“³⁴

Tăria ideii întreprinderii private stă în teribila ei simplitate. Aceasta sugerează că totalitatea vieții poate fi redusă la un singur aspect – profiturile. Omul de afaceri, în viața sa privată, ar putea fi în continuare interesat de alte aspecte ale vieții – poate chiar și de bunătate, adevăr și frumusețe, dar, ca afacerist, este preocupat doar de profituri. În acest sens, ideea întreprinderii private se încadrează exact în ideea Pieței, pe care, într-un capitol precedent, am numit-o „instituționalizarea individualismului și a non-responsabilității“.

În aceeași măsură, se încadrează perfect în orientarea modernă către o cuantificare totală în defavoarea aprecierii diferențelor calitative; pentru că întreprinderea privată nu este preocupată cu ceea ce produce, ci numai cu ceea ce câștigă din producție.

Totul devine limpede după ce ați redus realitatea la unul – și numai unul – din cele o mie de aspecte. Știți ce aveți de făcut – orice produce profit; știți ce să evitați – orice îl reduce sau aduce o pierdere. Și aveți în același timp un instrument perfect de măsurat succesul sau insuccesul. Nu lăsați pe nimeni să tulbure rezultatul întrebând dacă o anumită acțiune favorizează bogăția sau bunăstarea societății, dacă duce la o îmbogățire morală, estetică sau

³⁴ citate din *Manifestul Partidului Comunist*, de Karl Marx și Friedrich Engels, preluate din publicațiile Editurii Politice din 19662 și 1966 [TEI]

culturală. Doar aflați dacă aduce bani; doar investigați dacă există o altă alternativă care aduce mai mulți bani. Dacă există, alegeți alternativa.

Nu este o întâmplare faptul că oamenii de afaceri de succes sunt adesea incredibil de primitivi; trăiesc într-o lume făcută primitivă de acest proces de reducere. Se potrivesc în această versiune simplificată a lumii și sunt mulțumiți cu aceasta. Iar atunci când lumea reală ocazional își face cunoscută prezența și încearcă să le facă cunoscută una din fețele ei diferite, una care nu există în filosofia lor, ajung să fie neajutorați și confuzi. Se simt expuși unor pericole incalculabile și unor forțe „iraționale” și cu mărinimie prezic un dezastru general. Ca rezultat, părerea lor despre acțiuni dictate de o perspectivă mult mai cuprinzătoare asupra înțelesului și scopului vieții este în general inutilă. Pentru ei este o concluzie anticipată faptul că un aranjament diferit al lucrurilor, o afacere, de exemplu una care nu este bazată pe proprietatea privată, nu poate avea succes. Dacă reușește la fel de bine, trebuie să existe o explicație sinistă – „exploatarea consumatorului”, „subvenții ascunse”, „muncă forțată”, „monopol”, „dumping” sau o acumulare întunecată și îngrozitoare a unui cont de debit pe care viitorul îl va arăta îndată.

Dar aceasta este o digresiune. Ideea este că adevărata putere a teoriei întreprinderii private stă în această crudă simplificare, care se potrivește de asemenea admirabil în modelele mentale create de succesele fenomenale ale științei. Puterea științei, de asemenea, derivă dintr-o „reducere” a realității la unul sau altul dintre multele ei aspecte, în principal reducerea calității la cantitate. Dar, la fel cum intensă concentrare a științei secolului al XIX-lea pe aspectele mecanice ale realității a trebuit să fie abandonată deoarece era o prea mare parte din realitate care nu se potrivea, și concentrarea puternică a lumii de afaceri pe aspectul „profit” a trebuit să se modifice deoarece nu a reușit să satisfacă adevăratele nevoi ale omului. A fost realizarea istorică a socialiștilor să împingă în față această dezvoltare, cu rezultatul că fraza favorită a capitalistului luminat este: „Suntem cu toții socialiști acum”.

Cu alte cuvinte, capitalistul de astăzi își dorește să nege că unicul scop final al tuturor activităților sale este profitul. El spune: „O nu, noi facem mult mai mult decât este necesar pentru angajații noștri, încercăm să păstrăm frumusețea satului; ne angajăm în lucruri care s-ar putea să nu fie rentabile”, etc. etc. Toate aceste afirmații sunt foarte familiare; câteodată sunt justificate, câteodată nu. Ce ne preocupă pe noi aici este aceasta: întreprinderea privată „de modă veche”, să spunem, se preocupă doar de profit; așadar atinge o puternică simplificare de obiective și câștigă un instrument perfect de măsură a succesului sau insuccesului.

„Noul stil” al întreprinderii private, pe de altă parte (să presupunem), urmărește o mare varietate de obiective; încearcă să considere întreaga plenitudine a vieții și nu doar aspectul legat de crearea de profit; așadar nu realizează nici o simplificare puternică a obiectivelor și nu are nici un instrument sigur de măsură a succesului sau insuccesului. Dacă aceasta este așa, „noul stil” al întreprinderii private, cum este organizat în marile companii pe acțiuni, e diferit de întreprinderea publică doar dintr-un singur punct de vedere, și anume că le aduce un câștig nemeritat acționarilor.

Clar, protagoniștii capitalismului nu le pot avea pe amândouă. Nu pot spune „acum suntem cu toții socialiști“ și în același timp să susțină că socialismul nu poate funcționa. Dacă ei înșiși urmăresc alte obiective decât profitul, atunci nu pot argumenta prea bine faptul că devine imposibilă administrarea eficientă a mijloacelor de producție ale națiunii de îndată ce alte considerente, altele decât obținerea profitului, sunt luate în discuție. Dacă ei pot să se descurce fără etalonul brut al facerii banilor, la fel de bine o poate și industria naționalizată.

Pe de altă parte, dacă toate acesta sunt mai degrabă o minciună și întreprinderea privată lucrează doar pentru profit și (practic) nimic altceva; dacă urmărirea altor obiective de fapt depinde numai de obținerea profitului și reprezintă doar alegerea proprie a ce se poate face cu o parte din profituri, atunci cu cât este clarificat acest lucru mai repede, cu atât mai bine. În acel caz, întreprinderea privată ar putea susține în continuare că deține puterea simplității. Proba ei împotriva întreprinderii publice ar fi că aceasta este obligată să fie inefficientă tocmai pentru că încearcă să urmărească mai multe obiective în același timp, iar cazul socialiștilor împotriva primilor, ar fi cazul tradițional, care nu este în primul rând unul economic, adică unul care degradează viața prin simplitatea ei bazând toată activitatea economică doar pe lăcomia privată.

O respingere categorică a proprietății publice înseamnă o confirmare totală a proprietății private. Aceasta este un exemplu de dogmatism la fel elocvent ca și opusul ei, care este un model de atitudine a celui mai fanatic comunist. Însă dacă întreg fanatismul denotă slăbiciune intelectuală, un fanatism legat de mijloacele care urmează a fi folosite pentru a atinge niște obiective destul de incerte este pură debilitate mintală. Cum am menționat mai devreme, întreaga esență a vieții economice – și chiar a vieții în general – este că în mod constant e nevoie de reconcilierea contrariilor care, în mod logic, sunt ireconciliabile. În macroeconomie (administrarea integrală a societăților), este necesar mereu să existe atât sistematizare cât și libertate – nu ca un compromis fără putere și neînsuflețit, ci o recunoaștere liberă a legimității și a nevoii amândurora.

La fel, în microeconomie (administrarea întreprinderilor individuale), pe de-o parte, este esențial să existe responsabilitate și autoritate administrativă totală; dar este la fel de important să existe o participare liberă și democratică a muncitorilor la deciziile administrative. Din nou, nu se pune problema atenuării diferenței dintre aceste două nevoi printr-un compromis reticent care nu satisface niciuna dintre ele, dar le recunoaște pe amândouă. Concentrarea exclusivă pe una dintre ele – să zicem, pe sistematizare, duce la stalinism; în timp ce concentrarea exclusivă pe cealaltă produce haos. Răspunsul firesc la oricare dintre ele este o pendulare către cealaltă extremă. Și totuși răspunsul firesc nu este singurul răspuns posibil. Un efort intelectual generos și mărinimos – opusul criticismului cicălit, răuvoitor – poate determina o societate, măcar pentru o perioadă de timp, să găsească o cale de mijloc care reconciliază părțile opuse, fără a le degrada pe amândouă.

Același lucru e valabil și în ce privește alegerea obiectivelor în viața de afaceri. Unul dintre poli – reprezentat de „vechiul stil“ al întreprinderii private - este nevoia de simplitate și măsurabilitate, care este cel mai bine satisfăcută de limitarea perspectivei strict la „pro-

fitabilitate“ și nimic altceva. Celălalt pol – reprezentat de concepția originală „idealistă“ a întreprinderii publice – este nevoia unui caracter omenesc larg și cuprinzător în conducerea afacerilor economice. Primul, dacă se aderă exclusiv la el, duce la distrugerea totală a demnității omului; cel din urmă, la un fel de ineficiență haotică.

Nu există „soluții finale“ pentru acest tip de problemă. Există o singură soluție posibilă realizată zi de zi, bazându-se pe o recunoaștere clară a validității ambilor poli. Forma de proprietate, fie publică sau privată, este doar o parte din cadru. Nu stabilește ea însăși tipul de obiective de urmărit în interiorul cadrului. Din acest punct de vedere este corect să spunem că forma de proprietate nu este factorul decisiv. Dar este de asemenea necesar să recunoaștem că proprietatea privată asupra mijloacelor de producție este sever limitată în libertatea alegerii obiectivelor, deoarece este obligată să fie căutătoare de profit și tinde să aibă o viziune îngustă și egoistă. Proprietatea publică oferă libertate deplină în alegerea obiectivelor și poate așadar să fie folosită pentru orice scop ales. În timp ce proprietatea privată este un instrument care el însuși determină scopurile pentru care poate fi angajată, proprietatea publică este un instrument ale cărui scopuri sunt nedeterminate și trebuie să fie alese în mod conștient.

Nu există așadar nici o susținere solidă pentru cauza proprietății publice dacă obiectivele urmărite de industria naționalizată vor fi la fel de înguste, la fel de limitate ca și cele ale producției capitaliste; profitabilitate și nimic altceva. Aici se află adevăratul pericol pentru naționalizările din Mare Britanie la momentul actual, nu în vreo ineficiență imaginată. Campania dușmanilor naționalizării e compusă din două mișcări distincte.

Prima mișcare este o încercare de convingere a publicului larg și a oamenilor angajați în sectorul naționalizat că singurul lucru care contează în administrarea mijloacelor de producție, distribuție și comerț este profitabilitatea; că orice abatere de la acest standard sacru – și în particular o abatere de la industria naționalizată - impune o povară intolerabilă pentru oricine și este direct responsabilă pentru orice ar merge rău în economie ca întreg. Această campanie are un succes incredibil.

A doua mișcare este sugerarea că, din moment ce nu este nimic special în comportamentul industriei naționalizate și astfel nici o promisiune de progres spre o societate mai bună, orice viitoare naționalizare ar fi un caz evident de inflexibilitate dogmatică, doar o „acaparare“ organizată de politicieni frustrați, needucați, imposibil de educat și incapabili de îndoială intelectuală. Acest mic plan inteligent are toate șansele să reușească dacă poate fi sprijinit de o politică de preț guvernamentală pentru produsele industriilor naționalizate cărora le este practic imposibil să aducă profit.

Trebuie admis că această strategie, ajutată de campania sistematică de defăimare a industriilor naționalizate, nu a rămas fără efect asupra gândirii socialiste. Motivul nu este o eroare în inspirația socialistă originală și nici eșecul real în conducerea industriei naționalizate – acuzații de acest gen sunt chiar insuportabile - ci o lipsă de viziune din partea socialiștilor înșiși. Ei nu își vor reveni, iar naționalizarea nu își va îndeplini menirea decât dacă își vor redobândi viziunea.

Miza nu este economia, ci cultura; nu standardul de viață, ci calitatea vieții. Științele economice și standardul de viață pot fi urmărite de asemenea de un sistem capitalist, moderat de un pic de planificare și impozitare redistributivă. Dar cultura și, în general, calitatea vieții, pot fi momentan doar devalorizate de un astfel de sistem.

Socialiștii ar trebui să insiste pe folosirea industriilor naționalizate nu doar pentru a decapitaliza capitaliștii – o încercare în care pot reuși sau nu, ci și să dezvolte un sistem mai democratic și mai demn al administrației industriale, o folosire a mașinărilor cu mai multă considerație pentru oameni, o utilizare mai inteligentă a fructelor ingeniozității și efortului uman. Dacă ei pot face aceasta, viitorul este în mâinile lor. Dacă nu o pot face, nu au nimic de oferit care să merite osteneala oamenilor născuți liberi.

OPTSPREZECE

Proprietatea

„Este evident, într-adevăr, că nici o schimbare de sistem sau mecanism nu poate îndepărta acele cauze ale disconfortului social care sunt egoismul, lăcomia sau caracterul arțăgos al naturii umane. Ce poate face este să creeze un mediu în care aceste calități nu sunt încurajate. Nu poate garanta că oamenii vor trăi după principiile acestui mediu. Ce poate face este să le stabilească ordinea socială pe baza unor principii după care, dacă vor, pot trăi mai bine, nu mai rău. Nu poate controla acțiunile lor. Le poate oferi un țel către care să își îndrepte gândirea. Și, așa cum sunt mințile lor, la fel va fi pe termen lung și cu excepții activitatea lor practică.“

Aceste cuvinte ale lui R. H. Tawney au fost scrise cu câteva decenii în urmă. Nu și-au pierdut deloc actualitatea, doar că astăzi suntem preocupați nu doar de starea socială proastă, ci de asemenea, cel mai stringent, cu o stare proastă a ecosistemului sau biosferei care amenință chiar supraviețuirea rasei umane. Orice problemă atinsă în capitolele precedente duce la întrebarea „sistem sau mașinărie“, cu toate că, cum am susținut mereu, nici un sistem, mașinărie sau doctrină sau teorie economică nu rezistă cu puterile proprii; sunt invariabil construite pe o fundație metafizică, cu alte cuvinte, conform perspectivei fundamentale a omului asupra vieții, a înțelesului și scopului ei.

Am vorbit despre doctrina economică, idolatrizarea posesiunilor materiale, a consumului și a așa-numitului standard de viață și despre predilecția nefastă care se bucură de faptul că „ceea ce pentru părinții noștri însemna lux, pentru noi a devenit necesitate“. Sistemele nu sunt niciodată mai puțin decât încarnări ale celor mai elementare atitudini umane. Unele încarnări, într-adevăr, sunt mai aproape de perfecțiune decât altele. Dovada generală a progresului material ar sugera că sistemul modern al întreprinderii private este – sau a fost – instrumentul perfect pentru urmărirea îmbogățirii personale. Sistemul modern al întreprinderii private folosește ingenios impulsurile umane de lăcomie și invidie ca forță motoare, dar reușește să depășească cele mai strigătoare deficiențe ale laissez-faire-ului³⁵ prin mijloacele administrării economice keynesiane, un pic de taxare redistributivă și „puterea compensatorie“ a sindicatelor.

Poate un astfel de sistem teoretic să se descurce cu problemele pe care le înfruntăm acum? Răspunsul este de la sine înțeles; lăcomia și invidia cer o creștere economică materială continuă și fără limite, fără o atenție adecvată acordată conservării, iar acest tip de creștere nu poate exista într-un mediu finit. Trebuie, așadar, să studiem natura esențială a sistemului întreprinderii private și posibilitatea dezvoltării unui sistem alternativ care s-ar putea potrivi în noua situație.

Esența întreprinderii private este proprietatea privată asupra mijloacelor de producție, distribuție și comercializare. Deloc surprinzător, așadar, criticii întreprinderii private au

³⁵ Doctrină economică apărută în Franța în secolul al XVII-lea, atribuită lui Vincent Gournay și promovată de fiziocrați. A cunoscut maxima dezvoltare în secolul al XIX-lea în Europa Occidentală. A susținut politica economică a liberului schimb sau a liberei concurențe și neintervenția statului în economie. [TEI]

susținut și în multe cazuri au aplicat cu succes conversia proprietății private în așa-numitele proprietăți publice sau colective. Să ne uităm, în primul rând, la înțelesul „proprietății”. În ce privește proprietatea privată, prima și cea mai importantă distincție este între (a) o proprietate care este un ajutor pentru munca creativă și (b) proprietatea care este o alternativă la aceasta. Este ceva natural și sănătos legat de cea dintâi – proprietatea privată a proprietarului care muncește; și este ceva nenatural și nesănătos în legătură cu ultima – proprietatea privată a deținătorului pasiv, care trăiește ca un parazit de pe urma muncii altora. Această diferență elementară a fost văzută foarte clar de Tawney care a continuat spunând că este fără rost, prin urmare, să prezinți un caz pentru sau în defavoarea proprietății private fără a menționa formele specifice de proprietate la care se face referire.

„Pentru că nu proprietatea privată, deși proprietatea privată a divorțat de muncă, este cea care corupe principiul industriei; și ideea câtorva socialiști că terenurile proprietate privată sunt în mod obligatoriu dăunătoare este o mostră de pedanterie scolastică la fel de absurdă ca aceea a conservatorilor care ar investi toată proprietatea cu un fel de sfințenie misterioasă.”

Întreprinderea privată constituită din proprietăți din prima categorie este automat la scară mică, personală și locală. Nu poartă responsabilități sociale mai mari. Responsabilitățile față de consumator pot fi protejate chiar de către consumator. Legislația socială și vigilența sindicatelor pot proteja angajatul. Nu se pot câștiga averi private mari de pe urma întreprinderilor la scară mică și totuși utilitatea lor socială este enormă.

Este imediat evident că în materie de proprietate privată, întrebarea legată de scară este decisivă. Când ne mutăm de la o scară mică la una medie, legătura dintre dreptul de proprietate și muncă se atenuează deja; întreprinderea privată tinde să devină impersonală și, de asemenea, un factor social semnificativ în localitate; ar putea avea o importanță mai mare decât locală. Însăși ideea proprietății private devine din ce în ce mai înșelătoare.

1. Deținătorul afacerii, angajând administratori salariați, nu trebuie să fie un proprietar pentru a-și putea face treaba. Proprietatea lui, așadar, încetează să fie funcțional necesară. Devine exploatator în cazul în care își însușește profitul ce depășește un salariu corect și o rată a rentabilității mai mare decât decât rata curentă a capitalului împrumutat de la surse exterioare.
2. Profiturile mari sunt fie întâmplătoare, fie sunt realizarea întregii organizații, nu a proprietarului. Este așadar injust și social perturbant dacă sunt însușite doar de proprietar. Ar trebui împărțite tuturor membrilor organizației. Dacă sunt reinvestite, trebuie să fie „capital liber” deținut de întreg colectivul, în loc să revină automat la averea proprietarului inițial.
3. Mărimea mijlocie duce la relații impersonale, ridică noi întrebări cu privire la exercitarea controlului. Chiar și un control autocratic nu este o problemă serioasă în întreprinderile mici care, conduse de un proprietar muncitor, are aproape caracterul unei familii. Este incompatibil cu demnitatea umană și eficiența autentică atunci când întreprinderea depășește o anumită – foarte modestă – mărime. Atunci devine necesară

dezvoltarea conștientă și sistematică a comunicațiilor și consultării pentru a permite tuturor membrilor organizației, până la un anumit punct, o participare autentică în administrare.

4. Importanța socială și greutatea firmei în localitatea sa și în ramificațiile întinse necesită un anumit grad de „socializare a proprietății” dincolo de membrii firmei. Această socializare poate fi efectuată prin alocarea regulată a unei părți din profiturile firmei către scopuri publice sau caritabile și prin aducerea în consiliul de administrație a persoanelor din exterior. Sunt întreprinderi private în Regatul Unit și în alte țări capitaliste care au pus în practică cu succes aceste idei și au depășit astfel aspectele neplăcute și perturbatoare social, care sunt inerente în proprietatea privată a mijloacelor de producție când întreprinderile depășesc scara mică. Compania Scott Bader Ltd. din Wollaston, Northamptonshire, este una dintre ele. O descriere mai detaliată a experiențelor și experimentelor lor va fi dată într-un capitol următor. Când vorbim de întreprinderi foarte mari, ideea proprietății private devine o absurditate. Proprietatea nu este și nu poate fi privată în niciun sens real. Din nou, R. H. Tawney a văzut aceasta foarte clar:

„O astfel de proprietate poate fi numită proprietate pasivă sau proprietate pentru achiziție, pentru exploatare sau pentru putere, pentru a o distinge de proprietatea folosită activ de către proprietar pentru practicarea profesiei sale sau pentru întreținerea gospodăriei sale. Pentru avocat prima este, desigur, proprietate în aceeași măsură ca și a doua. Este discutabil, oricum, dacă economiștii ar trebui să o numească «proprietate» până la urmă... din moment ce nu este identică cu drepturile care asigură proprietarului produsele trudei lui, ci este opusul lor.”

Așa numita deținere privată a întreprinderilor foarte mari nu este în nici un caz asemănătoare simplei dețineri din partea micului proprietar de teren, meșteșugar sau antreprenor. Este, așa cum spune Tawney, asemănătoare „dărilor feudale care îl jefuiau pe țăranul francez de o parte din producția lui, până când revoluția le-a abolit”. „Toate aceste drepturi - redevențe, chirii pentru terenuri, profituri de pe urma monopolului, surplusuri de orice fel – sunt «proprietate». Critica fatală pentru acestea e reprezentată de argumentele cu ajutorul cărora proprietatea e în general apărată. Scopul instituției, se spune, este încurajarea industriei, asigurându-se că muncitorul va primi produsul muncii sale. Dar atunci, exact în măsura în care este important să se păstreze proprietatea pe care omul o are prin rezultatele muncii sale, este important să se elimine ceea ce el are din rezultatele muncii altcuiva.”

Pentru a rezuma:

- (a) Într-o întreprindere mică, proprietatea privată este naturală, productivă și corectă.
- (b) În întreprinderile mijlocii, proprietatea privată este deja într-o mare măsură inutilă funcțional. Ideea de „proprietate” devine forțată, neproductivă și incorectă. Dacă este doar un proprietar sau un mic grup de proprietari, poate fi, și ar trebui să fie, o predare voluntară a autorității grupului mai larg de muncitori – cum este cazul Companiei Scott Bader Ltd. Un asemenea act de generozitate ar putea fi improbabil acolo unde

există un număr mare de acționari anonimi, dar legislația ar putea deschide calea chiar și atunci.

- (c) În întreprinderile mari, proprietatea privată este o ficțiune cu scopul de a permite proprietarilor fără nici un rol să paraziteze pe seama muncii altora. Nu este doar injust, ci chiar un element irațional care distorsionează toate relațiile din interiorul întreprinderii. Citându-l pe Tawney din nou:

„Dacă fiecare membru al grupului ar pune ceva într-un loc comun cu condiția să ia ceva înapoi, ar putea să se certe în legătură cu mărimea acțiunilor, dar dacă totalul este cunoscut și clauzele sunt acceptate, doar despre asta se pot certa; dar în industrie clauzele nu sunt acceptate în totalitate, pentru cei care nu au contribuit cu nimic și vor să obțină ceva.“

Sunt multe metode de a te descurca cu așa-numita proprietate privată în întreprinderile mari; dar cea mai evidentă dintre ele este cea numită în general „naționalizare“. „Dar naționalizarea e un cuvânt care nu e nici prea fericit ales, nici lipsit de ambiguitate. Corect utilizat, se referă la proprietatea unui organism ce reprezintă publicul general al consumatorilor. Nici o limbă nu deține un vocabular care să exprime nuanțele fine din nenumăratele posibilități de organizare sub care se poate presta un serviciu public.

„Rezultatul a fost că incolorul, singularul cuvânt «naționalizare» tinde aproape inevitabil să fie încărcat de un corp de sugestii foarte specializat și destul de arbitrar. În practică a ajuns să fie asociat cu o formă particulară de administrare, prin intermediul căreia oficialii angajați de stat intră în poziția de actuali directori ai industriei și își exercită toată puterea pe care au exercitat-o deja. Așadar, cei care își doresc să mențină sistemul sub care se desfășoară industria, nu ca o profesie care să deservească publicul, ci pentru avantajul acționarilor, atacă naționalizarea, argumentând că administrarea Statului este, în mod necesar, inefficientă.“

Numeroase industrii mari au fost „naționalizate“ în Marea Britanie. Acestea au demonstrat adevărul evident că valoarea unei industrii depinde de persoanele ce se află la conducerea ei și nu de proprietarii absenți. Și totuși, industriile naționalizate, în ciuda realizărilor mărețe, sunt încă ghidate de ura implacabilă a anumitor grupuri privilegiate. Propaganda neîncetată împotriva lor tinde să îi deruteze chiar și pe oamenii care nu împărtășesc această ură și care ar trebui să știe mai bine. Purtătorii de cuvânt ai întreprinderilor private nu oboresc să ceară mai multă „responsabilitate“ industriilor naționalizate. Lucru ce poate fi considerat într-un fel ironic - având în vedere că răspunderea acestor întreprinderi, care lucrează numai pentru interesul public, este deja foarte dezvoltată, în timp ce responsabilitatea industriei private, care lucrează numai în scopul profitului propriu, este aproape inexistentă.

A fi proprietar nu e numai un drept, ci un pachet de drepturi. „Naționalizarea“ nu reprezintă numai simplul fapt de a transfera acest pachet de drepturi de la A la B, adică de la persoane private la „Stat“, orice ar însemna acest lucru; ține de a face alegeri concrete cu privire la plasarea diverselor drepturi din acest pachet, toate fiind destinate, înainte de naționalizare, să aparțină așa-zisului proprietar privat. Tawney, așadar, spune succint:

„Naționalizarea (este) o problemă de fundament a Constituției.“ O dată ce mecanismul legal al proprietății private a fost înlăturat, există libertatea să aranjezi totul din nou: să unifici sau să dizolvi, să centralizezi sau să descentralizezi, să concentrezi puterea sau să o dispersezi, să creezi unități mari sau mici, un sistem unificat, un sistem federal sau nici un fel de sistem. Așa cum explică Towney:

„Obiecția față de proprietatea publică, mai mult decât o măsură inteligentă, este în realitate o obiecție la supra-centralizare. Însă remediul pentru supra-centralizare nu este reprezentat de menținerea unei proprietăți nefuncționale în mâini private, ci mai degrabă de o deținere descentralizată a proprietății publice. „Naționalizarea“ distruge drepturile proprietății private dar, prin ea însăși, nu crează o nouă „posesie“ în sensul existențial, oricât ar fi de diferit acest concept față de sensul legal al cuvântului. Nici nu determină, de una singură, ce anume se va întâmpla cu drepturile originale de proprietate și cine le va exercita. Așadar, este într-un sens o măsură pur negativă care anulează acordurile precedente și crează oportunitatea și necesitatea de a forma unele noi. Aceste acorduri noi, devenite posibile prin intermediul „naționalizării“, desigur că trebuie să se muleze după nevoile fiecărui caz particular. Un număr de principii va putea fi totuși observat în toate cazurile companiilor naționalizate ce oferă servicii publice.

În primul rând, este periculos a amesteca afacerile cu politica. O asemenea combinație produce afaceri ineficiente și politici corupte. Prin urmare, actul de naționalizare ar trebui în fiecare caz să enumere și să definească cu grijă drepturile, dacă există, pe care factorul politic, cum ar fi ministrul sau alt organ al guvernului, sau parlamentul, le poate exercita asupra sectorului de afaceri reprezentate, în fond, de consiliul de administrație. Acesta este de o importanță particulară în ceea ce privește hotărârile.

În al doilea rând, întreprinderile naționalizate ce oferă servicii publice ar trebui întotdeauna să țină seama să realizeze profit - în sensul de „mănânci ca să trăiești, nu trăiești ca să mănânci“ - și ar trebui să își facă rezerve. Profitul excesiv, prin intermediul formării excesive de rezerve, ar trebui evitat prin reducerea prețurilor.

În al treilea rând, întreprinderile naționalizate ar trebui să aibă totuși, obligația statutară de a „servi interesul public în toate privințele“. Interpretarea a ceea ce înseamnă „interes public“ ar trebui lăsată întreprinderii în sine, care trebuie structurată în consecință. E fără folos să pretindem că întreprinderea naționalizată ar trebui să fie preocupată numai cu obținerea profitului, ca și cum ar lucra pentru acționari privați, cât timp interpretarea interesului public ar putea fi lăsată numai la latitudinea guvernului. Din păcate, această idee a invadat teoria conducerii industriilor naționalizate în Marea Britanie, astfel încât se așteaptă din partea acestor industrii să lucreze numai pentru obținerea profitului și să se abată de la acest principiu numai în urma unor dispoziții guvernamentale și dacă sunt compensate de guvern pentru această abatere.

Această diviziune ordonată de funcții s-ar putea adresa teoreticienilor, însă nu își găsește aplicabilitatea și în viața reală, întrucât intră în contradicție cu însăși etica managementului din cadrul industriilor naționalizate. „Servirea interesului public în toate privin-

tele“ nu înseamnă nimic dacă nu pătrunde în comportamentul de zi cu zi al conducerii, iar acest aspect nu poate și nu trebuie să fie controlat de către guvern. Faptul că există conflicte ocazionale între urmărirea profitului și servirea interesului public nu poate fi negat. Dar acesta înseamnă pur și simplu că sarcina de a conduce o întreprindere naționalizată are cerințe mai ridicate decât conducerea unei companii private. Ideea că o societate mai bună poate fi obținută fără a ridica ștacheta cerințelor este contradictorie și himerică de la sine.

În al patrulea rând, pentru a face posibil ca „interesul public“ să fie recunoscut și apărut în cadrul industriilor naționalizate, este nevoie de anumite acorduri asupra cărora se pot exprima și își pot manifesta influența toate părțile implicate, în special angajații, comunitatea locală, consumatorii și chiar competitorii, mai ales dacă cei din urmă fac parte din rândul industriilor naționalizate. Pentru a implementa efectiv acest principiu este încă nevoie de o doză bună de experimentare. Încă nu există nicăieri „modele“ perfecte. Problema care se pune este întotdeauna una de apărare a acestor interese fără a slăbi abilitatea conducerii de a administra.

În sfârșit, cel mai mare pericol pentru naționalizare îl reprezintă dependența planificatorului de supracentralizare. În general, întreprinderile mici sunt de preferat în locul celor mari. În loc de a crea o întreprindere mai mare prin naționalizare – așa cum s-a procedat invariabil până acum – urmată apoi de încercarea de a descentraliza puterea și responsabilitatea către formațiuni mai mici, ar fi de preferat crearea la început a unor unități mici, semiautonomie, urmată apoi de centralizarea anumitor îndatoriri la un nivel mai înalt, dacă nevoia de o mai bună coordonare se dovedește a fi de maximă importanță.

Nimeni nu a sesizat și înțeles aceste aspecte mai bine decât R. H. Tawney și de aceea ar fi potrivită încheierea acestui capitol cu încă un citat din lucrările domniei sale:

„Așadar, o organizare a societății bazată pe îndatori, în loc de drepturi, implică trei aspecte. În primul rând, înseamnă că drepturile asupra proprietății trebuie menținute dacă sunt susținute de performanță în serviciile oferite, iar dacă nu vor fi desființate. În al doilea rând, înseamnă că producătorii ar trebui să se afle într-o relație directă cu comunitatea către care este îndreptată producția, astfel încât responsabilitatea acestora să fie evidentă și fără greșală, și nu lacomă ca în prezent, prin subordonarea acestora direct acționarilor, al căror interes este profitul și nu oferirea serviciilor. În al treilea rând, înseamnă ca obligativitatea de susținere a serviciilor să cadă pe seama organizațiilor profesionale ale celor care le îndeplinesc. În același timp acele organizații, aflate sub supravegherea și critica consumatorului, trebuie să exercite o asemenea presiune în cadrul administrației unei industrii cât este necesar pentru a asigura eliminarea obligativității.“

NOUĂSPREZECE

Modele noi de proprietate

J.K. Galbraith a vorbit despre afuența privată și mizeria publică. Este de remarcat faptul că se referea la Statele Unite care, după cum se spune și în conformitate cu standardele convenționale, ar fi cea mai bogată din lume. Cum poate exista mizerie publică în cea mai bogată țară, și, de fapt, semnificativ mai multă decât în țările al căror Produs Intern Brut raportat la numărul de locuitori este mult mai scăzut? Dacă creșterea economică raportată la standardul american actual nu a fost capabilă să înlăture mizeria publică – sau poate chiar contribuit la amplificarea ei – cum ne-am putea aștepta ca o „creștere” în continuare să ducă la diminuarea sau abolirea ei? Cum se poate explica faptul că, în general, țările cu cele mai ridicate nivele de creștere tind a fi cele mai poluate și să fie în același timp afectate de mizeria publică la un nivel uluitor? Dacă produsul intern brut al Regatului Unit a crescut, să zicem, cu 5% – sau cu aproximativ 2.000 de milioane de lire pe an – am putea folosi atunci toți sau aproape toți acești bani, acest venit suplimentar, pentru a îndeplini aspirațiile națiunii noastre?”

Cu siguranță nu; și asta pentru că în domeniul privat fiecare strop de venit suplimentar este imediat și automat însușit. Autoritățile publice obțin cu dificultate vreun venit propriu, recurgând astfel la a extrage bani din buzunarele cetățenilor, bani pe care cetățenii îi consideră pe bună dreptate a fi ai lor. Nu este surprinzător faptul că asta duce la o nesfârșită luptă strategică între colecatorii de taxe și cetățeni, în care cei bogați, cu ajutorul experților fiscali foarte bine plătiți, se descurcă în general mult mai bine decât cei săraci. În efortul de a remedia „deficiențele”, legile fiscale devin și mai complicate iar cererea pentru consultanți fiscali – și drept urmare veniturile acestora - devine tot mai ridicată. Pe măsură ce plătorii de impozite își dau seama că sunt deposeați de ceea ce au câștigat, nu numai că apelează la orice posibilitate legală de a evita plata impozitelor, fără a menționa practicile de evaziune fiscală, dar ridică și solicitări insistente în favoarea reducerii cheltuielilor publice.

„Mai multe impozite pentru mai multe cheltuieli publice” nu ar putea fi un slogan de succes într-o campanie electorală, oricât de evidentă ar fi discrepanța dintre abundența privată și mizeria publică. Nu există nici o ieșire din această dilemă, cu excepția cazului în care necesitatea de cheltuieli publice este recunoscută în cadrul structurii proprietarilor mijloacelor de producție.

Nu este numai o chestiune de mizerie publică, cum ar fi mizeria din multe aziluri, închisori și nenumărate alte servicii sau instituții întreținute în mod public; aceasta este partea negativă a problemei. Partea pozitivă apare acolo unde sume mari din fonduri publice au fost și sunt direcționate către ceea ce este numită în mod general „infrastructură”, iar beneficiile merg în cea mai mare parte către întreprinderile private în mod gratuit. Acest aspect este binecunoscut oricui a fost vreodată implicat în înființarea sau administrarea unei întreprinderi într-o societate săracă unde „infrastructura” este insuficient dezvoltată sau lipsește. Nu se poate baza pe transport ieftin sau alte servicii publice; ar trebui chiar să asigure

pe cheltuiala proprie multe lucruri pe care le-ar obține gratis sau cu o cheltuială minimă într-o societate cu o infrastructură bine dezvoltată; nu se poate baza pe posibilitatea de a recruta oameni instruiți: va trebui să-i instruiască singur; și așa mai departe. Toate instituțiile educaționale, medicale și de cercetare din orice societate, bogată sau săracă, oferă beneficii incalculabile întreprinderilor private, beneficii pentru care întreprinderile private nu plătesc în mod direct, cum ar fi firesc, ci doar indirect sub formă de taxe și impozite, cărora, după cum am menționat, li se opune rezistență, sunt disprețuite, hulite și adesea evitate cu pricepere.

Este extrem de illogic și duce la complicații și mistificări nesfârșite, faptul că plata pentru beneficiile obținute de întreprinderea privată de pe urma „infrastructurii” nu poate fi pretinsă de către autoritățile publice printr-o participare directă la încasări, ci numai după ce a avut loc încasarea profiturilor private. Întreprinderile private pretind că profiturile lor sunt dobândite prin propriul efort și că o parte substanțială din profituri este apoi impozitată de autoritățile publice. Aceasta nu este o reflectare corectă a adevărului, general vorbind.

Adevărul este că o mare parte din costurile unei întreprinderi private au fost suportate de autoritățile publice, pentru că ele plătesc pentru infrastructură și prin urmare, profiturile întreprinderii private depășesc cu mult realizările. Nu există o modalitate practică de a reflecta situația reală, decât dacă contribuția cheltuielilor publice la profiturile întreprinderii private este recunoscută în structura de proprietate a mijloacelor de producție.

Prin urmare, voi prezenta acum două exemple care arată cum structura de proprietate poate, sau ar putea să fie schimbată în așa fel încât să răspundă cele două critici fundamentale prezentate mai sus. Primul exemplu este cel al unei întreprinderi mijlocii care de fapt funcționează pe baza unei forme de proprietate restructurate. Al doilea exemplu este un plan speculativ a modului în care poate fi remaniată structura de proprietate a întreprinderilor mari.

Modelul Comunității Scott Bader

Ernest Bader a înființat întreprinderea Scot Bader Co Ltd în 1920, la vârsta de treizeci de ani. Treizeci și unu de ani mai târziu, după multe încercări și suferințe în timpul războiului, el avea o afacere prosperă de mărime medie cu 161 de angajați, cu un venit anual de 625.000 de lire și un profit net depășind 72.000 de lire. Pornind practic de la zero, el și familia lui au devenit prosperi. Compania sa s-a impus ca producător de top al rășinilor poliesterice fabricând de asemenea și alte produse sofisticate, precum alchizi, polimeri și plastifianți. Tânăr fiind, fusese profund dezamăgit de perspectiva unei vieți ca angajat; îi displăceau idei precum „piața muncii” sau „sistemul de remunerare” și în special credința conform căreia capitalul angajează oameni, în loc ca oamenii să angajeze capitalul. Aflându-se acum în postura de angajator, nu a uitat niciodată faptul că succesul și prosperitatea lui nu sunt doar realizările lui proprii, ci ale tuturor colaboratorilor săi și în mod decisiv și ale societății în care a avut privilegiul să opereze. Ca să citez propriile sale cuvinte:

„Am înțeles că - la fel ca acum câțiva ani când am făcut pasul hotărâtor și am încetat să mai fiu un angajat – mă opuneam filosofiei capitaliste de divizare a oamenilor în cei conduși

pe de-o parte și cei care conduc pe de altă parte. Adevăratul obstacol, cu toate acestea, a fost legea societăților comerciale, cu prevederile sale referitoare la puterile dictatoriale ale acționarilor și ale ierarhiei administrației pe care ei o controlează.”

El a decis să introducă în întreprinderea sa „schimbări revoluționare” „bazate pe o filosofie care încearcă să adapteze industria la nevoile umane”. „Problema a avut două aspecte: (1) cum să organizăm sau să combinăm un sentiment maxim de libertate, fericire și demnitate umană în firma noastră fără a pierde din profitabilitate, și (2) să realizăm aceste lucruri prin căi și mijloace care ar putea fi general acceptate de către sectorul privat al industriei.”

Domnul Bader a înțeles de la bun început că nu pot fi făcute schimbări decisive fără a ține cont de două lucruri: în primul rând, o transformare a dreptului de proprietate – simpla împărțire a profitului, pe care a practicat-o de la început, nu era de ajuns; și, în al doilea rând, acceptarea voluntară a anumitor hotărâri pline de abnegație. Pentru a atinge primul din cele două, el a înființat Comunitatea Scott Bader³⁶ către care a cedat (în două etape: 90% în 1951 și restul de 10% în 1963) dreptul de proprietate al firmei sale, Scott Bader Co Ltd. Pentru a-l implementa pe al doilea, el a căzut de acord cu noii săi parteneri, membri ai Comunității, foștii săi angajați, să stabilească un act constitutiv care nu doar să definească distribuția „pachetului de puteri” pe care proprietatea privată le implică, ci care să impună și următoarele restricții asupra libertății de acțiune a companiei:

În primul rând, firma trebuie să rămâne o întreprindere cu dimensiuni limitate, astfel încât fiecare persoană din firmă poate să o cuprindă în mintea și în imaginația sa. Nu trebuie să crească peste aproximativ 350 de angajați. Dacă apar anumite circumstanțe care necesită o creștere peste această limită, atunci se va proceda la crearea de noi unități pe deplin independente, organizate în conformitate cu directivele Comunității Scott Bader.

În al doilea rând, remunerația pentru munca din cadrul organizației nu trebuie să varieze, între cel mai slab plătit și cel mai bine plătit, indiferent de vârstă, sex, funcție sau experiență, peste raportul de 1:7, înainte de impozitare.

În al treilea rând, având în vedere că membrii Comunității sunt parteneri și nu angajați, ei nu pot fi demși de către copartenerii lor pentru nici un motiv, cu excepția unei flagrante conduite ilegale la locul de muncă. Ei pot, bineînțeles, să plece voluntar oricând, cu o înștiințare în prealabil.

În al patrulea rând, Comitetul Director al firmei Scott Bader Co Ltd este pe deplin răspunzător în fața Comunității. În conformitate cu regulile transcrise în actul constitutiv, Comunitatea are dreptul și datoria de a confirma sau a revoca numirea directorilor și, de asemenea, să aprobe nivelul lor de remunerație.

În al cincilea rând, nu mai mult de 40% din profitul net al companiei Scott Bader Ltd este înșușit de Comunitate, minim 60% fiind reținute pentru plata impozitelor și pentru autofinanțare în cadrul companiei Scott Bader Ltd. Iar Comunitatea trebuie să dedice jumătate din veniturile înșușite pentru plata bonusurilor pentru cei care lucrează în departamen-

36 În limba engleză – Scott Bader Commonwealth [TEI]

tul operațional, cealaltă jumătate fiind destinată scopurilor caritabile din afara organizației Scott Bader.

Și ultima restricție: nici unul din produsele companiei Scott Bader Ltd nu vor fi vândute clienților despre care se știe că le vor folosi în scopuri militare.

Când domnul Ernest Bader și colegii săi au introdus aceste schimbări revoluționare, era evident că o astfel de firmă care operează pe bazele unei proprietăți colectivizate și ale unor restricții autoimpuse, nu ar putea supraviețui. De fapt, a devenit din ce în ce mai puternică, cu toate că nu au lipsit dificultățile, chiar crizele și piedicile. În mediul de înaltă competitivitate în care operează, firma a ajuns, între 1951 și 1971, la o creștere a vânzărilor de la 625.000 de lire la 5 milioane de lire; profiturile nete au crescut de la 72.000 lire la aproape 300.000 lire pe an; numărul total de personal a crescut de la 161 la 379; bonusuri în valoare de peste 150.000 de lire (pe parcursul celor douăzeci de ani) au fost distribuite personalului, iar o sumă egală a fost donată de către Comunitate în scopuri caritabile în exterior; și astfel au fost înființate noi și numeroase firme mici.

Oricine dorește ar putea pretinde că succesul comercial al companiei Scott Bader Ltd s-a datorat probabil „împrejurărilor excepționale“. În plus, există întreprinderi private convenționale care au avut succes în egală măsură sau poate chiar mai mult, însă nu despre asta este vorba. Dacă compania Scott Bader Ltd ar fi fost un eșec comercial după 1951, ar fi putut servi doar ca un avertisment îngrozitor; succesul său incontestabil, măsurat la nivelul standardelor convenționale, nu dovedește că „sistemul“ Bader este neapărat superior conform acestor standarde, ci pur și simplu demonstrează că este compatibil cu acestea.

Meritul său constă tocmai în atingerea obiectivelor care se află în afara standardelor comerciale ale obiectivelor umane, care sunt, în general, pe locul al doilea sau cu totul neglijate de practica comercială obișnuită. Cu alte cuvinte, „sistemul“ Bader depășește reducționismul sistemului de proprietate privată și utilizează organizația industrială ca un slujitor al omului, în loc să îi permită să folosească oamenii doar ca mijloace de îmbogățire a proprietarilor de capital. Ca să îl citez pe Ernest Bader:

„Proprietatea Comună sau Comunitatea reprezintă o formă naturală de dezvoltare pentru împărțirea profitului, asociere și parteneriat, sau orice altă schemă în care indivizii au interese proprii într-o întreprindere comună. Se află pe punctul de a deține lucruri în comun, iar, așa cum vom vedea, Proprietatea Comună are avantaje unice.“

Din moment ce nu intenționez să intru în detalii cu privire la evoluția lungă de idei și noi stiluri de conducere și cooperare de-a lungul a mai mult de douăzeci de ani începând cu 1951, ar fi necesar să cristalizez din această experiență câteva principii generale.

Primul aspect este ca transferul drepturilor de proprietate de la o persoană sau o familie - în acest caz familia Bader - către un colectiv, Comunitatea, schimbă însăși esența „proprietății“ într-un mod atât de decisiv încât ar fi mai indicat să ne gândim la acest transfer ca eradicare a proprietății private, decât ca fiind bazele proprietății colective. Relația dintre o persoană, sau un grup restrâns de persoane și anumite active corporale este diferită de cea

dintre o Comunitate, care cuprinde un număr mare de persoane și aceleași active corporale. Deloc surprinzător, o schimbare drastică în ceea ce privește numărul proprietarilor produce de asemenea o schimbare calitativă profundă în ceea ce înseamnă a fi proprietar, iar acest lucru devine evident în cazuri precum cel al companiei Scott Bader. A fi proprietar este un lucru legitim într-o colectivitate, Comunitatea, și nu sunt stabilite drepturi individuale de proprietate pentru membrii acestei Comunități.

În cazul Scott Bader, este corect din punct de vedere legal să spunem că compania Scott Bader Ltd, compania operațională, este deținută de Comunitate; dar nu este legal și nici adevărat să afirmăm că membrii Comunității, ca individualități, își înființează vreun fel de proprietate în Comunitate. În esență, dreptul de proprietate a fost înlocuit de anumite drepturi și responsabilități în cadrul administrării bunurilor.

În al doilea principiu, deși nimeni nu a achiziționat nici o proprietate, domul Bader și familia sa s-au dispensat, fără îndoială, de proprietatea lor. Au renunțat voluntar să devină neobișnuit de bogați. Nu trebuie să fiți adepții egalității totale, orice asta ar însemna aceasta, ca să puteți vedea că existența persoanelor neobișnuit de bogate, în orice societate actuală, este un rău foarte mare. Fără îndoială, unele inegalități de avere și venituri sunt, fără îndoială, justificabile „natural” și funcțional, și puțini sunt cei care nu recunosc imediat acest lucru. Dar aici, din nou, la fel ca în toate afacerile umane, este doar o problemă de scară. Averea excesivă, la fel ca și puterea, tind să ducă spre corupție. Chiar dacă cei bogați nu sunt „înstăriți trândavi”, chiar și atunci când muncesc mai mult decât oricine altcineva, ei lucrează diferit, aplică standarde diferite și se plasează separat de oamenii de rând. Se corup pe ei înșiși lăsându-se pradă lăcomiei și corup restul societății provocând invidie.

Domnul Bader a înțeles consecințele unei astfel de perspective, refuzând să devină neobișnuit de bogat, reușind așadar să construiască o comunitate reală.

În al treilea rând, în timp ce experimentul Scott Bader demonstrează cu maximă claritate că o transformare de proprietate este esențială – fără ea totul s-ar rezuma la o simulare - demonstrează totodată că transformarea proprietății este doar, cum am spune, un act de creare a unei posibilități; este o condiție necesară, dar nu suficientă, pentru a atinge obiectivele superioare. În consecință, Comunitatea a recunoscut că sarcinile unei organizații de afaceri în societate nu sunt doar obținerea și maximizarea profitului, creșterea și dobândirea puterii; Comunitatea a implementat patru sarcini, toate de egala importanță:

- (A) Sarcina economică: să asigure comenzile care pot fi concepute, realizate și servite într-o astfel de manieră încât să aducă un profit.
- (B) Sarcina tehnică: să permită comercializarea și să asigure comenzi profitabile, onorându-le cu produse de concepție de actuală.
- (C) Sarcina socială: să ofere membrilor companiei oportunități pentru satisfacție și dezvoltare prin participarea lor în comunitatea muncitoare.
- (D) Sarcina politică: să încurajeze alți bărbați și femei să schimbe societatea, fiind un exemplu economic sănătos și responsabil social.

În al patrulea rând, este vorba de îndeplinirea sarcinilor sociale care presupun în același timp și cele mai mari provocări, dar și cele mai mari piedici. În cei douăzeci și ceva de ani ai existenței sale, Comunitatea a trecut prin mai multe faze de elaborare a actului constitutiv și credem că, odată cu noul act constitutiv din 1971, a dezvoltat un set de „instrumente” care permit Comunității să facă ceva ce pare aproape la fel de imposibil ca și căutarea cadrului cercului, și anume să combine democrația reală cu conducerea eficientă. Mă abțin aici să desenez diagrame despre organizația Scott Bader, pentru a arăta – pe hârtie - modalitatea în care diversele „instrumente” sunt menite să relaționeze; pentru că realitatea vie nu poate fi descrisă pe hârtie și nici nu poate fi obținută prin copierea modelelor scrise. Pentru a-l cita pe domnul Ernest Bader însuși:

„Mi-ar face mai mare plăcere să iau o persoană doritoare într-un tur al proprietății noastre de optsprezece hectare, o veche moșie presărată cu instalații și laboratoare chimice, decât să scriu un articol laborios care va ridica pe atât de multe întrebări pe câte răspunsuri oferă.”

Evoluția organizației Scott Bader a fost și continuă să fie un proces de învățare, iar semnificația esențială a tot ceea ce se întâmplă acolo încă din anul 1951 este că permite tuturor celor asociați cu Scott Bader să învețe și să practice o mulțime de lucruri, care merg mult mai departe de sarcina de a-și câștiga existența, de a câștiga un salariu, de a contribui într-o afacere la obținerea profitului, de a acționa într-un mod economic și rațional „așa încât toți să o ducem mai bine”. În organizația Scott Bader, fiecare persoană are ocazia de a se ridica la un nivel superior de umanitate, nu prin urmărirea privată și individuală a anumitor scopuri de auto-transcendență care nu au nimic de a face cu scopurile firmei - pe care este capabilă să le ducă la îndeplinire în orice împrejurare, chiar și în cea mai umiltoare - ci de bunăvoie luând în considerare scopurile organizației înseși. Acest lucru trebuie învățat, iar procesul de învățare durează. Cei mai mulți dintre oamenii asociați cu Scott Bader, însă nu toți, încă reacționează la aceasta oportunitate.

În cele din urmă, poate fi spus că aranjamentul prin care o jumătate din profiturile în-sușite trebuie utilizate în scopuri caritabile în afara organizației a ajutat nu numai numeroasele cauze pe care societatea capitalistă tinde să le neglijeze - în munca cu cei tineri, bătrâni, cei cu handicap și oamenii străzii - dar a ajutat și la îmbunătățirea conștiinței și înțelegerii sociale a membrilor Comunității, foarte rar întâlnite în cadrul oricărei organizații convenționale. În acest sens, merită menționat că s-a prevăzut ca, pe cât posibil, Comunitatea nu trebuie să devină o organizație în care egoismul individual să se transforme în egotism de grup.

A fost înființat un consiliu de administrație, oarecum asemănător cu postul unui monarh constituțional, în care personalități din afara organizației Scott Bader joacă un rol decisiv. Membrii consiliului de administrație sunt mandatați prin actul constitutiv și nu au împuternicirea de a interfera în administrare. Totuși, ei sunt capabili și îndreptățiți să arbitreze, în cazul în care se ajunge la un conflict serios pe probleme fundamentale între organele democratice și funcționale ale organizației.

Așa cum a fost menționat la început, domnul Ernest Bader a decis să facă „schimbări revoluționare“ în firma sa, dar „să facă acest lucru prin metode și mijloace care pot fi general acceptabile pentru sectorul privat al industriei“. Revoluția sa nu a făcut victime, nimeni nu a sfârșit rău, nici măcar domnul Bader sau familia lui; cu o mulțime de lovituri în jurul lor, oamenii din Scott Bader pot afirma cu mândrie: „Nu suntem atacați“; și în timp ce toți cei din interior sunt conștienți de distanța care încă există între țelurile Comunității și realizările curente, nici un observator din afară nu ar putea să dezaprobe cu sinceritate afirmațiile lui Ernest Bader:

„Experiența acumulată pe parcursul multor ani de efort pentru stabilirea unui mod de viață creștin în afacerea noastră a fost o mare încurajare; ne-a adus rezultate bune în ceea ce privește relațiile noastre cu cei din jur, dar și în ceea ce privește cantitatea și calitatea producției noastre. Acum ne dorim să continuăm și să consumăm ceea ce am obținut până în momentul de față, aducându-ne concret contribuția pentru îndreptarea spre o societate mai bună în slujba Domnului și a semenilor noștri.“

Și totuși, deși revoluția liniștită a domnului Bader ar trebui să fie „în general, acceptabilă pentru sectorul privat al industriei“, de fapt nu a fost acceptată. Există mii de oameni, chiar și în lumea afacerilor, care studiază tendința afacerilor curente și care cer o „nouă dispensă“. Dar Scott Bader - și alte câteva - rămân ca mici insule de bun simț într-o societate condusă de o mare de lăcomie și invidie. Pare să fie adevărat că, orice dovadă a unui nou mod de a face lucrurile ar fi adusă, „câinii bătrâni nu pot învăța trucuri noi“. De asemenea, este adevărat că mereu cresc „câini noi“; și ei vor fi bine sfătuiți să ia cunoștință de ceea ce Comunitatea Scott Bader Ltd. a dovedit că este posibil.

Noi metode de socializare

Se pare că există trei mari opțiuni pentru o societate în care afacerile economice atrag neapărat toată atenția - alegerea între proprietatea privată asupra mijloacelor de producție și, alternativ, diferite tipuri de proprietate publică sau colectivizată: alegerea între o economie de piață și diferite aranjamente de „planificare“, precum și alegerea între „libertate“ și „totalitarism“. Inutil să adaug, cu privire la fiecare dintre aceste trei perechi de contrarii, că în realitate vor exista întotdeauna într-un anumit grad de amestec - pentru că sunt într-o oarecare măsură, mai degrabă complementare, decât opuse - dar amestecul va afișa o preponderență într-o parte sau cealaltă.

Se poate observa că cei cu o părținire puternică în favoarea proprietății private, aproape invariabil au tendința să argumenteze că proprietatea non-privată în mod inevitabil și necesar atrage după sine „planificarea“ și „totalitarismul“, pe când „libertatea“ este de neconceput în afara dreptului de proprietate privată și a economiei de piață. În mod similar, cei care sunt în favoarea diferitelor forme de proprietate colectivă tind să argumenteze, deși nu atât de dogmatic, că este necesară planificarea centralizată; libertatea, pretind ei, poate fi atinsă doar prin proprietate socializată și planificare, în timp ce presupusa libertate a proprietății private și economia de piață nu sunt mai mult decât „libertatea de a cina la Ritz și de a dormi sub podurile Tamisei“. Cu alte cuvinte, toată lumea pretinde că atinge libertatea

prin propriul său „sistem“ și acuză fiecare alt „sistem“ ca presupunând inevitabil tirania, totalitarismul, sau anarhia care duce la ambele.

Argumentele acestor opinii în general produc mai multă confuzie decât claritate, după cum se întâmplă cu toate argumentele prin care „realitatea“ derivă dintr-un cadru conceptual, în loc să extragă un cadru conceptual din realitate. Când există trei alternative majore, există 25 sau 8 combinații posibile. Este întotdeauna rezonabil să ne așteptăm ca viața reală să pună în aplicare toate posibilitățile – într-un moment sau altul, sau chiar simultan în locuri diferite. Cele opt cazuri posibile, în ceea ce privește cele trei opțiuni le-am menționat, sunt după cum urmează: (Eu le-am ordonat sub aspectul libertății față de totalitarism, deoarece acesta este factorul major din punct de meta-fizic de vedere luat în considerare în această carte.)

Cazul 1 Libertate, Economie de piață, Proprietate privată

Cazul 2 Libertate, Planificare, Proprietate privată

Cazul 3 Libertate, Economie de piață, Proprietate colectivă

Cazul 4 Libertate, Planificare, Proprietate colectivă

Cazul 5 Totalitarism, Economie de piață, Proprietate privată

Cazul 6 Totalitarism, Planificare, Proprietate privată

Cazul 7 Totalitarism, Economie de piață, Proprietate colectivă

Cazul 8 Totalitarism, Planificare, Proprietate colectivă

Este absurd să se afirme că singurele „cazuri posibile“ sunt 1 și 8; acestea sunt doar cele mai simple cazuri din punct de vedere al propagandiștilor conceptelor. Realitatea, mulțumesc lui Dumnezeu, este mai imaginativă, dar voi lăsa la alegerea cititorului să identifice exemple reale sau istorice pentru fiecare dintre cele opt cazuri indicate mai sus, iar eu recomand profesorilor de științe politice să sugereze acest exercițiu studenților lor.

Scopul meu imediat, aici și acum, este de a specula cu privire la posibilitatea de a elabora un „sistem“ de proprietate pentru întreprinderile de mari dimensiuni care ar realiza o reală „economie mixtă“; pentru că „amestecul“, mai degrabă decât „puritatea“, este cel mai probabil să răspundă exigențelor multiple ale viitorului, în cazul în care dorim să începem de la situația reală din partea industrializată a lumii, mai degrabă decât de la zero, ca și cum toate opțiunile ar fi încă deschise.

Am susținut deja că întreprinderea privată într-o așa-numită societate avansată profită - atât vizibil cât și invizibil - de beneficii foarte mari de pe urma infrastructurii pe care o astfel de societate a construit-o prin cheltuieli publice. Dar mâna publică, deși suportă o parte considerabilă a costurilor întreprinderii private, nu participă în mod direct la profiturile acesteia; toate aceste profituri sunt inițial însușite de sectorul privat și mâna publică trebuie să încerce să își acopere propriile cerințe financiare extrăgând din buzunarele private o parte din aceste profituri. Omul de afaceri modern nu obosește niciodată să pretindă și să se plângă că, într-o mare măsură, el „lucrează pentru stat“, că statul este partenerul său,

în măsura în care impozitul pe profit absoarbe o parte importantă a ceea ce el consideră a fi produs doar datorită lui sau acționarilor săi. Acest lucru sugerează că ponderea publică a profiturilor private - cu alte cuvinte, impozitul pe profit al companiei - ar putea la fel de bine să fie convertită într-o participație publică la capitalul propriu al afacerilor private - în orice caz, în ceea ce privește marile întreprinderi.

În următoarea expunere, pornim de la premiza că mâna publică ar trebui să primească o jumătate din profiturile distribuite de către marile întreprinderi și că ar trebui să primească această cotă nu prin taxe și impozite, ci prin atribuirea unei cote de 50% din acțiunile întreprinderilor.

1. În primul rând, trebuie definită dimensiunea minimă a întreprinderilor care urmează să fie incluse în sistem. Din moment ce fiecare afacere își pierde caracterul privat și personal și devine, de fapt, o întreprindere publică o dată ce numărul său de angajați se ridică peste o anumită limită, dimensiunea minimă este, probabil, cel mai bine definită prin numărul de persoane angajate. În cazuri speciale, ar putea fi necesar să se definească dimensiunea în funcție de capitalul vărsat sau cifra de afaceri.
2. Toate întreprinderile care ajung la această dimensiune minimă - sau deja o depășesc - trebuie să fie societăți pe acțiuni.
3. Ar fi de dorit să se transforme toate acțiunile acestor societăți în acțiuni fără valoare fixă după modelul american.
4. Numărul de acțiuni emise, inclusiv acțiunile preferențiale, precum și orice alte bucăți de hârtie, care reprezintă capitaluri proprii ar trebui să fie dublate de emiterea unui număr echivalent de acțiuni noi, iar aceste acțiuni noi să fie deținute de „mâna publică”, astfel că pentru fiecare acțiune veche privată să existe o acțiune nouă identică cu ea, deținută de mâna publică.

În cadrul unui astfel de sistem, nu se va pune problema „compensației”, pentru că nu ar fi o exproprierie în sensul strict al cuvântului, ci doar o conversie de drept din a percepe impozite pe profit într-o participare directă a activelor economice din a căror utilizare sunt obținute profiturile impozabile. Această conversie ar fi o recunoaștere explicită a faptului incontestabil că un rol major în crearea de bogăție economică „privată” este, în orice caz, jucat de „mâna publică”, adică de către forțele sociale necapitaliste, și că activele create de contribuția publică ar trebui să fie recunoscută ca publice, și nu ca proprietate privată.

Întrebările care ar putea apărea imediat pot fi împărțite în trei grupe.

În primul rând, ce exact se înțelege prin „mâna publică”? Unde vor fi plasate acțiunile nou emise și cine trebuie să fie reprezentantul „mâinii publice” în acest context? În al doilea rând, ce drepturi de proprietate ar trebui să creeze posesia acestor noi acțiuni? Și, în al treilea rând, întrebări cu privire la tranziția de la sistemul existent la cel nou, la tratamentul grupărilor internaționale și de alte tipuri, la majorarea de capital și așa mai departe.

În ceea ce privește primul set de întrebări, propun ca noul set de acțiuni create, reprezentând 50% din capitalul social, să fie deținute de un organism local din districtul în care

întreprinderea în cauză este situată. Scopul ar fi de a maximiza atât gradul de descentralizare a participației publice cât și integrarea întreprinderilor comerciale cu organismele sociale în care acestea operează și din care obțin beneficii incalculabile. Astfel, jumătate de ponderea capitalului social al unei întreprinderi care operează în cadrul districtului X ar trebui să fie deținută de către un organism local, în general, reprezentant al populației districtului X. Cu toate acestea, nici reprezentanții aleși la nivel local (politic), nici funcționarii publici locali nu sunt neapărat cele mai potrivite persoane care să fie însărcinate cu exercitarea drepturilor asociate cu noile acțiuni. Înainte de a merge mai departe trebuie să definim aceste drepturi un pic mai atent.

De aceea trec la al doilea set de întrebări. În principiu, drepturile asociate cu proprietatea pot fi împărțite în două părți: drepturi de administrare și drepturi pecuniare. Sunt convins că, în condiții normale, nimic nu ar fi câștigat și ar fi o mare pierdere dacă o „mână publică” ar interveni în afacerea existentă sau ar restrânge libertatea de acțiune și gradul de responsabilitate al conducerii afacerii. Conducătorii „privați” ai întreprinderilor trebuie, prin urmare, să rămână pe deplin responsabili, în timp ce drepturile administrative ale jumătății publice ar trebui să rămână latente, cu excepția cazului și până când apar circumstanțe speciale. Adică acțiunile deținute public să fie deținute fără drept de vot, ci să dea numai dreptul la informare și observare. „Mâna publică” ar avea dreptul de a plasa un observator - sau mai mulți - în Consiliul de Administrație al întreprinderii, dar observatorul nu ar avea în mod normal putere de decizie. Numai dacă observatorul ar simți că interesul public solicită interferarea în activitățile conducerii existente, ar putea solicita unei instanțe speciale activarea drepturilor de vot latente.

Un caz „prima facie”³⁷ în favoarea interferenței ar trebui să fie stabilit în fața instanței de judecată, care ar activa atunci pentru o perioadă limitată de timp drepturile de vot deținute public. În acest fel, drepturile de conducere asociate acțiunilor aflate în proprietate publică ar rămâne în mod normal o simplă posibilitate și ar putea deveni o realitate doar ca rezultat al anumitor măsuri specifice, formale și publice care au fost luate de către „mâna publică”. Și chiar și atunci când, în cazuri excepționale, aceste măsuri au fost luate și drepturile de vot ale acțiunilor aflate în proprietate publică au fost activate, noua situație se va menține numai pentru o perioadă scurtă de timp, astfel că nu trebuie să existe nici o îndoială cu privire la ceea ce trebuie să fie considerată o divizare normală sau anormală de funcții.

Se consideră deseori că „interesul public” poate fi protejat în desfășurarea de afaceri private prin delegarea unor funcționari publici de rang mediu sau de vârf în conducerea acestora. Această credință, de multe ori o platformă de bază în propunerile de naționalizare, mi se pare a fi atât naivă cât și nepractică. Nu prin împărțirea responsabilităților de conducere, ci prin asigurarea responsabilității și transparenței publice, întreprinderile de afaceri vor fi înclinate spre a acorda mai multă atenție „interesului public” decât o fac în prezent. Sferele administrației publice, pe de o parte, și a întreprinderilor de afaceri, pe de altă parte, se află la poli opuși - de multe ori chiar și în ceea ce privește remunerația și securitatea oferite - și din încercarea de a le amesteca pot rezulta numai prejudicii.

³⁷ În terminologia juridică, *prima facie* (la prima vedere în traducere aproximativă din limba latină) presupune că există suficiente dovezi pentru a demonstra o anumită afirmație. [TEI]

În timp ce drepturile de conducere a proprietății deținute de „mâna publică” ar fi rămăne, deci, în mod normal latente, drepturile bănești ar trebui să fie eficiente de la tot timpul, chiar de la început - în mod evident, deoarece iau locul impozitelor pe profit care altfel ar fi percepute pentru întreprindere. O jumătate din toate profiturilor distribuite ar merge automat la „mâna publică”, ce deține noile acțiuni. Acțiunile aflate în proprietate publică, cu toate acestea, ar trebui să fie, în principiu, inalienabile (la fel ca și dreptul de a percepe impozite pe profit care nu pot fi vândute ca și cum ar fi un capital activ). Nu ar putea fi transformate în numerar; se poate stabili ulterior dacă acestea ar putea fi utilizate ca garanții pentru împrumuturile publice.

Fiind astfel schițate drepturile și obligațiile asociate cu noile acțiuni, ne putem întoarce acum la întrebarea legată de personal. Obiectivul general al sistemului este de a integra marile întreprinderi de afaceri cât mai strâns posibil în societate, iar acest obiectiv trebuie să guverneze, de asemenea, soluția noastră la problema personalului. Exercitarea dreptului pecuniar și drepturile și obligațiile de conducere care decurg din proprietatea industrială ar trebui cu siguranță să fie ținute departe de controversile politice. În același timp, nu ar trebui să revină funcționarilor publici, care au fost numiți pentru cu totul alte scopuri. Eu sugerez, prin urmare, că ar trebui să aparțină unui organism de specialitate al cetățenilor care, în sensul prezentei expunerii, va fi denumit „Consiliul Social”. Acest organism ar trebui să fie format la nivel local, după o structură stabilită în linii mari, fără campanii electorale politice și fără asistența oricărei autorități guvernamentale, după cum urmează: un sfert din membrii consiliului să fie nominalizați de către sindicatele locale; un sfert, de către asociațiile profesioniștilor locali; iar un sfert să fie tras la sorți de către localnici într-o manieră similară cu cea utilizată pentru selectarea persoanelor care fac parte din juriul instanței de judecată. Membrii vor fi numiți pentru, să zicem, cinci ani, cu o cincime din membrii retrăgându-se în fiecare an; Consiliul Social ar fi compus conform legii, dar în afară de asta ar fi nelimitat în drepturile și competențele sale. Ar fi, desigur, responsabil în fața localnicilor și ar avea obligația de a publica rapoarte ale acțiunilor sale. Ca o măsură de protecție a democrației, ar fi de dorit să se dea autorității locale existente anumite „puteri de rezervă” în ce privește Consiliul Social, similare cu cele pe care acesta din urmă le are în ce privește întreprinderile individuale. Mai precis, autoritatea locală ar avea dreptul să trimită un observator în Consiliul Social din districtul său și, în caz de grave conflicte cu interesul public, să solicite instanței puteri temporare de intervenție. Aici, din nou, ar trebui să rămână limpede că o astfel de intervenție ar fi mai degrabă o excepție decât o regulă și că, în circumstanțe normale, Consiliul Social ar avea deplină libertate de acțiune.

Consiliile Sociale ar avea un control deplin asupra veniturilor care circulă spre ele ca și dividende pe acțiunile deținute public. Ar putea fi necesară stabilirea prin legislație a principiilor directe generale cu privire la cheltuirea acestor fonduri; dar trebuie să se insiste, însă, pe un grad ridicat de independență și responsabilitate locală. Obiecția imediată cum că se poate pune cu greu bază pe Consiliile Sociale pentru a se folosi de fondurile lor în cel mai bun mod posibil, provoacă răspunsul evident că nu poate exista nici o garanție a acestui fapt dacă fondurile ar fi controlate de către autoritățile locale sau, după cum stau lucrurile în ge-

neral în momentul de față, de Guvernul Central. Dimpotrivă, pare rezonabilă presupunerea că Consiliile Sociale locale, fiind cu adevărat reprezentative pentru comunitatea locală, ar fi mult mai preocupate să aloce resurse pentru nevoile sociale vitale decât ne-am putea aștepta din partea funcționarilor publici locali sau centrali.

Să ne îndreptăm acum atenția spre al treilea set de întrebări. Tranziția de la sistemul actual la cel propus aici nu ar prezenta probleme serioase. După cum a fost menționat deja, nu apar probleme de compensare, deoarece jumătatea de pondere din capitalurile proprii este „achiziționată” prin eliminarea impozitului pe profit al companiei și toate companiile peste o anumită dimensiune sunt tratate la fel. Definiția dimensiunii poate fi stabilită în așa fel încât, inițial, doar un mic număr de firme foarte mari ar fi afectat, astfel încât „tranziția” ar deveni atât treptată, cât și experimentală. În cazul în care întreprinderile mari din cadrul acestei scheme ar plăti „mâinii publicului” sub formă de dividende un pic mai mult decât ar fi plătit impozite pe profit în afara sistemului, acest lucru ar acționa ca un stimulent dezirabil din punct de vedere social, pentru a evita dimensiunea excesivă.

Este de subliniat faptul că transformarea impozitului pe profit în „cota de capitaluri proprii” modifică în mod semnificativ climatul psihologic în care sunt luate deciziile de afaceri. În cazul în care impozitul pe profit se află la nivelul de (să zicem) 50%, omul de afaceri este întotdeauna tentat să susțină că „Trezoreria va plăti jumătate” din toate cheltuielile marginale, care ar fi putut, eventual, evitate. (Evitarea unor astfel de cheltuieli ar crește profiturile, însă jumătate din profituri vor trece, oricum, ca impozite pe profit.) Climatul psihologic este destul de diferit atunci când impozitele pe profit au fost eliminate și o cotă din capitalul public a fost introdusă în locul lor; deoarece cunoașterea faptului că jumătate din capitalul companiei este în proprietatea publică nu ascunde faptul că toate cheltuielile evitabile reduc profiturile cu exact aceeași sumă a cheltuielilor.

Ar putea apărea, firește, numeroase întrebări legate de societățile care operează în mai multe districte diferite, inclusiv companiile internaționale. Dar nu pot exista dificultăți serioase atât timp cât cele două principii sunt bine înțelese: că impozitul pe profit este convertit în „cota de capitaluri proprii” și că implicarea mâinii publice trebuie să fie locală, adică din localitatea în care angajații companiei, de fapt, muncesc, trăiesc, călătoresc și folosesc serviciile publice de toate tipurile. Fără îndoială că, în cazurile complicate ale structurilor întreprinderilor centralizate, avocații și contabilii vor avea o muncă interesantă; dar nu ar trebui să existe dificultăți reale.

Cum ar putea o societate care intră sub incidența acestui sistem să obțină capital suplimentar? Răspunsul, din nou, este foarte simplu: pentru fiecare acțiune emisă acționarilor privați, eliberată fie contra cost sau gratuit, se va elibera o acțiune gratuită în mâna publicului. La prima vedere, acest lucru ar putea părea nedrept - în cazul în care investitorii privați trebuie să plătească pentru acțiuni, de ce mâna publică le-ar primi pe gratis? Răspunsul, desigur, este faptul că compania în ansamblul său nu plătește impozit pe profit; profitul atribuit noilor fonduri de capital, prin urmare, scapă de asemenea de impozitul pe profit; și mâna publică își primește acțiunile gratuite, cum s-ar spune, în locul impozitului pe profit, care altfel ar trebui să fie plătit.

În cele din urmă, pot exista probleme deosebite în legătură cu reorganizările companiei, preluările, lichidările și așa mai departe. Acestea sunt toate perfect soluționabile, în conformitate cu principiile enunțate deja. În cazul lichidărilor, fie că e vorba de faliment sau de altceva, capitalurile proprii deținute de mâna publică ar fi, desigur, tratate în același mod ca și cele din mâna privată.

Propunerile de mai sus pot privi ca un simplu exercițiu în arta „elaborării unei constituții”. Un astfel de sistem ar fi perfect realizabil; el ar restructura proprietatea industrială pe scară largă, fără revoluție, expropriere, centralizare, sau înlocuirea împovărării birocratice cu flexibilitatea privată. Acesta ar putea fi introdus în mod experimental și evolutiv - pornind cu cele mai mari întreprinderi și coborând, treptat, până când se va considera că interesului public i s-a dat o pondere suficientă în lumea întreprinderilor. În prezent, totul sugerează că structura actuală a întreprinderilor industriale la scară mare, în ciuda impozitării grele și a unei nesfârșite proliferări a legislației, nu este benefică pentru binele public.

Epilog

În entuziasmul dezvăluirii puterilor sale științifice și tehnice, omul modern și-a construit un sistem de producție care răvășește natura și un tip de societate care mutilează omul. Dacă ar exista, cumva, din ce în ce mai multă bogăție, totul s-ar aranja de minune. Banii sunt considerați a fi atotputernici; dacă nu pot cumpăra valori non-materiale, în adevăratul sens al cuvântului, cum ar fi justiția, armonia, frumusețea sau chiar sănătatea, ar putea înlătura nevoia de a le avea sau ar compensa pierderea lor. Dezvoltarea producției și obținerea averii au devenit, astfel, principalele obiective ale lumii moderne, în raport cu care toate celelalte obiective, indiferent câtă falsă importanță li se va da în continuare, au rămas pe locul al doilea.

Telurile cele mai înalte nu necesită vreo justificare, în timp ce toate obiectivele secundare trebuie, în cele din urmă, să se justifice în privința serviciului pe care reușitele lor îl aduc reușitei obiectivelor principale. Aceasta este filosofia materialismului și această filosofie - sau metafizică – este contestată acum de evenimente. Nu a existat niciodată o epocă, în orice societate, în orice parte a lumii, în care înțelepții și profesorii să nu conteste materialismul și să pledeze pentru o ordine diferită a priorităților. Limbile au diferit, simbolurile au variat, dar mesajul a fost întotdeauna același: „Căutați mai întâi Împărăția lui Dumnezeu, iar aceste lucruri (lucrurile materiale de care, de asemenea, aveți nevoie), vi se vor adăuga“. Acestea se adaugă, ni se spune, aici, pe pământ, unde avem nevoie de ele, nu doar într-o viață de după, dincolo de imaginația noastră.

Cu toate acestea, acest mesaj ajunge la noi, în prezent, nu numai din partea înțelepților și sfinților, ci și din partea cursului actual al evenimentelor fizice. Ni se vorbește în limbajul terorismului, genocidului, prăbușirii, poluării, epuizării. Noi trăim, se pare, într-o perioadă unică de convergență. Este din ce în ce evident că nu există doar o promisiune, ci, de asemenea, o amenințare în acele cuvinte uimitoare despre Împărăția lui Dumnezeu - amenințarea că „dacă nu căutați mai întâi Împărăția, aceste alte lucruri, de care aveți nevoie, de asemenea, vor înceta să mai fie disponibile“. Așa cum a spus un scriitor recent, fără referire la economie sau politică însă cu referire directă la starea în care se află lumea modernă:

„Dacă se poate spune că omul se îndepărtează colectiv din ce în ce mai mult de Adevăr, se poate spune, de asemenea, că Adevărul se apropie din ce în ce mai mult de om, din toate părțile. S-ar putea aproape spune că, pentru a primi atingerea Lui, care în trecut necesita o viață de efort, tot ceea ce i se cere acum este să nu se mai îndepărteze. Și totuși, cât de dificil este!“

Ne îndepărtăm de adevăr atunci când credem că forțele distructive ale lumii moderne pot fi „ținute sub control“ pur și simplu prin mobilizarea mai multor resurse - de avere, educație și cercetare - pentru a lupta cu poluarea, pentru a păstra fauna și flora, pentru a descoperi noi surse de energie, precum și pentru a ajunge la aranjamente mai eficiente privind coexistența pașnică. Inutil să spun, bogăția, educația, cercetarea, precum și multe alte lucruri, sunt nevoi ale oricărei civilizații, dar cea mai necesară astăzi este o revizuire a scopurilor cărora aceste mijloace sunt menite să servească. Iar acest lucru implică, mai presus de

toate, dezvoltarea unui stil de viață care acordă lucrurilor materiale locul lor corespunzător, legitim, care este secundar și nu primar.

„Logica producției“ nu este nici logica vieții, nici cea a societății. Este numai o mică și umilă parte a ambelor. Forțele distructive declanșate de acesta nu pot fi ținute sub control, cu excepția cazului în care „logica de producție“ în sine este adusă sub control - astfel încât forțele distructive nu ajung să fie declanșate. Încercarea de a suprima terorismul nu este de prea mult folos în cazul în care producția de dispozitive mortale continuă să fie considerată o angajare legitimă a competențelor creative ale omului.

Nici lupta împotriva poluării nu poate avea succes dacă modelele de producție și consum continuă să fie de o scară, o complexitate și un grad de violență care, așa cum este din ce în ce mai evident, nu se încadrează în legile universului, cărora omul este le supus la fel de mult ca și restul creației. Deopotrivă, șansa de a diminua rata de epuizare a resurselor sau de a aduce armonie în relațiile dintre cei care dețin bogăția și puterea și cei lipsiți de acestea este inexistentă atâta timp cât nicăieri nu există conceptele de „suficient este bine“ și „mai mult decât suficient este malefic“.

Este un semn optimist faptul că un anumit grad de conștientizare a acestor probleme mult mai profunde își găsește treptat – chiar dacă extrem de precaut - expresia chiar și în unele enunțuri oficiale și semioficiale. Un raport scris de un comitet, la cererea secretarului de stat pentru mediu, vorbește despre câștigarea unui timp în care societățile dezvoltate din punct de vedere tehnologic au oportunitatea „de a-și revizui valorile și de a-și schimba obiectivele politice“. Este o problemă de „alegeri morale“, spune raportul; „nici un volum de calcule nu poate oferi, singur, răspunsurile... Neîncrederea fundamentală a tinerilor din toată lumea în valorile convenționale este un simptom al neliniștii pe scară largă cu care este privită, din ce în ce mai mult, civilizația noastră industrială“. Poluarea trebuie adusă sub control iar populația umană și consumul de resurse trebuie să fie orientate spre un echilibru permanent și durabil.

„Dacă nu facem acest lucru, mai devreme sau mai târziu - iar unii cred a mai rămas puțin timp - prăbușirea civilizației nu va fi o chestiune de science-fiction. Va fi experiența copiilor și nepoților noștri.“ Dar cum poate fi făcut acest lucru? Care sunt „alegerile morale“? Este doar o chestiune, așa cum sugerează raportul, de a decide „cât de mult suntem dispuși să plătim pentru împrejurimi curate?“ Omenirea are, într-adevăr, o anumită libertate de alegere: nu este legată de tendințe, de „logica producției“, sau de orice altă logică fragmentară. Dar este legată de adevăr. Numai în serviciul adevărului există libertatea perfectă și chiar și cei care astăzi ne cer „să ne eliberăm imaginația din robia sistemului existent“ nu reușesc să ne arate calea spre recunoașterea adevărului.

Este puțin probabil ca omul secolului al XX-lea să simtă chemarea de a descoperi un adevăr care nu a fost descoperit înainte. În tradiția creștină, la fel ca în toate tradițiile autentice ale omenirii, adevărul a fost declarat în termeni religioși, un limbaj care a devenit aproape de neînțeles pentru majoritatea oamenilor moderni. Limbajul poate fi revizuit, și există scriitori contemporani care au și făcut acest lucru, lăsând adevărul neatins. Din în-

treaga tradiție creștină, nu există, probabil, nici un grup de învățături care să fie mai relevant și mai adecvat pentru situația dificilă din prezent decât doctrinele extraordinar de subtile și realiste ale celor patru virtuți cardinale - *prudentia*, *justisia*, *fortitudo* și *temperantia*.³⁸

Sensul cuvântului *prudentia*, numit în mod semnificativ „mama“ tuturor celorlalte virtuți - *prudentia dictur genitrix virtutum* - nu este redat de cuvântul prudență, folosit în prezent. Acesta semnifică opusul, o atitudine de viață îngustă, meschină, calculată, care refuză să vadă și să prețuiască orice nu promite un avantaj utilitar imediat.

„Preeminența prudenței înseamnă că realizarea binelui presupune o bună cunoaștere a realității. Numai acela care știe cum sunt lucrurile și care e situația lor poate face bine. Preeminența prudenței înseamnă că așa-zisele «intenții bune» și «a dori binele» nu sunt, în nici un caz, suficiente. Realizarea binelui presupune că acțiunile noastre sunt adecvate situației reale, adică realităților concrete care formează «mediul» unei acțiuni umane concrete; și că, prin urmare, luăm această realitate concretă în serios, cu obiectivitate clară.“

Această obiectivitate clară, cu toate acestea, nu poate fi atinsă iar prudența nu poate fi perfecționată decât printr-o atitudine de „contemplare tăcută“ a realității, în care interesele egoiste ale omului sunt, cel puțin temporar, reduse la tăcere.

Numai pe baza acestui tip generos de prudență putem dobândi dreptate, tărie și *cumpătate*, ceea ce înseamnă a ști când este de ajuns. „Prudența presupune transformarea cunoașterii adevărului în deciziile corespunzătoare realității.“ Prin urmare, ce ar putea fi mai important în prezent decât studiul și cultivarea prudenței, ceea ce ar conduce, aproape inevitabil, la o înțelegere reală a celorlalte trei virtuți cardinale, toate fiind indispensabile pentru supraviețuirea civilizației?

Dreptatea este legată de adevăr, tăria de bunătate și cumpătarea de frumusețe, în timp ce prudența, într-un fel, le cuprinde toate cele trei. Tipul de realism care se comportă ca și cum ceea ce este bun, adevărat și frumos e prea vag și subiectiv pentru a fi adoptat ca cel mai înalt scop al vieții sociale sau individuale, sau a fost produsul derivat automat al căutării cu succes a bogăției și a puterii, a fost pe bună dreptate numit „crackpot-realism“.³⁹ Peste tot oamenii întreabă: „Ce pot să fac, de fapt?“ Răspunsul este la fel de simplu pe cât este tulburător: putem, fiecare dintre noi, munci pentru a ne pune în ordine propriul for interior. Îndrumarea de care avem nevoie pentru acest lucru nu poate fi găsită în domeniul științei sau tehnologiei, a căror valoare depinde extrem de mult de scopurile pe care le servesc; dar poate fi, totuși, găsită în înțelepciunea tradițională a omenirii.

sfârșitul cărții

³⁸ prudența, dreptatea, tăria și cumpătarea [TEI]

³⁹ realism excentric - concept definit de marele sociolog texan, C. Wright Mills în 1958, când a publicat *Cauzele celui de-al Treilea Război Mondial* [TEI]

Cartea lui E.F. Schumacher se încheie aici.

Ca și munca noastră, a celor din TEI .

Înainte de a încheia,

te rugăm sa dai și tu mai departe.

Nu neaparat (sau nu numai) cartea,

ci și ideile și informațiile conținute de ea.

Credem că numai așa putem face țara și lumea puțin mai bune.

Dar din dar... Spor!

Membrii

Traduceri Ecologice Independente

TEI

care au contribuit la

această lucrare:

Alina, Mihaela R., Andreea Crețan, TeoB, Mihaela,
Gabi Rădoi, Dana, Ioana Marin, Dana F., Mary, simf,
Nicu Alecu, So, Bogdan, Mihai, Călin, diacriticele,
dan.graphicube, Radu, Meșterul Manole, Miorița și alții.